T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE MALİ DİSİPLİNİN UZUN DÖNEM MAKROEKONOMİK ETKİLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN

Hazırlayan
Özge UYSAL

Çanakkale 2009

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Özge UYSAL'a ait "Türkiye'de Mali Disiplinin Uzun Dönem Makro Ekonomik Etkileri" adlı çalışma Jürimiz tarafından Maliye Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Doç. Dr. Mehmet ŞAHİN (Danışman)

Üye
Prof. Dr. Nuri BURHAN

Üye
Prof. Dr. Turgay BERKSOY

TÜRKİYE'DE MALİ DİSİPLİNİN UZUN DÖNEM MAKROEKONOMİK ETKİLERİ

Özge UYSAL

ÖZET

Mali disiplin konusu kamu maliyesi literatüründe uzun zamandır önemli bir tartışma konusudur. Bunun nedeni ise Keynesyen düşünce ile birlikte mali disiplinden taviz verilebileceği yönündeki görüşlerin ağır basması ve bunun neticesinde uzun dönemde makroekonomik performansın olumsuz etkilendiği yönündeki kaygılardır. Nitekim mali disiplinsizliğin makroekonomik etkileri konusunda ileri sürülen teorik argümanları destekleyici nitelikte birçok çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada, Türkiye'de mali disiplinsizliğin uzun dönem makroekonomik etkileri, farklı ekonometrik analizler kullanılarak test edilmiştir. Çalışmada Vector Otoregresyon (VAR) Modeli çerçevesinde Granger Nedensellik Testi, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırma Analizi'nden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mali Disiplin, Makroekonomik Değişkenler, Granger Nedensellik Testi, Etki Tepki Analizi, Varyans Analizi

THE LONG TERM MACROECONOMIC EFFECTS OF FISCAL DISCIPLINE IN TURKEY

Özge UYSAL

ABSTRACT

Fiscal discipline has been important subject on the public finance literature since long term. This is because the Keynesian views advocating to compromise the fiscal discipline prevails and so the macroeconomic performance is influenced negatively. As a matter of fact, a lot of study supporting theoretical arguments about macroeconomic effects of fiscal indiscipline was made.

In this study, the long term macroeconomic effects of fiscal indiscipline in Turkey are tested with using different econometric analysis. In the context of Vector Autoregression (VAR) Model, Granger Causality Test, Impulse-Response Test and Variance Decomposition are applied.

Key Words: Fiscal Discipline, Macroeconomic Variables, Granger Causality Test, Impulse-Response Analysis, Variance Decomposition.

İÇİNDEKİLER

Özet……..i
Abstract …….ii
İçindekiler……..…….iii
Grafikler Cetveli……vi
Şekiller Cetveli……..….vi
Tablolar Cetveli……..…..vii

GİRİŞ……..…….....1

BİRİNCİ BÖLÜM
MALİ DİSİPLİN VE MAKROEKONOMİK ETKİLERİ
KONUSUNDA KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. MALİ DİSİPLİN KAVRAMI……3
1.2. MALİ DİSİPLİNİN ÖNEMİ……..6
1.3. MALİ DİSİPLİN-BÜTÇE AÇIKLARI İLİŞKİSİ……...…..11
1.4. MALİ DİSİPLİNE TEORİK YAKLAŞIMLAR……..……..……13
1.4.1. Klasik Yaklaşım Çerçevesinde Mali Disiplin ……..……..…13
1.4.2. Keynesyen Yaklaşım Çerçevesinde Mali Disiplin ……..……...15
1.4.3. Monetarist Yaklaşım Çerçevesinde Mali Disiplin ……..…...17
1.4.4. Arz Yönlü İktisat Yaklaşımı Çerçevesinde Mali Disiplin ……..…...18
1.4.5. Yeni-Klasik Yaklaşım Çerçevesinde Mali Disiplin ……..…….21
1.4.6. Ricardian Yaklaşım Çerçevesinde Mali Disiplin ……..…..…24
1.4.7. Kamu Tercihi Teorisi Çerçevesinde Mali Disiplin ……...…27

1.5. MALİ DİSİPLİNİN MAKROEKONOMİK ETKİLER ÜZERİNE LİTERATÜR……..….29

1.5.1. Mali Disiplin -Enflasyon İlişkisi……...30

1.5.2. Mali Disiplin -Tasarruf-Yatırım-Büyüme İlişkisi……..…33

1.5.3. Mali Disiplin -Dış Açık İlişkisi…….…34

1.5.4. Mali Disiplin - Makro Ekonomik Değişkenler……..…39

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MALİ DİSİPLİN

VE

MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN UZUN DÖNEM SEYRİ

2.1. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL SEYRİ……43

2.1.1. 1950-1960 Dönemi……43

2.1.2. 1960-1980 Dönemi……45

2.1.3. 1980'den Günümüze……47

2.2. MALİ DİSİPLİNİN GELİŞİMİ……50

2.2.1. Bütçe Gelirlerinin Gelişimi……51

2.2.2. Bütçe Giderlerinin Gelişimi…….……..54

2.2.3. Bütçe Açıklarının Gelişimi…….……...…57

2.3. DİĞER MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN GELİŞİMİ …….61

2.3.1. Büyüme Oranının Gelişimi……61

2.3.2. İşsizliğin Gelişimi…….….64

2.3.3. Enflasyonun Gelişimi……66

2.3.4. Dış Ticaret Açıklarının Gelişimi……...…69

2.3.5. İç Borç Stokunun Gelişimi……....73

2.3.6. Dış Borç Stokunun Gelişimi……..……77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TÜRKİYE'DE MALİ DİSİPLİNİN MAKROEKONOMİK ETKİLERİ ÜZERİNE EKONOMETRİK ANALİZ

3.1. VERİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM…….....….82

3.1.1. Birim Kök Testi…….....85

3.1.2. Vektör Otoregresif Model (VAR)……..……..…88

3.1.2.1. Granger Nedensellik Testi…….…..…93

3.1.2.2. Etki-Tepki Analizi…….…….96

3.1.2.3. Varyans Ayrıştırması…….…….98

3.2. ANALİZ SONUÇLARI……..……100

3.2.1. Birim Kök Test Sonuçları…….……101

3.2.2. VAR Modeli Sonuçları…….…….……102

3.2.2.1. Granger Nedensellik Testi Sonuçları……...109

3.2.2.2. Etki-Tepki Analizi Sonuçları……...…113

3.2.2.3. Varyans Ayrıştırma Sonuçları…….……..…121

SONUÇ……..…….….128

KAYNAKÇA……..…….....131

GRAFİKLER CETVELİ

Grafik 2.1 : Konsolide Bütçe Gelirlerinin GSMH'ya Oranı……...51
Grafik 2.2 : Konsolide Bütçe Giderlerinin GSMH'ya Oranı……..55
Grafik 2.3 : Konsolide Bütçe Açıklarının GSMH'ya Oranı……...58
Grafik 2.4 : GSMH Büyüme Oranları…….62
Grafik 2.5 : İşsizlik Oranları…….....64
Grafik 2.6 : Enflasyon Oranları (GSMH Fiyat Deflatöründeki % Değişim)……67
Grafik 2.7 : Dış Ticaret Açıklarının GSMH'ya Oranı……...70
Grafik 2.8 : İç Borçların GSMH'ya Oranı……..74
Grafik 2.9 : Dış Borçların GSMH'ya Oranı……...78
Grafik 3.1 : VAR Modeli Durağanlık Grafiği……....106
Grafik 3.2 : Bütçe Açığının Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler..114
Grafik 3.3 : Büyümenin Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler…....115
Grafik 3.4 : Enflasyonun Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler…..116
Grafik 3.5 : İşsizliğin Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler……....117
Grafik 3.6 : Dış Ticaret Açığının Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler…….118
Grafik 3.7 : İç Borcun Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler……..119
Grafik 3.8 : Dış Borcun Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler..…120

ŞEKİLLER CETVELİ

Şekil 1.1 : Mali Açığın Ölçümü ve Kontrolü…….....…..5
Şekil 1.2 : Mali Disiplinsizlik Sorunu ve Sonuçları……...…..10
Şekil 3.1 : Değişkenler Arası Nedensellik İlişkileri……..……..111

TABLOLAR CETVELİ

Tablo 1.1 : Alternatif Bütçe Açığı Tanımları…….……12
Tablo 3.1 : Değişkenlerin Tanımlanması……...84
Tablo 3.2 : ADF Birim Kök Test Sonuçları……..101
Tablo 3.3 : VAR için Uygun Gecikme Uzunluğunu Belirleme Kriterleri....….102
Tablo 3.4 : VAR Modeli Tahmin Sonuçları…….....104
Tablo 3.5 : VAR Modeli Durağanlık Tablosu……...……....107
Tablo 3.6 : Otokorelasyon LM Testi…….....108
Tablo 3.7 : White Değişen Varyans Testi…….…108
Tablo 3.8 : Granger Nedensellik Testi Sonuçları……..……....109
Tablo 3.9 : Bütçe Açığının Varyans Ayrıştırması……..…...121
Tablo 3.10 : Büyümenin Varyans Ayrıştırması…….....122
Tablo 3.11 : Enflasyonun Varyans Ayrıştırması……...…123
Tablo 3.12 : İşsizliğin Varyans Ayrıştırması…….….124
Tablo 3.13 : Dış Ticaret Açığının Varyans Ayrıştırması……....……125
Tablo 3.14 : İç Borcun Varyans Ayrıştırması…….……126
Tablo 3.15 : Dış Borcun Varyans Ayrıştırması…….…….127

GİRİŞ

Mali disiplin konusu tarihsel süreçte bütün iktisatçıların üzerinde düşündüğü önemli bir konudur. Bazı iktisatçılar sıkı mali disiplini savunurken, Keynesyen tarafta yer alan diğerleri ise bazı zamanlarda ve belirli amaçlar için mali disiplinden uzaklaşılabileceği yönünde tavır takınmışlardır. İşte mali disiplin ya da disiplinsizlik konusu ve bunun makroekonomik performansa ilişkin etkileri üzerine tartışmalar, bu çelişkiden sonra iyice alevlenmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı'ndan sonra Keynesyen düşüncenin öne çıkması ve refah devleti uygulamaları ile geleneksel anlamda mali disiplinin tesisi ve sürdürülebilirliği hayli zor olmuştur. Temsili demokrasiye dayalı ekonomik sistemlerin de bu gelişmede önemli etkisi olduğu elbette düşünülebilir.

Bununla birlikte, çoğu iktisatçıya göre; yaşadığımız süreçte ortaya çıkan makroekonomik sorunların temelinde, işte bu mali disiplin anlayışından uzaklaşma yatmaktadır. Genel kanıya göre; mali disiplinsizlik sorunu uzun dönemde daha vahim makroekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Dolayısı ile mali disiplinin tesisi ve sürdürülebilirliği büyük önem taşımaktadır.

Mali disiplinin makroekonomik etkileri konusunda farklı iktisadi yaklaşımlar, farklı görüşler ileri sürmektedirler. Bu farklılıkların temelinde elbette bu yaklaşımların temel aldıkları varsayımların farklı olması yatmaktadır. Farklı varsayımlar nedeniyle, öngörüler de farklı olmaktadır. Uygulamada ise mali disiplinin makroekonomik etkileri konusunda birçok çalışma yapılmıştır. Uygulama sonuçları da herhangi bir teoriyi kesin olarak haklı kılmaya yetmemektedir. Farklı çalışmalarda farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Bu bağlamda mali disiplinin makroekonomik performansa etkileri kadar, diğer makroekonomik değişkenlerin mali disiplini nasıl etkilediği de önemli olmaktadır. Bununla birlikte mali disiplinin tesisi temelde kamu otoritesinin iradi kararlarına bağlı iken diğer makroekonomik değişkenlerin çoğu iradi kararlardan ziyade iktisadi sistemin işleyişi ve çeşitli değişkenlerin etkileşimi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Yani çoğu makroekonomik değişken mali disiplin gibi kamusal otoritenin iradi kararlarından etkilense de tamamen kontrol altında olmayıp, çoğunlukla kontrol dışı kalmaktadır. Bu anlamda daha çok mali disiplinin makroekonomik etkileri öne çıkmaktadır. Elbette mali disiplinin makroekonomik etkileri aynı zamanda kamusal otoritenin uyguladığı maliye politikasının sonuçlarını göstermesi açısından da önem taşımaktadır.

Türkiye'de mali disiplinin uzun dönem etkilerinin araştırıldığı çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, mali disiplin kavramsal çerçevede ele alınmıştır. Bu kapsamda mali disiplinin önemi vurgulanmıştır. Farklı iktisadi yaklaşımların mali disipline ve mali disiplinsizliğin makroekonomik etkilerine ilişkin görüşleri açıklanarak, Dünyada ve Türkiye'de mali disiplinsizliğin makroekonomik etkilerine yönelik yapılan ampirik çalışmalarda ulaşılan bulgular farklı başlıklar altında ele alınmıştır.

İkinci bölümde, Türkiye'de mali disiplinin ve temel makroekonomik değişkenlerin uzun dönemli gelişmeleri analiz edilmiştir. 1950'den günümüze Türkiye ekonomisinin temel makroekonomik verileri dönemler itibariyle ele alınmıştır.

Üçüncü ve son bölümde ise Türkiye'de uzun dönemde mali disiplinsizliğin makroekonomik etkileri çeşitli testler yardımıyla analiz edilmiştir. Zaman serileri ekonometrisinin önemli araçlarından olan Vector Otoregresyon Modeli (VAR) çerçevesinde, Granger Nedensellik Testi, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırma Analizi kullanılarak mali disiplinsizlik-makroekonomik performans ilişkisi sorgulanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MALİ DİSİPLİN VE MAKROEKONOMİK ETKİLERİ KONUSUNDA KURAMSAL ÇERÇEVE

Mali disiplin kavramı ve makroekonomik etkileri konusu özellikle 1980'li yıllardan sonra neoliberal politikaların gündeme oturmasıyla tüm ülkelerde üzerinde en çok tartışılan konulardan birisi olmuştur. Bununla beraber özellikle mali disiplinin makroekonomik etkileri konusunda farkli yaklaşımlar mevcuttur. Bu bölümde öncelikle mali disiplin kavramı ve önemi üzerinde durularak, makroekonomik etkileri konusundaki farklı yaklaşımlar analiz edilecektir.

1.1. MALİ DİSİPLİN KAVRAMI

En yalın tanımlamayla mali disiplin; "bir ülkede belli bir dönemde kamu gelir ve giderlerinin birbirine denkliği" şeklinde ifade edilebilir. Kamu giderleri, normal (olağan) kamu gelirleriyle karşılanıyor ise mali disiplinden, karşılanamıyor ise mali disiplinsizlikten söz edilir. Kamu gelir ve giderleri denilince de çoğunlukla bütçe akla gelmektedir. Dolayısı ile mali disiplin denilince de genelde denk bütçe kavramı anlaşılır.

Denk bütçe kavramı ile kastedilen devlet harcamalarının vergi gelirlerine eşit olmasıdır. Esasen çift taraflı muhasebe gereği bütçeler zaten toplam gelirler ve

toplam harcamalar itibariyle bir denkliği vermek zorundadır. Denk bütçenin sağlanmasında hangi kaynaklardan yararlanıldığı son derece önemlidir. Şayet vergilerden yararlanılıyorsa, bütçe gelirleri ile giderlerinin denk olması gerçek anlamda bir bütçe dengesini gösterir. Eğer vergilerden ziyade borçlanma ve para basımı yoluyla finansman ağırlıkta ise, bütçe gelirleri ve giderleri birbirine eşit olsa bile, gerçek anlamda bir denk bütçeden söz edilemez. Klasik iktisadi düşüncede de bütçe giderlerinin vergilerle finansmanı esas olduğu için, bu düşünce denk bütçenin sağlanması açısından daha uyumludur (Dileyici ve Özkıvrak 2005: 122).

Bu tanımlamalar çerçevesinde mali disiplininin, kamu harcamaları ve kamu gelirleri arasında oluşacak dengenin, yani kamu finansman dengesinin temel makro ekonomik dengeler üzerinde olumsuz etkilere yol açmamasını ifade ettiğini söyleyebiliriz (Kantarcı 2005: 59). Dolayısıyla mali disiplinden bahsedildiğinde bunun temel makroekonomik hedeflerle ilişkisi göz ardı edilmemelidir.

Mali disiplin, geniş ve dar kapsamda ele alınabilir. Geniş anlamda mali disiplin, kamu kesimi borçlanma gereğinin makul bir düzeyde olmasıdır. Dar anlamda ise mali disiplin, devlet bütçesinin gelir ve giderlerinin dengeli olmasıdır. Devlet bütçesinden kastedilen de çoğunlukla konsolide bütçedir.

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler açısından mali disiplini olumsuz yönde etkileyen pek çok etken mevcuttur. Bu etkenlerin bir kısmı kamu gelirlerini azaltıcı yönde, bir kısmı kamu harcamalarını artırıcı yönde, bir kısmı da her iki yönlü etkiye sahip olmaktadır (Günay 2007: 65).

Mali disiplinden bahsedildiğinde aslında kastedilen bir anlamda oluşan mali açığın boyutu ve sürdürülebilirliğidir. Fakat mali açığın boyutu ve sürdürülebilirliği tartışmalı bir konudur. Bu konuda farklı üç ölçüt ortaya konulabilir. Mali açığın ölçümü ve kontrolü ile ilgili olarak ileri sürülen bu üç ölçüt daha detaylı olarak Şekil

1.1'de gösterilmiştir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz (Blejer ve Cheasty 1991: 1644):

1. Açık, belli kapsamdaki kamu kesimi için tanımlanmalıdır,
2. Kamu kesiminin kapsamı veya büyüklüğü ile kompozisyonu tanımlanmalıdır,
3. Açığın büyüklüğünün değerlendirilmesi için uygun zaman ufkunun belirlenmesi gerekmektedir.

Şekil 1.1: Mali Açığın Ölçümü ve Kontrolü

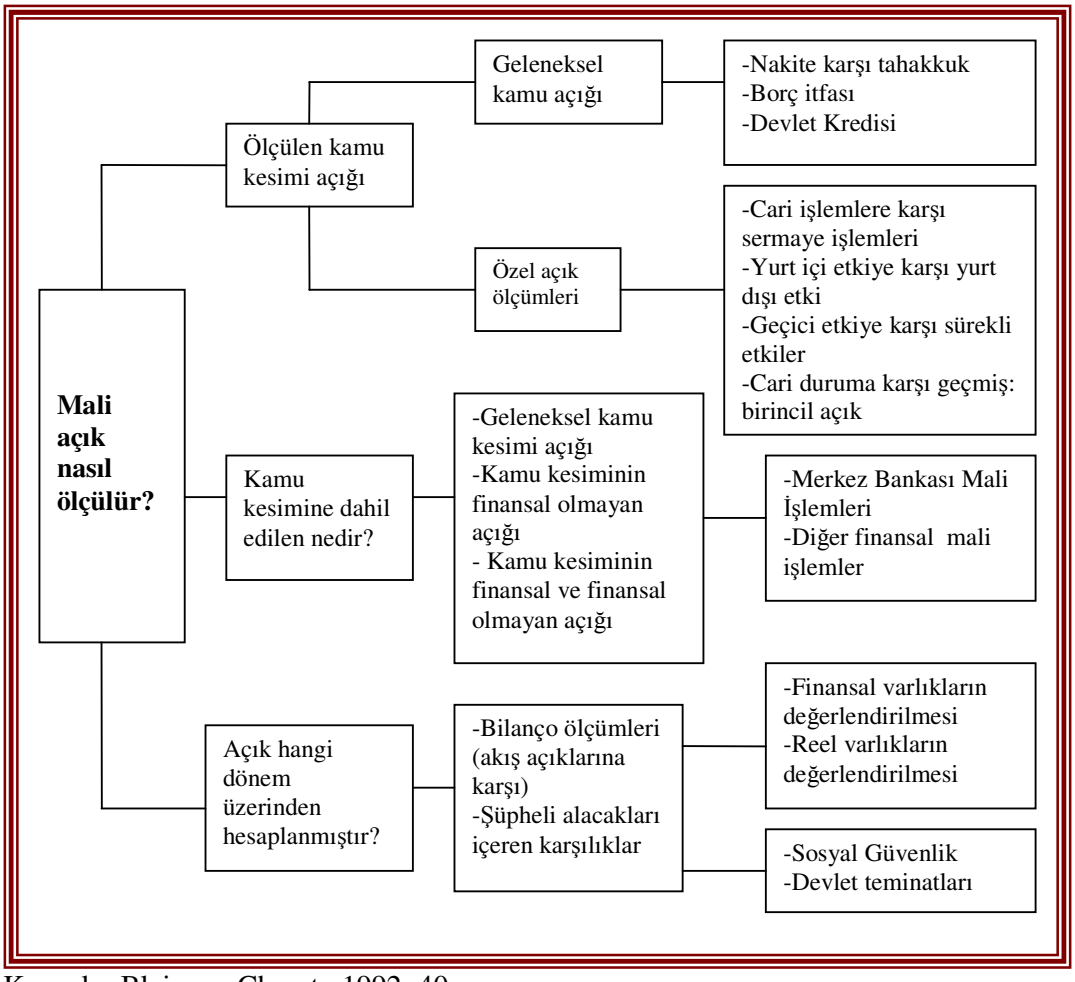

Kaynak: Blejer ve Cheasty 1992: 40.

1.2. MALİ DİSİPLİNİN ÖNEMİ

İster dar anlamda ister geniş anlamda ele alınmış olsun, mali disiplinin tesis edilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması büyük önem taşır. Özellikle dört unsur açısından mali disiplinin tesisi gereklidir. Bu unsurları şu şekilde sıralayabiliriz (Hemming 2003: 2):

1. Birincisi ve en önemlisi, makro ekonomik istikrar açısından güçlü kamu maliyesi bir ön gerekliliktir.
2. İkinci olarak, para politikası, gevşek maliye politikasının sonuçlarını telafi etme ihtiyacı nedeniyle baskı altında tutulmaz.
3. Üçüncüsü, mali disiplin politik karar alıcıların, kaynak dağılımı ve ekonomik büyüme açısından gerekli olan, vergi sisteminin verimliliği ve harcama programlarına dikkat etmelerine olanak sağlar.
4. Dördüncü olarak, öngörülebilir ve öngörülemez mali baskıların karşılanması açısından mali disiplin önemlidir.

Geleneksel görüşe göre, mali disiplinsizlik yani bütçe açığı büyümeyi olumsuz yönde etkileyen ve bu yüzden de arzulanmayan bir olgudur. Geleneksel görüşün arkasındaki iktisadi mantık, bütçe açığındaki artışın özel tasarruf ile hükümet tasarrufunun toplamına eşit olan tasarrufun azalmasına yol açmak suretiyle, toplam tasarrufun ve böylece yatırımın düşmesine yol açması ve bunun da sermaye stokunun ve hasıla düzeyinin daha düşük olmasına neden olmasıdır (Ünsal 2007: 569).

Mali disiplinsizlik sadece gelişmekte olan ülkelere özgü bir sorun değildir. Gelişmiş ülkeler de bu mali sorunu yaşamaktadır. Fakat bu ülkelerde mali disiplinsizliğin ortaya çıkış sebepleri ve boyutları, gelişmekte olan ülkelere göre farklı olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, ekonominin içinde bulunduğu koşullar daha farklı ve ekonomideki dalgalanmalar arızi olduğu için, mali disiplinden taviz vermek

kısmen daha rahat olabilmekte ve yaşanan deflasyonist ortamdan çıkmak için devlet mali disiplinden feragat edebilmektedir. Ancak bu ülkelerde ekonomi durgunluktan çıktıktan sonra hemen mali denklik sağlanamamakta ve toplumda oluşan yüksek kamusal harcama eğilimini düşürmek çok kolay olmamaktadır. Gelişmiş ülkelerde yaşanan kamu açıklarının en önemli nedenlerinden birini de bu oluşturmaktadır. Mali disiplinin sağlanamadığı ülkelerde hükümetin harcama ve gelir bileşimi de değişmekte ve normal kamu gelirleri ile normal kamusal giderleri karşılamak mümkün olmamaktadır. Tüm bunların sonucunda borçlanma, normal kamusal gelirler arasında yer almaya başlamaktadır (Musayev 2007: 34).

Gelişmiş ülkelerde kamu kesimi açıklarının artmasına yol açan nedenleri özetle dört başlık altında toplamak mümkündür. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz (Sönmez 1994: 584):

1. Büyüme hızının düşmesi,
2. Kamu otoritelerinin uyguladıkları politikalar,
3. Kamu harcamalarının vergilere göre enflasyonu daha yakından izlemesi (harcama esnekliğinin vergi esnekliğinden yüksek olması),
4. Kamusal borcun neden olduğu finansal yükün, tırmanan faizler nedeniyle giderek ağırlaşması.

Ülke hükümetlerinin yaptıkları harcamalarda, söz konusu harcamalara yönelik finansmanın gerekliliğini göz ardı etmeksizin hareket etmeleri ve mali disiplini ön planda tutarak girişimlerde bulunmaları önemli olmaktadır. Devlet borçlarının GSMH içindeki payının düşük olması, bütçe açıklarının giderilmesi ve bir başka boyutuyla Kamu Kesimi Borçlanma Gereksinimi'nin (KKGB) GSMH'ya oranla düşük tutulması birçok ülke için hayati önem taşımaktadır. Bunun nedeni, mali disiplinin ülkelerin ekonomik, mali ve sosyal dokusu üzerinde etkisinin büyük olmasıdır.

1929 Dünya ekonomik buhranından sonra sosyal refah devleti anlayışının ülkeler tarafından yaygın bir şekilde uygulamaya konması kamu hizmetlerinin hem nitelik, hem de nicelik bakımından aşırı derecede artmasına, bu bağlamda kamu harcamalarının artıp kamu mali dengelerinin bozulmasına ve mali disiplinsizlik sorununun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kamu mali açıklarının artması ve bu açıkları kapatmak için vergilerin yetersiz kalıp emisyon ve özellikle borçlanmaya çok başvurulması mali disiplinsizlik olgusunun en önemli nedenlerini oluşturmaktadır.

1970'lerde yaşanan "petrol krizinden" sonra kamu harcamalarının daha da artıp mali açıkların iyice büyümeye başladığı görülmektedir. Büyümenin devam ettirilmesi veya en azından istikrarın korunması için kamu harcamalarındaki bu yüksek artış, vergi gelirleriyle karşılanamadığından, para basma ve borçlanma gibi araçlara daha çok başvurulmasına neden olmuştur. Fakat kamu açıklarının ve bu açıkları kapatmak için kullanılan araçların ekonomik performans üzerindeki olumsuz etkileri de beraberinde ortaya çıkmıştır. Nitekim 1970'li yıllar ekonomik durgunlukla enflasyonun bir arada görüldüğü stagflasyonist konjonktürün yaşandığı dönemler olmuştur.

Gelişmekte olan ülkeler sürekli artan bir mali açıkla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu ise gelişmekte olan ülkelerin ekonomik sorunlarının neredeyse temel nedeni haline gelmiştir. Sürekli bir iç kaynak sıkıntısı çeken bu ülkeler, nüfus artışı gibi yapısal faktörlerin de etkisiyle, sürekli mali açıklar vermektedirler (Şahin 2003: 207). Gelişmekte olan ülkelerde kamu kesimi açıkları üzerinde daha çok yapısal, kurumsal, ekonomik ve siyasal nedenler etkili olmaktadır (Günay 2007: 73).

Kamu harcamalarının hızlı bir büyümenin aracı olarak kullanılması ve kamu harcamalarının gerek kamu istihdam politikaları gerekse kamu finansman açıklarının büyümesinden kaynaklanan artışı, kamu borçlarının da aşırı büyümesiyle sonuçlanmıştır. Bunun yanında, gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamaları arttığında vergilerin arttırılması ekonomik ve politik baskılar nedeniyle pek mümkün

olamamış ve bütçe açıklarını finanse etmenin bir diğer yolu da para basma olarak görülmüştür. Son yıllarda giderek artan mali disiplinsizlik, beraberinde ekonomik dengesizliği de getirmektedir. Büyük mali açıklar enflasyon, yatırımlarda azalış, faiz yükünün artması ve ödemeler bilançosundaki dengesizlikler gibi ekonomiye zarar verici sonuçlar doğurabilmektedir.

Keynesyen politika önerilerini uygulamada, politika aracının kullanılması ile ortaya çıkan sonuç arasındaki gecikme, politika önerilerinin etkinliği konusunda sorular ve kuşkular yaratmıştır. Hatta bazı araştırmacılar maliye politikasındaki değişmelerin istikrar yaratıcı değil, aksine ekonominin istikrarını bozucu etkiler yarattığını öne sürmüşlerdir (Savaş 2007: 870).

Genel olarak bakıldığında, temelde mali disiplinsizliğin nedeni uygulanan mali politikalardır. Ülkelerin içinde bulundukları ekonomik durumlara yönelik olarak uygulanan mali ve iktisadi politikalardaki eksiklikler ve hatalar neticesinde; denk bütçe anlayışından uzak hareket edilmesi, harcamaların kontrolsüzce artırılması sonucu gelirin yetersiz kalması bütçede mali disiplinsizliğe yol açmaktadır. Oluşan bütçe açıklarının finansman sorunu da mali disiplini bozan etmenlerdir.

Ağır vergi yükü ve borçlanmanın kaynak olarak kullanılması sonucu artan borç stoku mali disiplinsizliği kaçınılmaz kılmaktadır. Bu sorunlar vergi kaçakçılığı ve kayıt dışılığın gelişmesi yanında ekonomiyi çeşitli sıkıntılar içine sokmaktadır. Bu bağlamda ülkelerce yapılan bütçe reformlarıyla devlet harcanmalarının daraltılması, bütçe açıklarının azaltılması ve kamu borçlarının sınırlandırılması yolu ile mali disiplin sağlanmaya çalışılmaktadır. Tüm bunlardan, bir ülkede ekonomik istikrarın olabilmesi için öncelikle mali disiplinin var olması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu durumda mali disiplinsizliğin nedeni olan kamu açıkları ile bütçe açıkları arasında bir ilişkinin varlığına dikkat çekmek gerekir.

Şekil 1.2: Mali Disiplinsizlik Sorunu ve Sonuçları

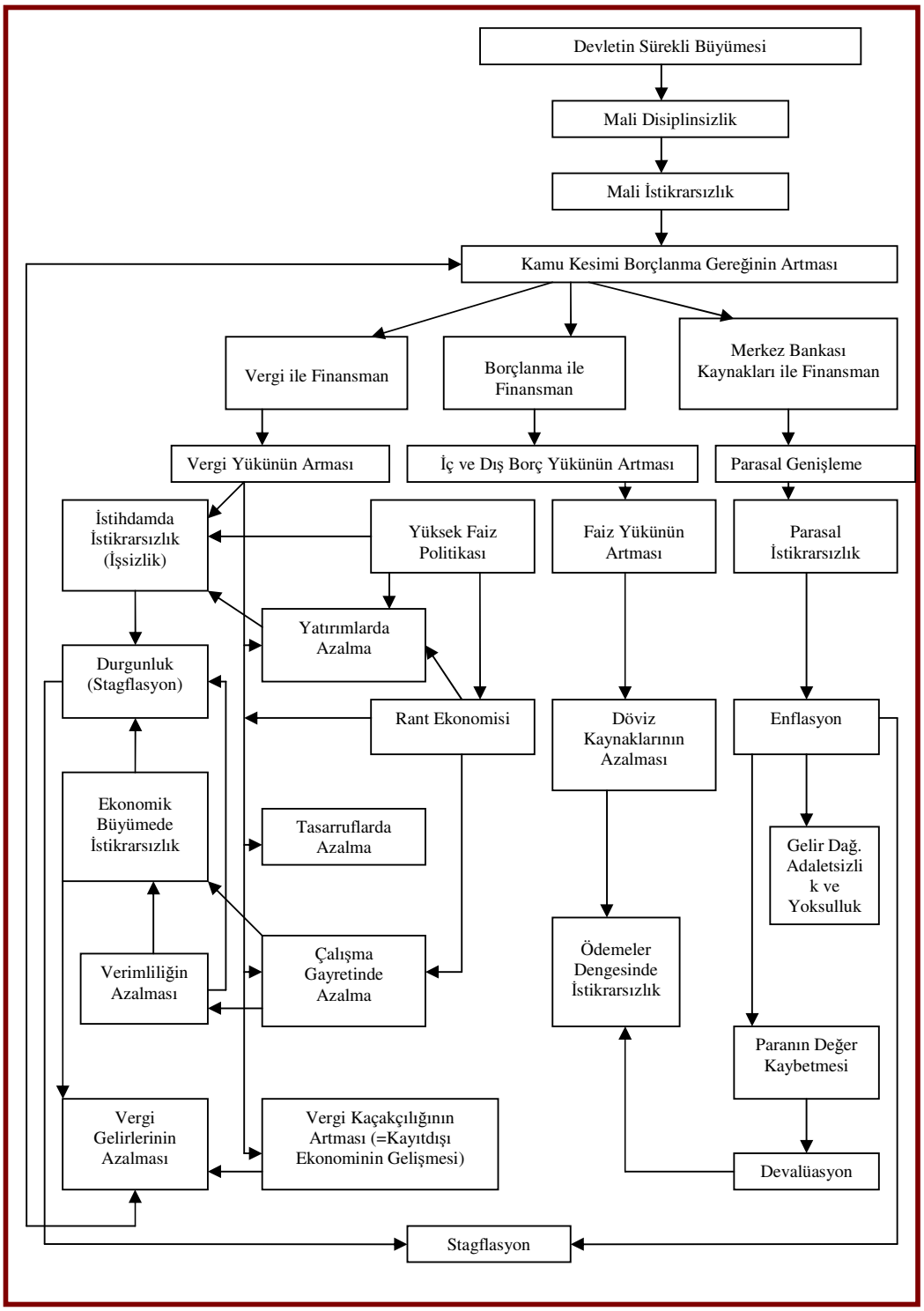

Kaynak: Aktan 2007: 71

Ortaya çıkış nedenleri her ne olursa olsun, bütçe açıklarının sürekli bir hale gelmesi, ekonomide farklı sonuçlara yol açmaktadır. Bütçe açıklarının yol açtığı sonuçlar, bu açıkların finansmanı ile yakından ilgilidir. Finansman şekline bağlı olarak bütçe açıklarının tasarruflar ve yatırımlar üzerinde önemli bir etkisi vardır (Dileyici ve Özkıvrak 2005: 137). Mali disiplinsizliğin doğrudan ve dolaylı sonuçları Şekil 1.2'de detaylı olarak gösterilmiştir. Şekilde görüleceği üzere, mali disiplinsizliğin işsizlik, enflasyon, gelir dağılımı, dış denge gibi bir çok makro ekonomik değişken üzerinde olumsuz etkiler ortaya çıkarabileceği öngörülebilir.

1.3. MALİ DİSİPLİN-BÜTÇE AÇIKLARI İLİŞKİSİ

Bütçe açıklarının mali disiplinsizliğin temel nedeni olması, bütçe açığı kavramının tanımlanmasını ve onun sağlıklı bir şekilde ölçülmesini gündeme getirmektedir. Nitekim bütçe açığının gerçekçi bir şekilde ölçülmesi, makro ekonomik etkilerinin ortadan kaldırılması için önemli olmaktadır. Bu çerçevede, kamu kesiminin elde ettiği gelirden daha fazla harcama yaptığını ifade eden bütçe açığı kavramı, çeşitli ölçüm yöntemlerine göre sınıflandırılmaktadır.

Literatürde değişik bütçe açığı tanımları kullanılmaktadır. Ancak bu tanımların hangi bağlamda yapıldıklarının belirginlik kazanması gerekmektedir. Alternatif bütçe açığı tanımlamaları önemli ölçüde farklı yaklaşımlara sahiptirler. Bu nedenle, literatürde, belirlenen amaçlar için çeşitli tanımların kullanılmasının uygunluğu ve farklı yaklaşımların nispi üstünlüklerinin geçerliliği konusunda önemli tartışmalar yapılmakta ve alternatif bütçe açığı kavramları ve alternatif ölçüler, iktisat politikalarının oluşturulması açısından son derece önemli hale gelmektedir. Doğru bütçe açığı tanımlarının yapılması ve yapılan tanımların yanlış yönlendirici özellik taşımaması için, söz konusu alternatif kavramlar ve ölçümler üzerinde durulması önem taşımaktadır (Aslan 1997: 16).

Tablo 1.1'de alternatif bütçe açığı tanımlamaları gösterilmiştir. Çalışmamızda mali disiplini ifade etmek üzere konsolide bütçe açıkları temel alınmıştır. Konsolide bütçe açığı (consolidated budget deficit), konsolide bütçe gelirleri ile harcamaları arasındaki harcamalar lehine doğan farkı ifade etmektedir. Bütçe açığının türleri ve tanımlamaları çalışmanın kapsamı dışında olmakla birlikte farklı bütçe tanımlamaları özet halinde Tablo 1.1'de gösterilmiştir.

Tablo 1.1: Alternatif Bütçe Açığı Tanımları

Mali Gösterge	Tanımlama
1-Geleneksel Bütçe Dengesi	Harcamalar - Gelirler
2-Bağışlar Hariç Toplam Bütçe Dengesi	Geleneksel Bütçe Dengesi(1) - Bağışlar
3-Dış Bütçe Dengesi	Hükümet Harcamaları - Gelirler (Dışarıdan Sağlanan)
4-İç Bütçe Dengesi	Toplam Denge - Dış Denge
5-Birincil Bütçe Dengesi	Toplam Denge – Faiz Ödemeleri
6-Operasyonel Bütçe Dengesi	Birincil Denge + Reel Faiz Ödemeleri
7-Cari Bütçe Dengesi	Cari Gelirler – Cari Harcamalar
8-Konsolide Bütçe Dengesi	Merkezi + Yerel (Diğer Kamu) Hükümet Dengeleri
9-Konjonktürel Nötr Bütçe Dengesi (Konjonktürden Etkilenmeyen Bütçe Dengesi)	Harcamalar – Konjonktürel Olarak Uyumlu Gelirler
10-Konjonktürel Olarak Düzeltilmiş Bütçe Dengesi	Toplam Denge – Konjonktürel Nötr Denge
11-Gösterge Bütçe Dengesi	Normatif Yıl Dengesi (Önceden Belirlenmiş Olan)
12- Yapısal Bütçe Dengesi	Bütçenin Konjonktürel Etkisi + Gösterge Dengesi
13-Tam İstihdam Bütçe Dengesi	Tam İstihdam Harcamaları – Tam İstihdam Gelirleri
14-Likitide Bütçe Dengesi	Toplam Denge – Net Krediler
15-Ağırlıklı Bütçe Dengesi	Operasyonel Değişkenlerin Önemine Göre Tahsis Edilen Ağırlıklar

Kaynak: Jacobs, Schoeman ve Heerden 2002: 5.

Bütçe açığı tanımlanırken enflasyonun bütçe açığını çarpıtıcı etkileri de hesaba katılmalıdır. Çünkü dikkat edilmezse enflasyonist dönemlerde bütçe açığı olduğundan fazla görülecektir. Şöyle ki, resmi istatistiklerde bütçe açığı genellikle reel olarak değil de nominal olarak ölçülür. Bu yaklaşım enflasyonist bir ortamda bütçe açığının olduğundan büyük görünmesine yol açar. Bütçe açığının nominal olarak ölçülmesi durumunda, bütçe olduğundan daha büyükgörünür. Bu yüzden de bütçe açığını doğru biçimde ölçmek için, bütçe açığını reel olarak reel faiz üzerinden ölçmek gerekir (Ünsal 2007: 564).

1.4. MALİ DİSİPLİNE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Mali disiplin ve bu bağlamda bütçe açıklarıyla, onların ekonomi üzerinde meydana getirdiği etkileri açıklamaya yönelik çeşitli iktisadi yaklaşımlar mevcuttur. Bu kısımda kronolojik sıra da göz önüne alınarak sırayla Klasik Yaklaşım, Keynesyen Yaklaşım, Monetarist Yaklaşım, Arz Yönlü İktisat Yaklaşımı, Yeni-Klasik Yaklaşım, Ricardian Yaklaşım ve Kamu Tercihi Teorisi Yaklaşımı analiz edilmeye çalışılacaktır.

1.4.1. Klasik Yaklaşım Çerçevesinde Mali Disiplin

David Hume, Adam Smith, David Ricardo ve John S.Mill'in öncülüğünü yaptığı Klasik Yaklaşım'a göre, ekonomi görünmez el marifetiyle dengeye gelir. Fiyat mekanizması aracılığıyla tüm üretim faktörlerinin istihdam edildiği, milli gelirin en yüksek seviyede olduğu doğal bir düzen vardır. Bu yaklaşıma göre

ekonomide istikrarsızlıklar ve eksik istihdam küçük ve geçicidir. Faizlerin, ücretlerin ve fiyatın esnek olmasından dolayı ekonomi tekrar dengeye geleceğinden uzun dönemde istikrarsızlık devam etmez (Çelen 1999: 102). Klasik yaklaşıma göre; devlet zorunlu bir fenadır. Adalet, savunma ve tam kamusal malların sunumu dışında hiçbir biçimde ekonomiye müdahale etmemelidir.

Ekonominin doğal dengesinin bozulmaması için devlet faaliyetlerinin sınırlı olması gerektiğini savunan bu yaklaşım, haliyle devlet harcamalarının da oldukça sınırlı ve bunları finanse etmek için kullanılan vergilerin de özel ekonomik birimlerin üretim, tüketim ve harcama kararlarında sapmaya yol açmayacak şekilde yansız olması gerektiğini savunmaktadır. Bu çerçevede, klasik iktisatçılara göre; kamu kesimi finansman dengesi esastır. Devlet bütçesi, hem küçük hem de denk olmalıdır. Onlara göre; bütçe açıkları mali ve parasal disiplini bozmakla beraber, bu açıkların finansmanı için para arzı, borçlanma ve ilave vergi koyma gibi yollara başvurulması, birçok siyasi ve ekonomik sorunu da beraberinde getirmektedir. Klasik iktisatçılar, kamu açıklarının devletin mali yönden iflasına ve enflasyona yol açarak piyasa mekanizmasının işleyişini bozduğunu ifade etmektedirler. Bu nedenle devlet, harcamalarını en düşük düzeyde tutarken bunları tarafsız vergiler ile finanse etmeli, denk bütçe uygulayıp mali disipline önem vermelidir.

Klasik Yaklaşım'da yalnızca bütçe açıkları değil, aynı zamanda bütçe fazlaları da ekonominin doğal dengesi açısından sakıncalı görülmüştür. Çünkü bütçe fazlası, ekonomide kullanılması gereken kaynakların atıl kalmasına neden olduğu için durgunluğa ve israfa yol açar. Ayrıca bütçe fazlasının siyasilerin popülist harcamalarının artmasına ve dolayısıyla sonraki dönemlerde bunu sürekli hale getirmeleri suretiyle uzun dönemde bütçe açıklarına dönüşme ihtimali de yüksektir (Şen, Sağbaş ve Keskin 2007: 39).

1.4.2. Keynesyen Yaklaşım Çerçevesinde Mali Disiplin

Keynesyen yaklaşımın çıkış noktası Amerika Birleşik Devletleri'nde 1929 yılında yaşanan büyük ekonomik bunalımdır. Bu döneme kadar, ekonominin tam istihdam dengesinde olduğunu, bir istikrarsızlık görülürse arz ve talep koşullarının etkisiyle ekonominin tekrar otomatik olarak dengeye geleceğini ve devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini savunun Klasik İktisat Yaklaşımı egemen olmuştur. Fakat bu yaklaşımın patlak veren ekonomik durgunluğa çözüm getirememesi sonucunda Keynesyen görüş yükselişe geçmeye başlamıştır.

John Maynard Keynes, ekonominin otomatik olarak dengeye geleceği görüşüne karşı çıkmış ve ekonominin eksik istihdamda da dengeye gelebileceğini, devletin müdahalesiyle tam istihdam denge seviyesine ulaşılabileceğini savunmuştur. Keynesyen görüşe göre; eksik istihdamdan tam istihdama ulaşabilmek için yapılması gereken talebi artırmaktır. Bunun için de yapılması gereken, maliye politikası araçlarını kullanmaktır. Onlara göre; bir ekonomide istikrarı ve tam istihdamı sağlamada en güvenli ve elverişli yol, kamu harcamalarını ve vergi oranlarını değiştirme anlamına gelen maliye politikasıdır. Devletin talebi artırmak için uygulaması gereken maliye politikası, açık bütçe politikasıdır.

Vergilerde yapılan indirimle veya kamu harcamalarında yapılan artışla gerçekleştirilen bütçe açığı tüketimi ve dolayısıyla toplam talebi arttıracaktır. Bu şekilde meydana getirilen talep artışı, tam istihdam seviyesine ulaşıncaya kadar atıl duran üretim faktörlerini üretim sürecine dahil edeceğinden dolayı, üretim seviyesini ve dolayısıyla milli gelir denge düzeyini arttırabilecektir. Bu artış, tam istihdam denge düzeyine kadar sürecektir. Tam istihdam denge seviyesinden sonra talebin arttırılmaya devam etmesi ise, üretim düzeyini arttırmayıp talep enflasyonu seklinde fiyatlar genel seviyesini arttıracaktır (Çelen 1999: 107).

Keynesyen İktisat'ta bütçe açıkları, tüketimi ve geliri çarpan mekanizması yoluyla uyarabilir. Çarpan mekanizmasının işlemesi için gerekli temel ilke, tüketimin cari gelirin bir fonksiyonu olmasıdır. Keynesyen görüş çerçevesinde bireylerin önemli bir kısmı miyop olarak nitelendirilmektedir. Başka bir ifadeyle, bireylerin gelirleri kamu harcamaları sonucu arttığında, bu gelir artışı marjinal tüketim eğilimlerine bağlı olarak doğrudan tüketime yansıyacaktır. Böylece, eğer ekonominin kaynakları başlangıçta eksik istihdamdaysa, çarpan mekanizmasının işlerliliği sonucu ulusal gelir ve bireylerin refahı yükselebilecektir (Bernheim 1989: 56). Çarpan katsayısı ne kadar büyükse talep ve milli gelir üzerindeki etki de o kadar büyük olacaktır.

Keynesyen görüşe göre; devlet bütçe açığı verip borçlandığı zaman, tüketim artmaktadır. Çünkü devlet borçlandığında bireyler, ileride daha fazla vergi ödeyeceklerini hesaba katmamakta, böylece ellerindeki gelirin tamamını tüketilebilir gelir olarak düşünmektedirler. Kamu harcamalarının arzu edilen etkiyi yapabilmesi, istihdam ve milli geliri arttırabilmesi için, özel harcamaların azalmasına neden olmayacak şekilde finanse edilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, kamu harcamaları artışı borçlanma ile finanse edilmelidir. Borçlanmanın bankalardan yapılması durumunda, özel sektör harcamalarının azalması ihtimali daha düşüktür (Demirgil 1983: 30-31). Bunun yanında, kamu harcamalarının vergilerle finanse edilmesi, arzu edilen bir finansman yolu değildir; çünkü kullanılabilir (vergiden sonraki) geliri ve dolayısıyla özel tüketimi azaltacaktır.

Sonuç olarak, Keynesyen iktisatçılar ekonomik istikrarın, büyümenin, kalkınmanın ve diğer makroekonomik amaçların gerçekleştirilebilmesi için devletin ekonomideki rolü ve fonksiyonlarının genişletilmesini savunmuşlardır. Makroekonomik denkliğin sağlanması için bütçe denkliği ve mali disiplinden fedakarlıkta bulunulabileceğini ifade etmişlerdir.

1.4.3. Monetarist Yaklaşım Çerçevesinde Mali Disiplin

1929 Dünya ekonomik bunalımının hemen ardından yaygın bir biçimde kabul gören ve "devrim" olarak nitelenen Keynesyen iktisat politikaları, 1970'lerden sonra görülmeye başlayan durgunluk içinde enflasyon (stagflasyon) olgusuna karşı çözümler sunmada yetersiz kalmıştır. Keynesyen ekonomi politikalarının görülen istikrarsızlık karşısında başarısız olmasının ardından; mali araçlardan çok, parasal araçlara ağırlık veren ve Milton Friedman'ın öncülüğünü yaptığı Monetarist yaklaşım ön plana çıkmıştır. Monetaristler, Keynesyen politikaların bu başarısızlığını ileri sürerek maliye politikasının etkinliği konusuna ve bütçe açıklarına karşı çıkmışlardır.

Monetarizm, nominal ulusal gelir düzeyini etkileyen en önemli değişkenin, ekonomideki para miktarı olduğunu ifade etmektedir. Bu yaklaşıma göre, maliye politikası ekonomideki istikrarsızlıkların giderilmesinde etkili bir iktisat politikası aracı değildir.

Monertaristlere göre, büyük bütçe açıklarının söz konusu olduğu durumlarda para arzının büyümesini denetim altına alma çabaları, faiz oranlarının yükselmesi ile sonuçlanır. Bu arada konut alımlarında geçerli olan faiz oranları da yükselir. Bu ise politik açıdan bir huzursuzluk kaynağı olduğu için, hükümet bu faiz oranlarının yükselmesine para basarak engel olmaya çalışır. Bu ise enflasyona neden olacaktır. Monetaristlere göre, küçük bir bütçe açığının açık piyasa işlemleri yoluyla finanse edilip para arzının sabit tutulması durumunda da, bu işlemlerin neden olacağı faiz yükselmesi özel yatırım harcamalarının düşmesine neden olacaktır. Özel yatırımların devlet yatırımlarından daha etkin ve üretken olduğuna inanan Monetaristler, bu nedenle bütçenin belli bir süre dengede tutulmasını ve böylece para arzının büyüme hızının denetim altına alınarak, faiz oranlarının yükselmesine ve böylece özel yatırımların düşmesine mani olunmasını savunurlar (Cuthbertson 2000: 86).

Sonuç olarak, Monetaristlere göre ekonomideki istikrarsızlığı doğuran nedenleri en aza indirgemek için kamu maliyesi bazı kesin kurallara bağlanmalıdır. Bu bağlamda bütçe, kamu gelirleri, kamu harcamaları ve transfer harcamaları arasındaki dengeye dayandırılmalı, açık bütçe uygulamalarından kaçınılmalıdır. Bununla birlikte, bütçeyle ilgili genel denge prensibi mevsimlik dalgalanmaların ortaya çıkmasını engelleyememektedir. Böyle bir durumda Monetarist Yaklaşım, monetizasyonu borçlanmaya tercih eden bir duruş sergilemektedir (Aktan 2009).

1.4.4. Arz Yönlü İktisat Yaklaşımı Çerçevesinde Mali Disiplin

1970'li yılların Dünya ekonomisine getirdiği sorunları çözmede Keynesyen Yaklaşımın yetersiz kalması, iktisatçıları yeni arayışlara yönlendirmiştir. Bu arayışlar sonunda ortaya atılan bir yeni teori de, Arz Yönlü İktisat Yaklaşımı'dır. Bir dönem ABD Devlet Başkanı Ronald Reagan'ın ekonomi danışmanlığını da yapmış olan Arthur Laffer'in öncülüğündeki Arz Yönlü İktisada gore; ekonomik sorunların temelinde yatan neden talep yetersizliği değil, arz yetersizliğidir. Laffer'in 1980'li yıllarda ortaya attığı Arz Yönlü İktisat teorisinin temelinde bu görüş yatmaktadır.

Arz Yönlü iktisatçılara göre ekonomide ortaya çıkan sorunları ortadan kaldırmak için mali disiplin çerçevesinde denk bütçe uygulanmalı, özellikle durgunluk söz konusu olduğunda marjinal vergi oranları düşürülmeli ve yatırımlar teşvik edilmelidir. Bunun yanında, bütçe açıklarının kapatılabilmesi için kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi gerektiğini savunurlar.

Arz Yönlü İktisat Yaklaşımı'na gore; gelir ve kurumlar vergisindeki bir indirim, ekonomi üzerinde devlet harcamasındaki artıştan daha büyük bir etkiye

sahiptir. Bu sonucu yaratan etkileşim zinciri şu şekilde sıralanabilir (Savaş 2007: 962).

- Gelir vergisi oranı azaltıldığı zaman fertlerin tasarruf arzusu artar. Tasarruftaki artış, faiz oranının düşmesine ve yatırımların artmasına neden olur.
- Kurumlar vergisinde yapılacak bir azaltma ise, yatırımların karlılığını arttırarak, kurumun tasarruf gücünü yükseltecektir.
- Gerek fertlerin ve gerekse kurumların tasarrufundaki artış, likiditelerinin artmasına ve borç taleplerini azaltmalarına neden olur. Bu ise faiz oranlarını düşürür. Faiz oranlarının düşmesi, yatırım malları talebi ile inşaat yatırımlarını arttırır.
- Yatırım/GSMH oranının artması prodüktiviteyi yükseltir. Yani birim girdi başına düşen üretim miktarı artar.
- Gelir vergisinde bir azaltma emeğin istihdam edilme isteğini ve çalışma gayretini arttırır. Böylece emek arzı artar.
- Üretim kapasitesinin artması sonucu arz yetersizliğinden doğan enflasyonist baskılar hafifler ve enflasyon oranı düşer.
- Düşük gelir vergisi oranları, toplu sözleşmelerle istenen ücret artışlarını da azaltır. Çünkü istenen artışlar genellikle vergi sonrası gelirle ilgili olduğu için, vergi oranları düşünce işçilerin eline geçen ücret artacağından, zam istekleri de az olur. Bu da enflasyon hızını yavaşlatır.
- Enflasyon hızının azalması geliri, dolaylı olarak da tüketim, üretim ve istihdamı arttırır.
- Enflasyon hızının azalması ayrıca, faiz oranlarını da düşürerek yatırımları teşvik eder.

Arz yanlıları vergi indirimlerinin bütçe açıkları üzerindeki olası etkileri karşısında rahat bir tutum takınmışlardır. Şansları yaver gittiği takdirde, düşük vergilerin gelirleri fiilen arttırabileceğini düşünerek; bütçe açığı büyüse bile, ekonomik kazançların artmasının bütçe ile ilgili önemsiz kaygılardan daha ağır

basacağını ummuşlardır. ABD'de Arz yanlıları iktidara geldiğinde, roller neredeyse tersine dönmüştü: liberaller kötü mali kaderin güçlü kahinleri haline gelirken, George Bush, Bobby McFerrin'in "Don't worry be happy" (üzülme, mutlu ol) şarkısını kendilerini simgeleyen gayri resmi şarkı olarak benimsemişti (Krugman 2001: 151).

Arz Yanlı İktisatçılar; Arthur Laffer tarafından geliştirilen "Laffer Eğrisi"nden (Laffer Curve) önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Onlara göre; vergi oranları ile vergi gelirleri ayrı tutulmalıdır. Çünkü vergi oranlarının çok arttırılması ya da çok düşürülmesi, vergi gelirlerinin yükselmesine neden olmayacaktır. Buna karşılık, yüksek vergi oranlarının geçerli olduğu bir ekonomide bu oranların düşürülmesi, ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır. Arz Yanlı İktisatçılar, marjinal gelir artışının önüne geçilmesinin enflasyonist baskılara neden olan toplam talep artışlarını engelleyeceğini savunurlar. Bu bağlamda, marjinal vergi oranlarını kullanmayı önerirler. Diğer yandan, toplam arzı uyaracak yatırımlara kaynak tahsisini teşvik etmek için sermayeye uygulanan vergi oranlarının kaldırılmasından yanadırlar (Tunay 2007: 177).

Bunun yanında bütçe açıklarının finansmanı için vergilerin arttırılması veya borçlanmaya başvurulması özel kesimin küçülüp kamu kesiminin büyümesine yol açacaktır ki; bu da ekonomide verimliliği ve üretimi düşürecektir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler adına önemli olan hızlı ekonomik kalkınma ve düşük enflasyonun sağlanması için vergilerin indirilmesi ve kamu harcamalarının azaltılması birlikte gerçekleştirilmelidir. Kamu harcamaları azaltılmadan yalnızca vergi indirimine gidilirse büyüyen bütçe açıkları borçlanma veya monetizasyonla finanse edilmeye çalışılacaktır ki; bu durum da ekonomide enflasyon, yüksek faiz oranı gibi sorunlara yol açacaktır. Ayrıca bu finansman kaynaklarına başvurulması vergi indirimlerinin ekonominin arz cephesi üzerinde yapacağı olumlu etkiyi de azaltacaktır. Bu nedenle vergi indirimlerine gidilirken mutlaka kamu harcamalarının da buna eşlik etmesi gerekmektedir. Şayet kamu harcamaları azaltılırken vergilerde indirime gidilmez ise bu sefer de hem kamu kesimi üretimden dışlanır, hem de ağır

vergi yükü özel kesimin üretim artışını yavaşlatır. Nihayetinde ekonominin durgunluğa girmesi kaçınılmaz olur (Şen, Sağbaş ve Keskin 2007: 57-58).

1.4.5. Yeni-Klasik Yaklaşım Çerçevesinde Mali Disiplin

ABD'de Chicago Üniversitesi'nde Friedman ve öğrencilerinin klasik miktar teorisini yeniden yorumlayarak enflasyon sorununa önerdikleri yeni çözümler dışında, yine aynı üniversitede çalışan ve esasen Friedman'ın öğrencileri olan bir grup iktisatçı, enflasyon konusunu değişik bir açıdan ele almışlardır. Rasyonel Beklentiler Teorisi adıyla iktisat literatürüne giren bu görüş, klasik iktisadın temel ilkelerini de aynen benimsemiştir (Aktan 2004: 183). Yeni Klasik Yaklaşım, Rasyonel Bekleyişler Teorisi üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle çoğunlukla iki kavram aynı anlamda kullanılmaktadır.

Temel görüşleri "bireyler maksimize eder, piyasalar dengeye getirir", "ekonomide tüm fiyatlar ve ücretle esnektir", "tüm piyasalar dengededir" ve "tüm beklentiler rasyoneldir" ifadeleri ile özetlenebilen Yeni Klasik Yaklaşım, devlet tarafından uygulanan iktisat politikalarının enflasyonu azdırmaktan ve işsizliği arttırmaktan başka bir sonuç vermeyeceğini iddia etmektedir (Öztürk 2007: 72).

Yeni Klasik Yaklaşım, devletin istikrar politikasının etkisiz olduğunu ifade etmiştir. Yalnızca sürpriz bir stratejinin reel bir etkisi olacaktır. Ekonominin, yüksek işsizliğin olduğu derin bir resesyona girdiğini varsayalım. Bu durumda, genişletici para politikasının gerekli olduğu ileri sürülebilir. İktisatçıların büyük kısmı toplam talepteki artışın üretimi ve istihdamı arttıracağını kabul etmekteyse de, Yeni Klasik İktisatçılar bunun doğru olmadığını ileri sürmektedirler. Onlara göre, ekonomik aktörler devletin resesyonu iyileştirmek için her zaman talebi arttırdığını

öğrenmişlerdir. Bu nedenle, firmalar fiyatlarının resesyon boyunca düşmesine izin vermek ve üretimlerini arttırmak yerine, sadece fiyatlarını arttıracaklardır, çünkü politikayı öngörebilmektedirler. Talep artışının ortaya çıkacağını bildikleri için, fiyatlarının bir resesyonda düşmesine izin vermemeyi öğrenmişlerdir (Telatar 2004: 84).

Klasik Yaklaşımın ilkelerini temelde benimseyen Yeni-Klasik Yaklaşımın kamunun ekonomiye müdahalesine ve kamu kesimi finansman açıklarına bakışı, rasyonel beklentilere uygun olarak şekillenir. Bu çerçevede, bireylerin "rasyonel" beklentilere sahip olacakları ve bu nedenle iktisat politikası uygulamaları karşısında derhal aktif bir tavır alıp, bu politikaların beklenen sonuçlarını değiştirecekleri öne sürülmektedir. Bireyler, iktisat politikası uygulamaları ve bu uygulamaların yaratacağı etkiler konusunda tam bir enformasyona sahiptirler ve dolayısıyla sistematik bir hata yapmaları söz konusu olmamaktadır. Kısaca, fertlerin rasyonel hareket etmeleri sonucunda, iktisat politikası kendinden beklenen etkileri yaratmamaktadır (Savaş 1984: 226-234).

Yeni Klasik Yaklaşım, genel olarak ekonominin istikrarlı olduğunu kabul eder. Bu yaklaşımı savunanlara göre, özel tasarruflar daima yatırıma kanalize edildiğinden, ekonomide özel kesim kaynaklı bir istikrarsızlık söz konusu olmaz. Ancak, istikrarlı bir ekonomi için özel kesim yanında devletin de denk bütçe uygulayıp mali disiplini sağlaması şarttır.

Yeni Klasik Yaklaşım, bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki etkilerini analiz ederken üç temel varsayımda bulunmaktadır. Bunlar (Bernheim 1989: 56);

1. Her birey, tüketimini zamanlar arası bir optimizasyon problemini çözümleyerek belirlemektedir.
2. Bireyler sınırlı bir yaşam süresine sahiptir. Her bir birey belirli bir nesle aittir ve tüketim kararlarını bunu dikkate alarak şekillendirmektedir.

3. Tüm dönemlerde piyasalar temizlenmektedir.

Yine bu görüş çerçevesinde, sürekli bütçe açıklarından kaynaklanan yurtiçi borçların milli gelire oranındaki sürekli artışların sermaye/emek oranına baskı yaratacağı öne sürülmektedir. Bu durum da, piyasadaki cari faiz oranında elde tutulan fiziki sermaye ve bonoların hacminde bir azalmaya neden olacaktır. Daha düşük bir sermaye/emek katsayısı ise ekonomik yapının daha düşük bir etkinlik derecesinde işlemesine neden olacaktır. Yeni bonolar ihraç etmek ve düşen sermaye birikimini arttırmak için yapılması gereken yüksek faiz oranlarında tasarrufların arttırılmasını teşvik etmektir. Aksi halde, tüketiciler piyasadaki faiz oranlarında tasarruf yapmak istemeyeceklerdir. Faiz oranları sermaye piyasasını tekrar dengeye getirene kadar ve ekonomide ilave tasarrufları arttırana kadar yükselecektir. Faiz oranlarının yükselmiş olması ise yatırımların maliyetini arttıracak ve özel yatırımların dışlanmasına neden olarak sermaye birikimini azaltacaktır. Böylece, sürekli bütçe açıkları özel sermaye birikimini dışlayacaktır (Bernheim 1989: 57). Bu durum hem iç borçlanma hem de dış borçlanma için geçerlidir. Bununla beraber, bütçe açıklarının vergileri arttırmak yerine borçlanma ile finanse edilmesi durumunda; vergiler gelecek nesillere aktarılarak toplam yaşam boyu tüketimi arttıracaktır. Tam istihdam varsayımı altında, toplam tüketimin artması tasarrufları azaltacaktır. Bu durumda, sermaye piyasalarını dengeye getirmek için faiz oranları yükselecek ve böylece tekrardan yatırımların dışlanması etkisiyle karşı karşıya kalınacaktır (Yellen 1989: 18).

Yeni Klasik Yaklaşıma göre, dışlama etkisi iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, kapalı ekonomide bütçe açıklarının borçlanma ile finansmanının faiz oranlarını yükselterek, özel yatırımları dışlamasıdır. İkincisi ise, küçük bir açık ekonomide, bütçe açıklarının borçla finansmanı, yatırımlardan ziyade net ihracatı dışlamaktadır. Bunun nedeni ise, bütçe açıklarının faiz oranlarını arttırması ve buna bağlı olarak yabancı fonların ülke içine akmasıdır. Bununla birlikte, esnek döviz kurunun uygulandığı bir ekonomide, faiz oranlarındaki artışa bağlı olarak ülke içine akan yabancı sermaye, ülke parasının değer kazanmasına neden olmakta ve

böylelikle dünya piyasalarında o ülkenin ürünlerinin rekabet edilebilirliğini azaltmaktadır. Sonuç olarak, sürekli bütçe açıkları küçük açık ekonomilerde net ihracatı dışlamaktadır (Yellen 1989: 18).

Yeni Klasik Yaklaşım sürekli bütçe açıklarının yanında geçici bütçe açıklarının etkilerini de incelemiştir. Sürekli bütçe açıklarının sermaye birikimini önemli ölçüde azalttığını ifade ederlerken; geçici bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki etkilerinin oldukça küçük ve ters yönde olduğunu savunmaktadırlar. Bu görüşü savunmalarının nedeni ise, ekonomik yaşamın oldukça uzun olmasından dolayı, yaşam boyu servetteki artışın cari tüketim üzerindeki servet etkisinin küçük olmasıdır. Aynı zamanda, onlara göre, eğer kamu harcamaları sabit tutulursa ve geçici açıkların nedeni vergilerdeki azalma sonucu ortaya çıkarsa, marjinal vergi oranları düşecektir. Bu durumda, sermaye gelirleri üzerindeki vergi oranlarının azalması vergiden sonraki getiriyi arttırarak, tasarrufları arttıracaktır. Daha düşük emek geliri vergi oranı da emeğin cari kullanılabilir gelirini arttırarak, tasarrufların artmasıyla sonuçlanacaktır. Görüldüğü üzere, geçici bütçe açıklarının ekonomi üzerindeki etkisi oldukça küçük ve kısa dönemde tasarrufları arttırdığı için ters yapıdadır (Ataç, Önder ve Turhan 1997: 157).

1.4.6. Ricardian Yaklaşım Çerçevesinde Mali Disiplin

Kamu harcamalarının vergiyle ya da borçlanma ile finansmanının makroekonomik değişkenler üzerinde herhangi bir etki yaratmayacağını ilk olarak öne süren İngiliz iktisatçı David Ricardo olmuştur. Ricardo tarafından ileri sürülen bu yaklaşım 1974 yılında Yeni Klasik İktisatçılardan Robert Barro tarafından yeniden geliştirilmiş ve Ricardo Dengesi veya Ricardian Eşdeğerlilik Teorisi olarak adlandırılmıştır (Ümit 2007: 85).

Ricardian Yaklaşım, bireyler rasyonel ve ileri görüşlü olduğu, nesillerin bir sonraki nesil için yaptıkları fedakarlıklar yoluyla birbirine bağlandığı, sermaye piyasalarının mükemmel şekilde işleyip bireylerin devlet gibi aynı oranda borç alıp borç verebildiği, tüm vergilerin götürü usulde olduğu, vergilerin ertelenmesinin farklı marjinal tüketim eğilimine sahip olan aileler arasında gelirin yeniden dağılımına neden olduğu ile mali araç olarak açık finansmanın kullanılmasının siyasi süreci etkilemediği varsayımlarına dayanmaktadır (Bernheim 1989: 63).

Robert Barro, bireylerin tüketim talebinin verginin bugünkü değerine bağlı olduğunu varsaymaktadır. Bu bağlamda; her bireyin arzulanan tüketim düzeyi, her birey gelirinin beklenen şimdiki değerinden verginin şimdiki değeri çıkarılarak bulunur. Eğer devlet verginin beklenen şimdiki değerini değiştirirse, toplam tüketim talebini etkileyecektir. Fakat harcamaların şimdiki değeri değişmediği sürece, vergilerin de şimdiki değeri değişmez. Diğer bir ifadeyle, bütçe açığı nedeniyle şimdiki vergilerdeki azalma gelecekteki vergilerin değerinde aynı miktarda bir artışla dengelendiği için, kamu tasarruflarındaki azalma arzulanan özel tasarruflarda aynı miktarda bir artışla dengelenecektir. Bu doğrultuda ekonomide ulusal tasarruflar da değişmeyecektir. Böyle bir durumda kapalı ekonomide reel faiz oranları, toplam tasarrufları toplam yatırımlara eşitlemek için yükselmeyecek ve sonuç olarak yatırım üzerinde olumsuz bir etki meydana getirmeyecektir. Açık ekonomilerde ise arzulanan tasarruflar dışarıdan borçlanma gereğini ortadan kaldıracak kadar artacağı için bütçe açığı cari işlemler hesabını etkilemeyecektir (Barro 1989: 38-39).

Ricardian Yaklaşımı'na göre; devletin kamu harcamalarını sabit tutarak vergileri azaltması ya da vergileri sabit tutarak kamu harcamalarını arttırması şeklinde ortaya çıkan bütçe açığını, devletin borçlanma yoluyla finanse etmesi ekonomi üzerinde reel etki yaratmayacaktır. Bunun nedenini ise şöyle açıklamaktadırlar: İleriyi gören rasyonel yapıdaki bireyler gelecek dönemlerde borç anapara ve faiz ödemeleri için vergilerin arttırılacağına inanmaktadır. Bu yüzden, bugünkü vergi indirimlerinden dolayı artan harcanabilir gelirlerini tasarruf etmek için ayıracaklardır. Bu durumda tasarruftan kazanılan faiz devletin gelecek dönemlerde

yapacağı borç faiz ödemelerine eşit miktarda olacaktır. Bu bağlamda, özel tasarruflardaki artış kamu tasarruflarındaki azalışa eşit miktarda olacağından ulusal tasarruflar değişmeyecektir. Ulusal tasarruflar değişmediğinden dolayı da bütçe açıkları faiz oranı, yatırım ve cari işlemler hesabı gibi makroekonomik değişkenleri etkilemeyecektir (Barro 1989: 39).

Öte yandan Ricardian Yaklaşımı'ın varsayımlarının gerçek hayatla tam olarak bağdaşmadığı görüldüğünden bazı kuramsal itirazlar söz konusudur. Bunlardan ilki, vergilerde yapılan bir indirim ya da borçlardaki artışın, devletin gelecekte toplayacağı vergilerde bir artışa neden olacağı varsayımının uygulanabilirliğinin çok mümkün olmadığı yönündedir. Çünkü vergilerde bir artış olsa bile tam olarak ne zaman arttırılacağı, vergi türü ve vergilerin yansıma özelliklerinin nasıl olacağı tamamen belirsizdir. Yaklaşımın bir diğer varsayımı vergilerin götürü ve gelir dağılımını değiştirmeyen vergiler olduğu varsayımıdır. Fakat, uygulamada mevcut vergilerin çoğunun servet, gelir, tüketim gibi dolaylı ve dolaysız vergilerden oluştuğu ve çoğunun gelir dağılımını değiştirebildiği görülmektedir. Diğer varsayımlardan olan servet sahiplerinin ve hane halkının aynı planlama ufkuna sahip olduğu, şimdiki değer hesaplarında aynı iskonto faktörünü kullanması varsayımının gerçek hayatta görülmemesinin nedeni, bireylerin yaşamları hakkında belirsizlik olmasına bağlı olarak planlama ufuklarının azalmış olmasıdır. Son olarak da, yaklaşımın temel varsayımlarından biri olan bireylerin borçlanma ve likidite sınırlarının olmaması gerçek hayatta görülmemektedir. Dolayısıyla vergilerde bir azalma olduğunda, bireyler kullanılabilir gelirleri arttığı zaman tasarruflarını arttırmak yerine tüketimlerini arttırmaktadırlar (Ümit 2007: 88-89).

1.4.7. Kamu Tercihi Teorisi Çerçevesinde Mali Disiplin

Özellikle 1980'den sonra kamu kesimi finansman açıklarında görülen büyük artışlarla beraber iktisat teorisinde yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yaklaşımlardan bir tanesi de Kamu Tercihi Teorisidir. Kamu Tercihi Teorisi, Virginia Politik İktisat okuluna mensup iktisatçılar tarafından (J.Buchanan, R.Tollison, G.Tullock v.b.) ortaya konulan ve temelde seçmen/ politikacı /bürokrat davranışlarının analizine dayanan yaklaşımdır.

Kamu Tercihi Teorisi, politik yapının işleyişinin açıklamasında ekonomik kuralların kullanılmasını analiz etmektedir. Bu teoriye gore; piyasa ekonomisinde her birey nasıl kendi faydasını arttırmaya çalışıyorsa, politik sistemde de aynı şekilde politik aktörler (seçmenler ve politikacılar) faydalarını maksimize etmeye çalışırlar (Şen, Sağbaş ve Keskin 2007: 54). Bunun yanında, Kamu Tercihi Okulu, modern demokrasilerin en önemli sorunlarından biri olan mali disiplin eksikliğini ve geniş bütçe açıklarını tartışmaktadır (Alesina ve Perotti 1994: 10).

Kamu Tercihi İktisatçıları devletin büyümesinin nedenleri ve sonuçlarını analiz etmişlerdir. Onlara göre, kamu sektörünün büyümesi bir takım ekonomik ve politik yozlaşmalara neden olur. Ekonomik yozlaşmalardan biri bütçe açıklarıdır. Çünkü kamu sektörünün yeni fonksiyonlar üstlenmesi, kamu harcamalarının kamu gelirlerinden daha hızlı bir şekilde artmasına neden olmaktadır. Bütçe açığı meydana gelince bunun finansmanı sorunu ortaya çıkmaktadır. Bütçe açıklarının finansmanı vergiler, iç ve dış borçlar veya para basımı yoluyla karşılanabilir. Vergilerin arttırılması, kişisel anlamda ödenen verginin gelire oranını ifade eden vergi yükünün artmasına neden olacaktır. Özellikle vergiler daha çok belli bir kesimden (ücretliler gibi) alınıyorsa, bu kesimin vergi yükünün daha da artmasına neden olacaktır. Oysa ağır vergi yükünün tasarrufları ve dolayısıyla yatırımları olumsuz yönde etkilediği, vergi kaçakçılığına yol açarak kayıt dışı ekonomiye neden olduğu bilinmektedir. Vergiler yerine dış borçlanmaya ağırlık verilmesi halinde, borç ödemeleri sırasında

döviz rezervlerinin azalmasına ve milli gelirin azalmasına neden olur. Yüksek miktarda iç borçlanma ise faiz oranlarının artmasına yol açar. Bu da üretim ekonomisinden rant ekonomisine geçilmesine ve üretimde azalmaya yol açar. Para arzının arttırılması ise enflasyonu beraberinde getirecektir. Öte yandan, devletin büyümesinin rüşvetin artması, rant kollama faaliyetlerinin genişlemesi, partizanlık, hizmet kayırmacılığı gibi politik hastalıklara yol açması söz konusudur. Çünkü devletin bir ölçüden sonra büyümeye devam etmesi denetimsizliğe, kırtasiyeciliğe, verimsizliğe ve siyasal gücün belli ellerde toplanmasına neden olacaktır (Dileyici ve Özkıvrak 2005: 128-129).

Kamu Tercihi İktisatçılarına gore; Keynezyenlerin müdahaleci devlet anlayışı, kamu sektörünün zaman içerisinde büyümesinde önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde, Keynezyenlerin klasik iktisatçılardan farklı olarak denk bütçe ilkesi yerine telefi edici bütçe görüşünü savunmaları, devletin büyümesi ve böylece demokratik yapının yozlaşmasının temel nedenidir. Telefi Edici Bütçe Teorisi, Lord Keynes'in fikirleri ışığında geliştirilmiş bir teoridir. Bu teoriye gore; devletin konjonktürün depresyon dönemlerinde açık bütçe politikası takip etmesi, depresyondan canlanmaya geçiş ile birlikte tekrar denk bütçeye dönüş yapması gereklidir (Aktan 2004: 95-96).

Kamu Tercihi Teorisi denk bütçeyi savunmaktadır. Bu teoriye gore; seçimle iktidara gelenler, yeniden seçilmek ve cari harcamaların yararını aşırı ve gelecekteki vergi yüklerini de eksik tahmin ederek, hükümetin zamanlar arası bütçe kısıtını fark etmeksizin bir mali yanılsamaya düşen seçmenlerini memnun etmek için kamu harcamalarını arttırma; buna karşın vergileri düşürme eğiliminde olacaklardır. Bu durum bütçe açıklarına neden olur ve bütçe açıkları da finansman sorununu ortaya çıkarır. Kamu harcamalarının finansmanı için ilave vergilemeye başvurulması iktisadi ajanların tepkisini seçer. Bu durumda oy kaybetme telaşı içinde olan siyasi iktidarlar vergi dışı finansman kaynaklarına yöneleceklerdir. Bunlardan bir tanesi borçlanmadır. Borçlanmaya gidilmesi borç ve faiz yükünün artmasına, ulusal sermayenin tüketilmesine ve ekonominin üretim ekonomisinden rant ekonomisine

geçmesine yol açar. Ayrıca, borçla finansman gelecek nesillerin vergi yükünü de arttıracaktır. Çünkü yaşayan nesillerin devlete verdikleri borçların anapara ve faizlerinin ödenmesi için gerekli vergi artışını gelecek nesiller yüklenmek zorunda kalacaktır. Bunun yanında, bütçe açıklarının finansmanında para basımına yönelmek parasal disiplinsizliğe neden olmakta ve enflasyonist baskıları arttırmaktadır (Şen, Sağbaş ve Keskin 2007: 54-55-56).

Buchanan ve Wagner, geniş bütçe açıklarının varlığını açıklamaya yönelik ileri sürdükleri hipotezde, yüksek kamu açıklarının kamu harcamalarının seviyesinin daha da yükselmesine neden olacağını ifade etmişlerdir. Daha açık bir ifadeyle; kamu açıklarının, kamu tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatını düşürdüğü için mevcut seçmenlerin sosyal hizmetler gibi mal ve hizmetlere olan taleplerini artırmalarına yol açtığını ileri sürmektedirler (Christopoulaos 2003: 439). Bu teorisyenler, açık bütçe durumunda bireylerin neredeyse vergi-fiyat ödemeden kamu hizmetlerinden yararlandığı, dolayısıyla daha fazla kamusal hizmet talep ettiklerini öne sürmektedirler. Bunun sonucunda da kamu açıkları sürekli artış içinde olacaktır.

1.5. MALİ DİSİPLİNİN MAKROEKONOMİK ETKİLERİ ÜZERİNE LİTERATÜR

Mali disiplinin makroekonomik etkileri konusunda oldukça geniş bir literatür mevcuttur. Farklı çalışmalarda mali disiplinin çeşitli makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri farklı yöntemlerle analiz edilmiştir. Aşağıda bu çalışmalardan bir kısmı ve ulaştıkları sonuçlar ana başlıklar altında ele alınmıştır.

1.5.1. Mali Disiplin-Enflasyon İlişkisi

Bütçe açıklarıyla enflasyon arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla yapılmış en eski çalışmalardan biri Hamburger ve Zwick'e (1981) aittir. Yazarlar Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) 1961 sonrası bütçe açıklarının para arzının büyümesini etkilediğini bulmuşlardır. Darrat (1985) ABD'de 1960-1979 dönemi için parasal artış ile bütçe açıklarının enflasyon üzerinde güçlü ve önemli etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Burdekin ve Wohar (1990) ise ABD'de 1923-1960 arası dönemde ne bütçe açıklarının ne de monetizasyonun reel ve nominal GSMH ile enflasyonu etkilediği fakat 1961-1982 arası dönemde monetizasyonun enflasyonu körüklediği ve monetize olmamış açıkların enflasyon oranı üzerinde kısa dönemli negatif bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Choudhary ve Parai (1991) Peru'da 1973:1-1988:1 döneminde bütçe açıklarının enflasyon üzerinde önemli etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hondroyiannis ve Papapetrou (1994) ise yapmış oldukları analizler sonucunda Yunanistan'da 1960-1992 yıllarını kapsayan dönemde bütçe açıkları ile enflasyon arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu görmüşlerdir. Daha sonra Darrat (2000) da 1957-1993 dönemi için Yunanistan'da parasal büyümenin yanı sıra, büyük bütçe açıklarının enflasyonist süreçte önemli ve doğrudan rol oynadığını bulmuştur. Solomon ve Wet (2004) Tanzanya için 1967-2001 yılları arasında bütçe açıklarının parasallaşmasına bağlı olarak bütçe açıklarındaki artışın önemli enflasyonist etkiler yarattığı sonucuna ulaşmışlardır.

Vieira (2000) 1950-1996 yılları arasında Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda ve İngiltere'den oluşan 6 Avrupa Birliği (AB) ülkesinde bütçe açıklarının enflasyon üzerinde önemli bir etmen olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Neyaptı (2003) ise 1970-1989 dönemine ait 54 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin panel verilerini kullanarak bütçe açığı ile enflasyon arasındaki ilişkiyi test etmiş ve bütçe açıklarının merkez bankalarının bağımsız olmadığı ve finansal piyasaların enflasyon

beklentilerine uygun tepkiler verecek kadar gelişmediği ülkelerde daha fazla enflasyonist etkilere sahip olduğuna yönelik bulgular elde etmiştir.

Bütçe açıkları-enflasyon ilişkisi Türkiye açısından da farklı çalışmalarda test edilmiştir. Öniş ve Özmucur (1990) 1981-1987 dönemi için ekonomide bütçe açıklarının enflasyonun belirleyicilerinden biri olduğu bulgusunu elde etmişlerdir.

Ertel ve İnsel (1993) tarafından yapılan ve 1981-1991 arası dönemi kapsayan çalışmada, bütçe açıkları/para pazı oranı, reel döviz kuru ve enflasyon beklentisinin enflasyonu arttırıcı yönde değişkenler olduğu ve bu değişkenler içinde en güçlü olanın bütçe açıkları/para bazı oranı olmasının ise bütçe açıklarının enflasyonu etkilendiğinin bir göstergesi olduğu belirtilmiştir. Ülengin (1995) tarafındansa 1981-92 dönemi için yapılan çalışmada ise, bütçe açığı ile rezerv para arasında çift yönlü nedensellik olduğu ve TEFE'den bütçe açığına doğru da bir nedensellik ilişkisi gözlendiği bulunmuştur. Metin (1998) 1950-1987 yılları arasında bütçe açıklarındaki artışın enflasyonu hızlandırdığına yönelik bulgular elde etmiştir. Önder ve Kirmanoğlu (1996) 1976-1992 yılları arasındaki dönem için kamu gelirlerinin ve kamu harcamalarının fiyat artışlarına karşı esnekliğini araştırmış, bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü bir ilişki tespit etmişlerdir. Aktan, Utkulu ve Togay (1998) tarafından yapılan ve 1950-1995 arası dönemi kapsayan çalışmada, bütçe açıklarındaki artışın para arzını; para arzındaki artışın ise enflasyonu doğrudan etkilediği, bütçe açıklarından enflasyona doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Saraçoğlu (1999) da Türkiye'de 1986-1996 arası döneminde kamu harcamalarının artmasının özel talebi kısmadığı, tersine arttırdığını, bunun da enflasyonist baskıları arttırdığını tespit etmiştir.

Özgün (2000) 1950-1998 dönemi için yıllık konsolide bütçe açıkları, dolanımdaki para ve toptan eşya fiyat endeksi verilerini, 1985:02-1998:04 dönemi için bütçe açığı, kaydi para ve enflasyona dair üç aylık verileri kullanarak bu değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Sonuç olarak, bütçe açıklarıyla enflasyon arasında çift yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla beraber

bütçe açıkları ve enflasyon arasındaki ilişkinin zayıfladığı da görülmektedir. Emsen, Aksu ve Başar (2001) 1984-2000 dönemini kapsayan çalışmalarında, gerek enflasyonun gerekse bütçe açığının para arzının oluşumunda kısa dönemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmış olup, enflasyonun oluşumunda bütçe açığı şoklarının para arzı şoklarından daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla beraber Türkiye ekonomisinde bütçe açıklarının kısmen de olsa parasallaştığı ve bu durumun, enflasyona neden olduğunu belirtmişlerdir. Yazarlar uzun dönemde enflasyonun bütçe açığı üzerinde etkisinin azaldığı, enflasyonun en önemli belirleyicisinin para arzı olduğunu ifade etmişlerdir. Akçay, Alper, Özmucur (2001) tarafından da 1970-2000 yılları arasında Türkiye'de mali sürdürülebilirlik ve enflasyon ile bütçe açıkları arasındaki uzun dönem ilişki test edilmiştir. Bu çalışmada, konsolide bütçe açığının enflasyon üzerinde kalıcı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Günaydın (2001) 1975-1998 yılları arasında Türkiye'de bütçe açıklarıyla enflasyon arasında çift yönlü pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Tekin-Koru ve Özmen (2003) tarafından yapılan çalışmada ise, Türkiye'de 1983-1994 yılları arasında enflasyon ile bütçe açığı arasında doğrudan bir ilişki olmadığı, halktan borçlanma yerine, ticari bankalardan borçlanma ile finanse edilen bütçe açığının, senyorajı arttırmadığı ancak dar tanımlı para arzının artmasına neden olduğuna ulaşılmıştır. Bunun yanında, Kesbiç, Baldemir ve Bakımlı (2004) tarafından yapılan çalışmada, 1989-2003 yılları arasında Türkiye'de bütçe açıklarının finansmanında kısa vadeli avans kullanımının söz konusu olduğu dönemlerde para arzının arttığı ve enflasyonun bir yükseliş trendi içinde olduğu tespit edilmiştir. Çetintaş (2005) ise Türkiye için 1985-2003 yılları arasında bütçe açıkları ile enflasyon arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu bulgusuna ulaşmış ve Türkiye'de bütçe açıkları azaltılmadan enflasyonun azaltılamayacağını ifade etmiştir.

1.5.2. Mali Disiplin -Tasarruf-Yatırım-Büyüme İlişkisi

Arora ve Dua (1993) ABD için 1980-1989 döneminde bütçe açıkları, yurtiçi yatırımlar ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yaptıkları çalışmada, büyük bütçe açıklarının yurtiçi yatırımları azalttığı ve dış ticaret açığını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Oskooee (1999) ise ABD'de federal bütçe açıklarıyla özel yatırımlar arasındaki ilişkiyi incelmeye yönelik 1947:1-1992:2 arası dönem için yaptığı çalışmasında uzun dönemde reel federal açıkların reel yatırımı teşvik ettiği bulgusunu elde etmiştir. Pradhan ve Upadhyaya (2001) da ABD'de 1967-1996 yıllarını kapsayan dönem için yaptıkları çalışmada bütçe açıklarının ulusal tasarruf üzerindeki etkilerini incelemiş ve bütçe açıklarındaki artışın ulusal tasarrufu azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Nelson ve Singh (1994) 1970-1979 ve 1980-1989 dönemleri için 70 ülkenin yatay kesit verisini alarak kalkınmakta olan ülkelerde bütçe açıkları ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişler ve bütçe açıklarının ekonomik büyüme üzerinde etkisinin olmadığını bulmuşlardır. Domenech, Taguas ve Varela (2000) 2. petrol krizi sonrası artan bütçe açıklarının 1962-1994 dönemi için azalan ulusal tasarruf oranları üzerindeki etkisini tahmin etmek 18 OECD ülkesini kapsayan bir panel çalışması yapmışlardır. Sonuç olarak, çok büyük bütçe açıklarının yüksek reel faiz oranlarındaki artışların ve düşük ulusal tasarrufların açıklanmasında önemli bir faktör olduğunu tespit etmişlerdir. Bunun yanında, Hasim (2003) 1970-2000 yıllarını kapsayan dönem için Malezya'da bütçe açıkları ve ulusal tasarruf arasında negatif bir ilişki bulmuş; bütçe açıklarındaki azalmanın ulusal tasarrufu azalttığını görmüştür. Bu sonuçlar aynı zamanda Ricardian denklik teorisinin aksi yönündedir. Adam ve Bevan (2005) ise 1970-1999 yılları arası dönem için 45 gelişmekte olan ülke üzerinde bütçe açığı ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmalarında açığın sınırlı senyoraj ile finansmanında büyümeyi arttırdığı, iç borçlanma ile finansmanında engellediği ve dışarıdan ödünç alarak finanse edildiğinde ise zıt akış ve kamu tahvil etkisi meydana getirdiği bulgularını elde etmişlerdir. Ayrıca, yüksek borç stokunun, yüksek kamu açıklarının olumsuz etkilerini şiddetlendirdiği sonucuna

ulaşmışlardır. Oskooee ve Economidou (2006) Avusturya, Almanya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İtalya ve Yunanistan'dan oluşan 9 Avrupa ülkesinde 1965-1999 dönemi için bütçe açıklarının özel yatırımlar üzerindeki etkisini test etmişlerdir. Sonuçta, Finlandiya, İtalya ve Hollanda'da bütçe açıklarının yatırımları teşvik edici yönde etkisi olduğu fakat geri kalan 6 ülkede uzun dönemli bir etkisi olmadığını tespit etmişlerdir. Duodu (2006) ise Gana'da 1970-2000 yıllarını kapsayan dönem için bütçe açıklarındaki artışın büyümeyi azalttığı sonucuna ulaşmıştır.

Şimşek (2005) Türkiye'nin 1970-2003 yılları arasındaki döneme ilişkin verilerini kullanarak; bütçe açıklarının tasarruflar üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmasında uzun dönemde bütçe açıklarındaki bir artışın ulusal tasarrufları istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde azalttığını tespit etmiştir.

1.5.3. Mali Disiplin -Dış Açık İlişkisi

Darrat (1988) ABD'de 1960:1-1984:4 dönemi için İkiz Açıklar Hipotezini sınamıştır. Çalışmada bütçe açıkları ile cari açıklar arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Oskooee (1989) 1973:1 1985:4 döneminde ABD'de bütçe açığının cari işlemler açığını etkileyip etkilemediğini analiz etmiştir. Sonuç olarak, bütçe açığının cari işlemler açığını hem uzun dönemde hem kısa dönemde de olumsuz etkilediğini tespit etmiştir. Zaman ve DaCosta (1990) da 1971:1-1989:4 dönemi için ABD'de bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin yönünü test etmişlerdir. Çalışmada iki açık arasında ilişki bulunduğu; artan bütçe açıklarının dış ticaret açıklarını arttırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Zietz ve Pemberton (1990) ise ABD'de 1972:4-1987:2 dönemi için bütçe açıklarının döviz kuru ve yüksek faiz oranları aracılığıyla değil ülkenin iç absorbe kapasitesi ve gelir seviyesi aracılığıyla dış ticaret açığını etkilediğini tespit etmişlerdir. Bunun yanında,

Abell (1990) de 1979:2-1985:2 dönemine ilişkin olarak ABD için bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru dolaylı bir ilişki olduğunu bulmuştur. Biswas, Tribedy ve Saunders (1992) tarafından ise 1950–1980 dönemi için ABD'de bütçe açıkları ile cari işlemler açıkları arasında çift yönlü ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

ABD'deki yüksek cari işlemler açığının bütçe açığı ile ilişkisini 1947:3 – 1987:1 dönemi için araştıran Enders and Lee (1990) ise bütçe açıklarının cari işlemler üzerinde bir etkisi olmadığını ileri süren Ricardian Denklik Hipotezi reddedememişlerdir. Benzer şekilde Dewald ve Ulan (1990) 1954-1987 yılları arası döneme ilişkin olarak ABD için yaptığı çalışmasında bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında bir ilişki bulamamışlardır. Bunun yanında, Rosenssweig ve Tallman (1993) ABD'de 1961-1989 arası dönem için bütçe açıklarının doların değer kazanmasına neden olduğu ve ticaret açıklarını arttırdığı yönündeki hipotezleri destekler nitelikte kanıtlar bulmuşlardır.

Kearney ve Monadjemi (1990) 1972:1-1987:4 dönemi için Avustralya, İngiltere, Kanada, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya ve ABD'yi kapsayan çalışmalarında ikiz açıkların sürekli değil geçici olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kasa (1994) ise ABD için 1950-1993 döneminde, Japonya için 1960-1992 döneminde ve Almanya için 1970-1993 döneminde bütçe açıkları ile ticaret açıkları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve iki değişken arasında anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Bunun yanında, Anoruo ve Ramchander (1998) gelişmekte olan beş Güneydoğu Asya ekonomisi olan Endonezya (1970-1993 dönemi için), Filipinler (1957-1993 dönemi için), Hindistan (1957-1993 dönemi için), Kore (1967-1993 dönemi için) ve Malezya'da (1960-1993 dönemi için) ikiz açıklar hipotezini sınamışlardır. Sonuçta, mali açıkların dış ticaret açıklarına değil; dış ticaret açıklarının mali açıklara neden olduğunu tespit etmişlerdir. Khalid ve Guan (1999) ise beş gelişmiş ülke (ABD, İngiltere, Fransa, Kanada ve Avustralya) ve beş gelişmekte olan ülke için (Hindistan, Endonezya, Pakistan, Mısır ve Meksika) yaptıkları çalışmada gelişmiş ülkeler için 1950–1994, gelişmekte olan ülkeler için 1955–1993 dönemini içeren bir analiz yapmışlar ve gelişmekte olan beş ülkenin dördünde İkiz Açıklar Hipotezi'nin geçerli

olduğunu bulmuşlar, gelişmiş ülkelerde ise İkiz Açıklar Hipotezi'ni destekler bulgulara rastlamamışlardır. Vamvoukas (1999) da bütçe açığı ile ticari açık arasındaki ilişkiyi Yunanistan'ın 1948-1994 dönemine ait bütçe açığı/GSMH ve cari işlemler dengesi/GSMH yıllık verilerini kullanarak analiz etmiştir. Analizler sonucunda kısa ve uzun dönemde bütçe açığından ticari açığa doğru nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmiştir. Egwaikhide (1999) ise 1973-1993 yıllarını kapsayan dönemde Nijerya'da bütçe açıklarının cari işlemler dengesinin bozulmasına neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Islam (1998) 1973:1-1991:4 dönemi için Brezilya'da bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasında iki yönlü bir ilişki olduğunu bulmuştur. Vyshnyak (2000), da Ukrayna için 1995:1-1999:4. arası dönemde bütçe açıklarının dış açık açıklarının nedeni olduğu ve ikiz açık hipotezinde aktarım mekanizmasının da döviz kuru olduğu bulgularını elde etmiştir. Benzer şekilde Piersanti (2000) OECD ülkelerine yönelik 1970-1997 yılları arası dönem için yapmış olduğu çalışmasında birçok gelişmiş ülkede cari işlemler açıkları ile bütçe açıkları arasında bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Aqeel ve Nishat (2000) da Pakistan'da bütçe açığının dış ticaret açığı üzerinde uzun dönemli ve pozitif bir etkisi olduğunu, kısa dönemde ise bu nedenselliğin negatif olduğunu bulmuştur. Alkswani (2000) ise 1970-1999 arası dönemde bir petrol ekonomisi olan Suudi Arabistan'da bütçe açıklarının dış ticaret açıklara değil; dış ticaret açıkların bütçe açığına neden olduğunu tespit etmiştir.

Kouassi, Mougoue ve Kymn (2004) 20 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke üzerinde bütçe açıkları ile cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Gelişmekte olan ülkeler için farklı sonuçlar ortaya çıkmakla beraber genel olarak ikiz açıkların yüksek oranda gelişmekte olan ülkeler için söz konusu olduğu yönünde tatminkâr sonuçlar elde edilmiştir. İsrail ve Kore için tek yönlü ilişki, Tayland için iki yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Diğer gelişmekte olan ülkelerde ise bir nedenselliğe rastlanmamıştır. Gelişmiş ülkeler içinse durum daha da az tatmin edicidir. Nedenselliğin cari işlemler açığından bütçe açığına doğru olduğu İtalya dışında diğerlerinde bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Kulkarni ve Erickson (2001) 1969-1997 döneminde ikiz açık hipotezini test etmişlerdir. Çalışma sonucunda üç ülke için de farklı bulgulara ulaşılmıştır. Meksika'da söz konusu dönemde nedensellik ilişkisinin hem bütçe açıklarından ticaret açıklarına hem de ticaret açıklarından bütçe açıklarına doğru olduğu şeklinde, es-anlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Hindistan'da bütçe açıklarının ticaret açıklarına neden olduğunu ifade eden geleneksel teoriyi destekler kanıtlar bulunmuştur. Pakistan'da ise bütçe ve ticaret açığı arasındaki bir ilişkinin mevcudiyetine dair kanıtlar bulunmuş, fakat nedensellik ters yönde işlemektedir. Pakistan'da araştırma yapılan dönemde ticaret açıkları bütçe açıklarını yaratmaktadır. Kaufmann, Scharler ve Winckler (2002) ise 1976:1-1998:4 dönemi için Avusturya'da cari işlemler dengeleri üzerinde bütçe açıklarının herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Pattichis'in (2004) yapmış olduğu analizler Lübnan'da hem kısa hem de uzun dönemde bütçe açığından dış ticaret açığına doğru nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Bununla beraber, Marashdeh ve Saleh (2006) Pattichis'ten farklı olarak Lübnan'da dış ticaret açıklarının bütçe açıkları üzerinde uzun dönem etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Sri Lanka'da bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasındaki ilişkiyi 1970-2003 dönemi için inceleyen Saleh, Nair ve Agalewatte (2005) bütçe açıkları ile cari işlemler açığı arasında uzun dönem ilişki olduğu ve nedenselliğin bütçe açığından cari açığa doğru olduğunu ortaya çıkarmışlardır.

Çelik, Deniz ve Eken (2008) Türkiye, Meksika, Kolombiya, Güney Afrika Cumhuriyeti, Çek Cumhuriyeti ve Brezilya'dan oluşan 6 ülke için 1996:1-2006:4 dönemine yönelik olarak yaptıkları çalışmada bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Türkiye üzerine yapılmış çalışmalarda da ikiz açıklar konusunda ortak bir görüş birliği oluşmamıştır. Yılmaz (1993) 1987-1992 dönemi bütçe açıklarının cari işlem açıkları üzerine direkt etkisinin olmadığını, ancak, reel faiz oranları ve reel döviz kurları üzerinden bir mekanizma yoluyla etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Bununla birlikte, cari işlem açıklarının bütçe açıklarını doğrudan etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bilgili ve Bilgili (1998), ABD, Singapur ve Türkiye verilerini kullanarak 1975–1993 dönemi için her üç ülke için ikiz açıkların geçerli olmadığı sonucuna varmışlardır. Bütçe açıklarının cari işlem açıkları üzerinde bir etkiye sahip olmadığı böylece Ricardian Denklik Hipotezini destekler nitelikte bir görüş ortaya koymuşlardır. Eroğlu (1998) tarafından yapılan ve 1984-1994 dönemini kapsayan çalışmada konsolide bütçe açığı ile cari işlemler açığı arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zengin (2000) de 1987-1999 döneminde bütçe açıklarının direkt olarak cari işlem açıklarını etkilediğini aynı zamanda dolaylı olarak da cari işlem açıklarının etkisi altında olduğunu ortaya koymuştur.

Kuştepeli (2001) 1975-1995 dönemi için yapmış olduğu çalışma sonucunda bütçe açıklarından cari işlemler açıklarına doğru bir nedensellik bağı bulamamıştır. Akbostancı ve Tunç (2002) 1987-2001 dönemi için yapmış olduğu analizler uzun dönemde iki açık arasında karşılıklı bir etkileşimin bulunduğunu kısa dönemde ise nedenselliğin bütçe açığından ticari açığa doğru olduğunu göstermiştir. Yücel ve Ata (2003) ise 1975-2002 döneminde bütçe açıkları ile cari işlem açıkları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu tespit emişlerdir. Utkulu (2003) da Türkiye'de 1950-2000 yılları arasında iki değişken arasındaki nedenselliğin iki yönlü olduğuna işaret etmektedir. Günaydın (2004) 1987:1-2003:2 dönemi için Türkiye'de bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ay, Karaçor, Mucuk ve Erdoğan (2004) ise yapmış oldukları çalışmada 1992-2003 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye'de ele alınan dönem itibariyle iki açık arasında karşılıklı ilişki bulunduğunu göstermişlerdir. Öte yandan Aksu ve Başar (2005) 1989-2003 yılları arasında bütçe açıklarının dış ticaret açıklarını etkilediğine dair herhangi bir bulguya rastlamamışlardır. Diğer yandan Türkiye'de dış ticaret açıklarının gecikmeli olarak bütçe açıklarını etkilediği yönünde anlamlı sonuçlar da elde edilmiştir. Yaldız (2006) ise İkiz Açık Hipotezi'nin 1994-2005 döneminde Türkiye için geçerli bir hipotez olduğuna dair bulgular elde etmiştir.

Sever ve Demir (2007) 1987-2006 yılları arası Türkiye'de bütçe açıklarının faiz oranlarını artırdığını, artan faiz oranlarının ulusal parayı dış piyasada değerli kıldığını ve bunun doğal sonucu olarak da cari açıklar meydana geldiğini bulgulamışlardır. Gök ve Altay (2007) da 1988:1-2005:4 arası dönemi için Tükiye'de bütçe açıklarının cari açıklara neden olduğu varsayımını incelemiştir. Uzun dönemde ikiz açıklar hipotezi'ni destekler bulguya rastlamazken, etki-tepki ve varyans ayrıştırma analizleri ile ikiz açıklar hipotezinin Keynesyen Gelir Harcama yaklaşımının öngördüğü aktarım mekanizması üzerinden geçerli olduğu yönünde istatistiksel bulguya rastlamıştır. Ümit'in (2007) yapmış olduğu çalışma, 1987:01–2005:04 döneminde İkiz Açıklar Hipotezi'nin Türkiye için geçerli olduğunu desteklemektedir. Bütçe açığının faiz oranları ve döviz kurları aracılığı ile cari işlemler açıklarına yol açtığı ve bütçe açığının doğrudan cari işlemler açığı tarafından etkilendiği görülmektedir.

1.5.4. Mali Disiplin - Makro Ekonomik Değişkenler

Dwyer (1982) ABD'de 1952-1978 yıllarını kapsayan dönem için yapmış olduğu çalışmada büyük bütçe açıklarının fiyatları, kamu harcamalarını, faiz oranlarını ve para stokunu arttırdığına dair hiçbir bulgu elde edememiştir. Saunders (1989) ABD'de 1979:10-1984:12 dönemi için yaptığı çalışmasında bütçe açıkları ile nominal kısa dönem faiz oranları arasında bir ilişki olmadığı ama nominal uzun dönem faiz oranlarını arttırdığı sonuçlarına ulaşmıştır. Saunders ayrıca, bütçe açıklarının hem reel faiz oranları hem de enflasyon oranını etkilediği bulgusunu elde etmiştir. Bütçe açıklarının yaratmış olduğu bu etkilerin aynı zamanda dışlama etkisi oluşturduğu ve büyümeyi azalttığını da tespit etmiştir.

Bütçe açıkları ile enflasyon, GSYİH ve özel yatırımlar arasındaki ilişkiyi inceleyen Guess ve Koford (1984) ise 1949-1981 dönemi için 17 OECD ülkesinin verisi ile yaptığı çalışmalarında bütçe açıklarının enflasyon, GSYİH ve özel yatırımlarda değişikliğe neden olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Karras (1994) 32 ülkenin yatay kesit verisini alarak 1950-1980 yıllarını kapsayan dönem için yapmış olduğu çalışmada bütçe açıklarının enflasyona neden olmadığı, ama büyük bütçe açıklarının yatırımları yavaşlattığı sonucuna ulaşmıştır. Al-Khedair (1996) de 1964-1993 dönemi için G-7 ülkelerinde bütçe açıklarının makro ekonomik etkilerini incelediği çalışmasında bütçe açıklarının 7 ülkede de yüksek kısa dönem faiz oranlarına neden olduğu, ama uzun dönem faiz oranları üzerinde herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yazar ayrıca, bütçe açıklarının dış ticaret açıkları üzerinde negatif, ekonomik büyüme üzerinde ise pozitif etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Bilgili (1999) 1970-1997 ve 1993:1-1998.7 olmak üzere iki ayrı dönem için Türkiye'de bütçe açıkları ile faiz oranları, fiyatlar ve döviz kurları gibi makro ekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi yapmış olduğu uygulama çalışmasıyla incelemiştir. 1970-1997 dönemi için, bütçe açıklarının sadece dolar cinsinden döviz kuru üzerinde etkili olduğu; 1993:1-1998:7 dönemi içinse bütçe açıklarının hiçbir değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir katsayıya sahip olmadığını ortaya çıkarmıştır. 1970-1997 dönemi için GSMH'nın bir oranı olarak bütçe açıklarından tasarruf mevduatı faiz oranlarına ve fiyatlar seviyesine doğru bir nedensellik ilişkisi bulmuştur. Aynı nedensellik ilişkisini fiyatlar seviyesi ve reel bütçe açıkları arasında da görmüştür. 1993:1-1998:7 dönemi ele alındığında ise, bütçe açıklarının diğer değişkenler üzerinde bir nedensellik etkisinin olmadığı sonucunu elde etmiştir.

Ergül (1999) Türkiye'de bütçe açıklarının enflasyon, faiz oranı, ödemeler dengesi ve ekonomik büyümeyi içeren makro ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerini incelemiştir. İlk önce, 1989-1998 dönemi için bütçe açıklarının enflasyon üzerinde etkisi olup olmadığını, eğer varsa bu etkinin derecesini test etmiştir. Analiz sonucunda iki değişken arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Daha

sonra 1987-1998 dönemi için bütçe açıklarıyla sırasıyla faiz oranları, dış açık ve büyüme arasındaki ilişkiyi test etmiştir. Bütçe açıklarıyla faiz oranları arasında çift yönlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Kamu açıklarının getirdiği borçlanma zorunluluğu faiz oranları üzerinde baskı yaratmakta ve bu baskı sonucunda artan faizler kamunun borç servisini daha da büyüterek tekrar bütçe açıklarına neden olmaktadır. Benzer şekilde kamu açıklarıyla dış açık arasındaki ilişkinin de çift yönlü olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat kamu açıklarıyla büyüme arasında yapılan nedensellik testi sonucunda iki değişken arasında bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Direkçi (2006) 1990–2003 yılları arasında Türkiye ekonomisinde bütçe açıklarının GSYİH, para, faiz oranı, döviz kuru ve cari işlemler dengesi gibi temel bazı değişkenler üzerindeki makro ekonomik etkilerini incelemek amacıyla bir uygulama çalışması yapmıştır. Bütçe açığının 1990-2003 yılları için Türkiye ekonomisini M2 değişkeni dışında olumsuz yönde etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Bununla beraber bütçe açığında oluşan şokun etkisinin çok uzun sürdüğünü ve açığın belirsizliğe, güvensizliğe ve ekonomik istikrarsızlığa neden olduğunu vurgulamıştır. Barışık ve Kesikoğlu (2006) ise 1987:1-2003:4 döneminde Türkiye'de bütçe açıkları ile enflasyon, cari açıklar ve büyüme arasında bir ilişki tespit etmişlerdir. Bütçe açığı ile enflasyon, cari açık ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi ortaya çıkarmışlardır. Aynı zamanda istihdamdan bütçe açıklarına ve büyümeden yatırıma doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmekle birlikte yatırımlar ile bütçe açıkları arasında bir ilişki olduğuna dair bulgu elde edememişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MALİ DİSİPLİN VE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN UZUN DÖNEM SEYRİ

Türkiye ekonomisi Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana önemli değişim ve dönüşümler geçirmiştir. Özellikle 1950'den günümüze iktisat politikası anlamında farklı karakterde dönemler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, üç farklı dönemden bahsedilebilir. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1950-1960: Liberal Ekonomiye Geçiş Dönemi
- 1960-1980: İthal İkameciliğe Dayalı Planlı Dönem
- 1980'den Günümüze: İhracata Dayalı Serbest Piyasacı Dönemi

Elbette bu dönemler kendi içerisinde çelişkiler barındırabilmekte, farklılıklar arz edebilmektedir. Bununla beraber bu yılların genel olarak ortak karakteristiği yansıttığı ortadadır. Bu anlamda çalışmanın bundan sonraki kısmında, Türkiye ekonomisinde mali disiplin ve makro ekonomik gelişmeler, bu tarihsel süreç ve karakteristikler çerçevesinde ele alınacaktır.

2.1. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL SEYRİ

Türkiye ekonomisinde mali disiplin ve makroekonomik gelişmelerin gelişim seyrini anlatmazdan önce genel olarak yukarıda anlatılan dönemler bağlamında Türkiye ekonomisinin genel yapısını etkileyen süreçlerden bahsetmek yerinde olacaktır. Aşağıda dönemler halinde Türkiye ekonomisinin genel seyrini etkileyen etmenler, farklı dönemlerin genel karakteristiği temel alınarak, dönemler halinde ele alınmıştır.

2.1.1. 1950-1960 Dönemi

1950 yılında Türkiye'de siyasal iktidarın el değiştirmesi ile birlikte iktisat politikalarında da önemli bir zihniyet değişimi yaşanmıştır. İktidara gelen Demokrat Parti Hükümeti devletçiliği ve devletin ekonomiye müdahalesini sert bir biçimde eleştirerek; devletin ekonomideki yerini daraltacağını, liberal politikaları yürürlüğe koyarak, özel sektörü teşvik edeceğini ifade etmiştir.

Serbest piyasa ekonomisine ve özel sektörün girişim gücüne dayanan bir kalkınma stratejisinin esas alındığı bu dönemin ilk yıllarında bu stratejiye yönelik önemli adımlar atılmıştır. 1950'de ithalat %60-65 oranında serbestleştirilmiş, fiyat kontrolleri kaldırılmıştır. Bunun yanında banka kredi faizleri düşürülerek özel kesimin daha fazla kredi kullanması sağlanmak istenmiştir. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu birkaç kez değiştirilerek yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye yönelik bir mevzuat oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, dönemin ilk yıllarında KİT'ler aracılığıyla yeni yatırımlar da yapılmamıştır (Şahin 2000: 97-98). Bu dönemde yatırım politikası değiştirilerek, devlet yatırımlarında önceliğin sanayi kesimi yerine tarım kesimine verilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu dönemin ilk yıllarında dışa açık bir iktisat politikası izlenmiştir. Yeni hükümet 1950'de ithalatı büyük ölçüde serbestleştirmiş, ikili anlaşmalardan ve kliring anlaşmalarından vazgeçmiştir. Büyük oranda yatırım malı ve hammaddeleri kapsayan ithalat 1953'e kadar hızlı bir şekilde artmıştır. Bu yıla kadar dış ticaretin sürekli açık vermesine karşılık, bu dönemde başlayan ve Kore Savaşı'na asker gönderilmesi ile temin edilen ve hızla büyüyen dış yardım ve borçlanma ile önceden birikmiş olan altın ve döviz ithalatın sekteye uğramadan devam etmesini sağlamıştır. Ancak bundan sonra hem ihracatın azalması hem de dış finansman kaynaklarının sınırına gelinmesi ithalatın sınırlandırılmasını gerektirmiştir. Buna yönelik alınan önlemlerle beraber ithalat miktarı azalma göstermiştir. Ancak ihracat da azaldığından dış ticaret açığı devam etmiştir. Mutlak olarak tarımsal ürünlere bağlı olan ihracatın azalmasının başında 1954'te kötü hava koşulları sonucu tarımsal üretimin az olması gelmektedir. Bunun yanında Kore Savaşı'nın sağladığı olumlu ortamın ortadan kaybolması, hükümetin döviz karaborsasını engellemek amacıyla ithalat fiyatlarını saptama yoluna gitmesi ve ülke içi fiyatların ihracat fiyatlarının üzerinde olması ihracatı olumsuz yönde etkilemiştir (Kepenek ve Yentürk 2005: 120-121).

Tüm bu gelişmeler ve önlemler, toplam dış ticaret daralmasını ve buna koşut olarak ekonominin bunalıma girmesini engelleyememiştir. Dış ödemelerin 1953'ten itibaren sorun durumuna gelmesi üzerine liberasyondan neredeyse tamamen vazgeçilerek, alınan önlemlere yenileri eklenmiştir. 1950 öncesi müdahaleciliği eleştiren DP hükümeti 1956 yılında II.Dünya Savaşı yıllarında hükümete ekonomiye karışma konusunda olağanüstü yetkiler veren Milli Koruma Yasası'nı yeniden yürürlüğe koyarak fiyat denetimlerini arttırmış; ticari banka kredilerini sınırlandırmış ve faiz oranlarını yükseltmiştir. Sözü edilen tedbirler sonucu dış ticaret açığı bir ölçüde azalmışsa da, fiyat artış oranı yükselmiş, mal darlıkları ve karaborsa işlemleri yaygınlaşmıştır. Bu durum dış ödemeleri daha ağır bir sorun durumuna getirmiştir (Kepenek ve Yentürk 2005: 121).

Bütün bunların sonucunda, hükümet uluslar arası mali kuruluşların yardımını istemek zorunda kalmıştır. IMF ve OECD'yle yapılan görüşmeler sonucunda

Türkiye'nin ticari borçları konsolide edilerek takside bağlanmış, vadesi gelen borç taksitleri ertelenmiş ve yeni kredi açılmıştır (Şahin 2000: 115). Bu gelişmeler sonucunda hükümet 4 Ağustos 1958'de bir dizi ekonomik istikrar önlemleri almak durumunda kalmıştır. TL'nin devalüasyonu, ithalatın yeniden serbestleştirilmesi, para arzı ve bütçe harcamalarının kısıtlanması, KİT üretimi ve hizmetlerinin fiyatının yükseltilmesi bu önlemlerin başında gelenlerdir (Morgil 2002: 45).

İstikrar paketi doğrultusunda alınan yüksek oranlı devalüasyon kararı, ülkede hüküm süren enflasyonun yapı değiştirmesine neden olmuş; talep enflasyonu yerini maliyet enflasyonuna bırakmıştır. Sonuçta ekonomik büyüme gerilemiş ve işsizlik artmıştır. Bu gelişmeler ister istemez bütçe açıklarının sürdürülebilirliğini de güçleştirmiştir (Şen, Sağbaş ve Keskin 2007: 45). Bununla beraber, 1960 Mayısı'nda askeri darbe ile mevcut hükümetin devrilmesi sonucunda alınan tedbir önlemlerinin devamı ve başarısı daha da tartışılır hale gelmiştir.

2.1.2. 1960-1980 Dönemi

1960 darbesi ile birlikte ekonominin bir plana bağlanması fikri genel kabul görmüş ve 1961 Anayasasında bir kurum olarak planlama yer almıştır. Akabinde aynı yıl çıkarılan bir yasayla da Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurularak 5 Yıllık Kalkınma Planlarını hazırlayıp yürütmekle görevlendirilmiştir. Böylece Tüerkiye ekonomisinde Planlı Dönem denen süreç başlamıştır. Özellikle ilk iki Plan 1960'lı yıllara damgasını vurmuştur. 1963-67 ve 1968-72 dönemlerini kapsayan ilk iki beş Yıllık Kalkınma Planı yüksek büyümeyi getirmesiyle önemli bir işlev görmüştür.

Kalkınma planlarında seçilen sanayileşme modeli ithal ikameci bir sanayileşme modelidir. Dolayısı ile bu dönemi ithal ikameci dönem diye de

isimlendirmek mümkündür. Ekonominin yapılanması bu çerçevede şekillendirilmeye çalışılmıştır. Yurtdışına bağımlılığı azaltmak için ithal edilen ürünlerin mümkün olduğunca yurt içinde üretilmesi temel hedef olmuştur.

Bu dönemin özellikle ilk 10 yılı yüksek büyüme hızının gerçekleştirildiği bir dönem olmuştur. Aynı şekilde enflasyon, işsizlik, mali disiplin konularında da ciddi düzelmeler yaşanmıştır. Yalnız bu düzelme 1970'li yılların başlarından itibaren tersine dönmeye başlamıştır. Özellikle Petrol Şokları ve içeride hızla yükselen anarşi ortamı ile birlikte, siyasal istikrasızlığın artışı makroekonomide olumsuz gelişmeleri tetiklemiştir.

Büyüme oranlarının düşme eğilimine girdiği, enflasyonun ve bütçe açıklarının hızla arttığı, işsizliğin takrardan yükseldiği 1970'lerin ikinci yarısında ciddi şekilde görülen bunalımın en önemli göstergelerinden ve nedenlerinden biri de ödemeler bilançosu açıkları ve döviz dar boğazıdır. Kalkınma planlarında ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması ve dış kaynağa bağımlılığın azaltılması hep başta gelen hedeflerden olmuştur. Ancak, ithal ikamesine dayalı olarak gelişen sanayi malları ihracatında bir gelişme olmadığından Türk ekonomisinde giderek döviz dar boğazı ortaya çıkmıştır. İthalatın bileşimi içinde ara ve yatırım malları talebinin artması ithalata bağımlılığı arttırmıştır. Bunun yanında, ithalata bağımlılığı arttıran bir başka neden de takip edilen aşırı değerlenmiş kur politikasıdır. Öte yandan, aşırı değerlenmiş kurun etkisi ile işçi dövizleri girişinin yavaşlaması ödemeler bilançosu açıklarını arttıran bir başka faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde ödemeler bilançosu üzerinde en büyük baskı petrol ithalatı için yapılan ödemelerden ileri gelmiştir (Morgil 2002: 48; Şahin 2000: 179).

İthalatı teşvik eden ve ihracatı caydıran bir döviz kuru rejimi dolayısıyla ortaya çıkan döviz sıkıntısı ülkeyi dış borçlanmaya yöneltmiştir. Borçların zamanında ödenememesi ve sıkça gündeme gelen ertelemeler, uygulanan politikaların tamamen tıkanmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, sanayileşme yönünde önemli adımlar atılmış olmakla beraber, aşırı korumacılık nedeniyle

kaynakların yeterince etkin kullanılmamasının maliyeti yüksek olmuştur. Bir diğer sorun ise, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, ithal girdilere dayalı ve yurt içi talebe yönelik üretim biçimi sonucunda ortaya çıkan döviz dar boğazlarıdır. Buna 1970'lerde yaşanan petrol şokları da eklenince ülke ekonomisi ciddi bir sıkıntı içerisine girmiştir. Bu dönemde de IMF'den yurtiçi talebin daraltılması ve ihracata yönelik politikaların uygulanması yönünde telkinler geldiyse de bu önlemlerin doğuracağı siyasal riskler dolaysıyla hükümetler buna direnmişlerdir. Fiyat kontrolleri ve devalüasyon gibi tedbirler de işe yaramamış, ciddi bir enflasyon artışı ve ortaya çıkan sosyal huzursuzluklar sonucu 1980 askeri müdahalesi yapılmış ve ithal ikameci strateji sona ermiştir (Pınar 2006: 319).

2.1.3. 1980'den Günümüze

1970'lerin sonunda yaşanan ekonomik ve siyasi bunalımın gittikçe genişlediği sırada hükümet el değiştirmiştir. Yeni azınlık hükümet ekonomiyi bunalımdan çıkarmak için 24 Ocak Kararları olarak anılan tedbirler paketini 24 Ocak 1980'de açıklamıştır. Bu istikrar programı Eylül 1980'e kadar azınlık hükümeti tarafından uygulanmaya çalışılmıştır. 12 Eylül 1980'de iktidara gelen askeri yönetim 24 Ocak kararlarının arkasında durmuş ve uygulanmasını sağlamıştır. Askeri yönetimin iş başında kaldığı Eylül 1980-Aralık 1983 döneminde bu kararlar yaşama geçirilmeye çalışılmıştır. 24 Ocak kararlarının fikir babası Turgut ÖZAL'ın bu tarihte başbakan olmasıyla birlikte bu zihniyet değişimi gerçek anlamda yerleşmiştir.

1980'li yıllarla birlikte Türkiye'de ekonomik büyüme stratejisi önemli bir değişim geçirmiştir. 1980 öncesi dönemde uygulanan ithal ikameci büyüme stratejisi terk edilerek dışa açık büyüme stratejisi uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde uygulanan büyüme stratejisi, temel olarak, verimlilikte artış sağlamaya ve ekonominin rekabet gücünü artırmaya amaçlamıştır. Bu çerçevede, piyasa

ekonomisinin kurumsallaşması yönünde adımlar atılmıştır. Ekonominin dış rekabete açılması, kamunun doğrudan üretim faaliyetlerinden çekilerek altyapı yatırımlarına yönelmesi ve mali piyasaların serbestleştirilmesi piyasa ekonomisinin kurumsallaşması yönünde atılan başlıca adımlardır (DPT 2002: 1).

Uygulanan bu politikalar sonucunda 1980-83 döneminde piyasalarda arz-talep dengesi sağlanmış, ödemeler bilançosu açıkları küçülmüş, döviz darboğazından çıkılmış, dış ödemeler rahatlamış, enflasyon gerileme sürecine girmiş ve işsizlik bir miktar azalmıştır. Buna karşılık, GSMH büyüme oranları düşük düzeyde kalmış ve para piyasası dengesizlikleri artmıştır.

Devletin ekonomideki yerinin küçültülmesi ve özelleştirme konusunda ise beklenen başarı sağlanamamıştır. Bunun nedenleri; yasal düzenlemelerin gecikmesi, sosyal ve kurumsal yapıların göz önüne alınmaması ve bu konudaki tartışmaların ekonomik olmaktan çok ideolojik olmasıdır (Pınar 2006: 325).

Artan enflasyon ve borçlanma sonucunda reel faizler yükselmiş, döviz açığı nedeniyle devalüasyon beklentisi yaygınlaşmış ve 1988-89 yıllarında ekonomik durgunluk sürecine girilmiştir. Durgunluğu aşmak için yürürlüğe konulan 4 Şubat 1989 Kararları ile döviz girişini arttırıcı önlemler alınmıştır (Aktan 2002: 69).

Harcamalardan dolayı artan borçlanma ve Merkez Bankası avanslarının kullanımına daha çok başvurulması sonucu ortaya çıkan likidite artışının piyasadan emilememesi sonucu 1993 yılında bir talep patlaması ve enflasyonist süreç baş göstermiştir. TL'den kaçış başlamış ve ticaret dengesinde rekor düzeyde açık ortaya çıkmıştır. Merkez Bankası'nın 3.5 milyar dolar döviz satması çıkan bunalımı yatıştırmaya yetmemiştir. Döviz kuru ve faizler yükselmeye devam etmiştir. Bunun sonucunda mali piyasalar tam bir kaosa sürüklenmiştir. Üç küçük banka batmış ve ekonomi ciddi bir stagflasyon krizine sürüklenmiştir Bu krizi durdurmak için 5 Nisan 1994 İstikrar Programı açıklanmıştır. 5 Nisan Kararları ile Türk Lirasının değeri

dolar karşısında 15 bin liradan 32 bin liraya düşürülerek kurun belirlenmesi piyasaya bırakılmıştır. Daha sıkı para ve maliye politikaları uygulamaya konulmuştur. Mevduat faizleri yükseltilmiş, maaş ve ücretlerde ve kamu harcamalarında yüzde 30 kısıntıya gidilmiş ve KİT'lerin özelleştirilmesi çabalarına hız verilmiştir (Aktan 2002: 69).

5 Nisan İstikrar programı mali piyasalarda istikrar sağlamış, fakat bu istikrarın bedeli talebin düşüşü, GSMH'da yüzde 6'lık bir daralma olmuştur. Buna karşılık 5 Nisan 1994 Programı yapısal hedefleri gerçekleştirmede başarılı olamamıştır. 1994'ten sonra enflasyon biraz düşse de, yine de yüksek bir düzey olan %70-80'lerde seyretmiştir. Kamu kesimi dengesizliği, vergi gelirlerini arttırma ve vergilendirilmeyen alanları vergilendirmeye yönelik vergi yasalarındaki düzenlemeye karşılık derinleşmiştir. Kamu harcamalarında hizmetleri aksatmayacak biçimde tasarruflara gidilmesi sağlanamazken (Şahin 2000: 226-227); konsolide bütçe gelirlerinin yarısından fazlası kamu borçları faizlerine ayrılmıştır. İç ve dış borç stoku artmaya devam etmiştir.

Süregelen sorunlara çözüm olması yönünde IMF ile 1998 tarihinde Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır. Fakat bu durum GSMH'nın 1999 yılında yüzde 6 gerilemesini engelleyememiştir. 2000 yılına girilirken IMF'le yeniden masaya oturularak bir stand-by anlaşması imzalanmış ve 3 yıllık süreyi kapsayacak istikrar programı başlatılmıştır. Programın bir amacı, enflasyon (TÜFE) oranını 2000 yılı sonunda %25, 2001 yılı sonunda %12 ve 2002 yılı sonunda %7'ye indirmek; reel faiz oranlarını makul seviyelere düşürmek, ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak ve ekonomide kaynakların etkin ve adil bir şekilde dağılmasını sağlamaktı. Bu amaçlara ulaşabilmek için uygulanacak programın üç temel unsuru şunlardı: i) sıkı bir maliye politikası ile faiz dışı bütçe fazlasının arttırılması, yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve özelleştirilmeye hız kazandırılması; ii) enflasyon hedefi ile uyumlu bir gelirler politikasının uygulanması; iii) enflasyonu düşürmeye yönelik bir para ve döviz kuru politikasının uygulanmasıdır (Pınar 2006: 333-334).

Programın uygulaması esnasında enflasyon oranı beklenenin üzerinde gerçekleşmiş ve bu durum TL'nin aşırı değer kazanmasına neden olmuştur. Aşırı değer kazanan TL yüzünden dış ticaret çok büyük açık vermiştir. Bunlara, bankaların, reel sektörün ve kamunun açık döviz pozisyonları, kamu bankalarındaki görev zararları ve finansal sektörlerdeki sermaye yetersizliği eklenince krizin çıkması kaçınılmaz olmuştur (Pınar 2006: 335). Yaşanan Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin etkisiyle 2001 yılında ekonomi %9,5 daralmıştır. 2001 yılının Mayıs ayında, 1999 yılında imzalanan stand-by anlaşması revize edilerek "Güçlü Ekonomiye Geçiş" adı altında yeni bir program uygulamaya konulmuştur.

2006 yılına dek büyüme, enflasyon ve bütçe açıklarında iyileşme görülürken; iç ve dış borç stokundaki artış devam etmiş fakat, milli hasıla içindeki oranları biraz daha düşük ve sabit bir düzeyde kalmıştır. Aynı şeyi dış ticaret açıkları için söyleyemeyiz. Dış ticaret açıkları 2001'den sonra da hızla artmaya devam etmiştir. Bunun yanında işsizlik de %10 gibi yüksek düzeydeki seyrini 2000'li yıllar boyunca korumuştur.

2.2. MALİ DİSİPLİNİN GELİŞİMİ

Bilindiği gibi mali disiplinden kastedilen bütçe giderlerinin bütçe gelirlerine denk olmasıdır. Bu bağlamda bütçe gelirlerinin gelişimi, bütçe giderlerinin gelişimi ve bütçe açıklarının gelişimi ayrı ayrı ele alınmıştır. Bunun nedeni bütçe açıklarının ortaya çıkış sürecini daha açık bir şekilde ortaya koyabilmektir.

2.2.1. Bütçe Gelirlerinin Gelişimi

Bütçe gelirlerinin 1950-2006 döneminde GSMH içindeki payı Grafik 2.1'de gösterilmiştir. 1950-60 arası ortalama %11-12'ler civarında seyreden bu payın 1961 yılında sıçrama göstererek %16,8 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bundan sonraki yıl tekrar %11 olarak gerçekleşen bütçe gelirlerinin GSMH'ya oranı 1970'lerin sonuna kadar, bir kaç yıldaki ufak düşüşler hariç, artış eğiliminde olduğu görülmektedir. 1978 yılında %20,5 seviyesine ulaştıktan 1980'lerin ortasına kadar ortalama olarak azalmaya başlanış, özellikle 1982 yılında önemli bir düşüş göstererek, 1981'de %19,1 iken %15,2'ye gerilemiştir. 1980'lerin ortasından 1990'lara kadar %13 gibi sabit bir düzeyde kalan bütçe gelirlerinin GSMH'ya oranı, 90'ların başından 2001 yılına dek sürekli artarak 2001 yılında %29,2 seviyesine ulaşmıştır. Daha sonra 2004 yılına kadar bir miktar azalmış ve 2005 yılından itibaren yeniden yükselişe geçerek 2006 yılında %30,1 düzeyinde gerçekleşmiştir

Grafik 2.1: Konsolide Bütçe Gelirlerinin GSMH'ya Oranı

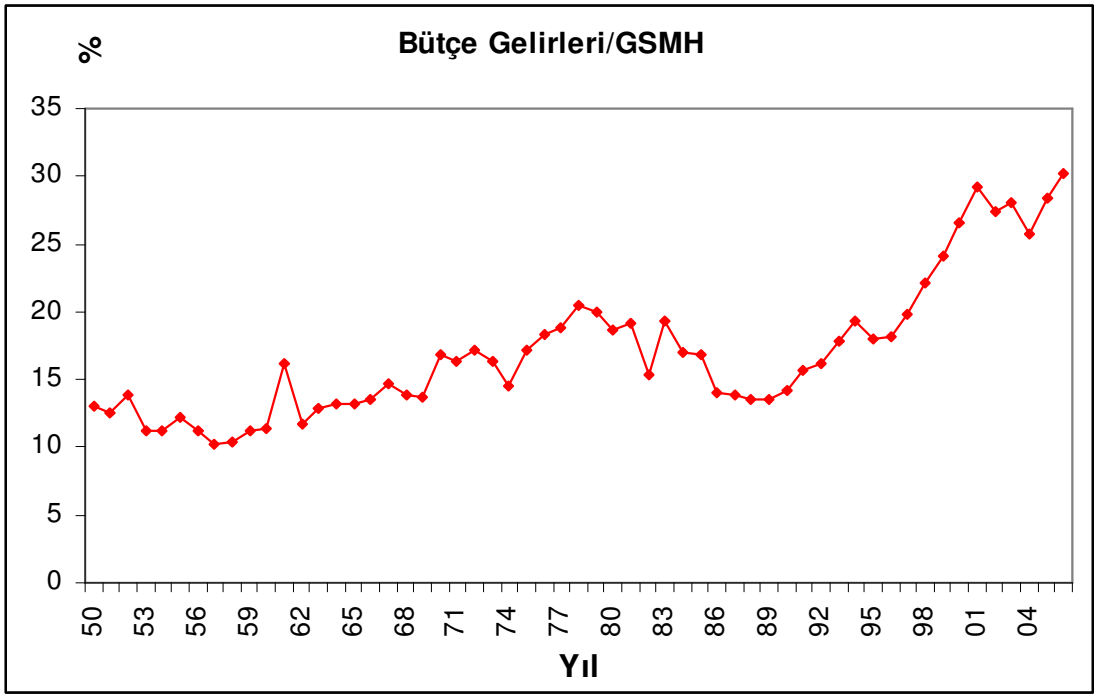

1950 yılında vergi tarihimizdeki en köklü vergi reformu yapılarak Türkiye ekonomisinde gelir vergisi ve kurumlar vergisi uygulamaya konmuştur. Ancak, nüfusun o tarihte %80'ini oluşturan ve gelir düzeyi çok düşük olan tarım kesimi gelir vergisinden istisna edilmiş (Morgil 2002: 44) ve vergi tabanı oldukça dar tutulmuştur. Bunun yanında gelir vergisi kanuna ilave edilen esnaf muaflığı gibi uygulamalar vergi tabanını iyce daraltmıştır. Gelişmeler bunlarla da sınırlı kalmamış 1955'te esnaf vergisi, 1956 yılında imalat muamele vergisi yürürlükten kaldırılmıştır. Sonuçta ne dolaylı vergi ağırlıklı yapıyı değiştirebilmiş; ne de vergi gelirlerinde önemli bir artış sağlayabilmiştir (Şen, Sağbaş ve Keskin 2007: 173). Bu bağlamda kamu gelirlerinde de beklenen artış sağlanamamış, GSMH'nın %11-12'leri civarında dalgalanmıştır. 1950-60 döneminde kamu gelirlerinin yaklaşık %72'si vergilerden, %11,2'si monopol gelirlerinden oluşmuştur.

Planlı dönemin başında hedeflenen kalkınmanın finansmanı amacıyla önemli düzeyde kamu geliri artışı hedeflenmiş ve bu doğrultuda gelir vergisi, vergi usul kanunu, kurumlar vergisi, bina ve arazi vergilerine ilişkin yasal düzenlemelerde değişikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle, tarım ve küçük esnaf kazançlarını da içerecek şekilde bazı vergilerin kapsamı genişletilmiş ve vergi kaçakçılığının önlenmesi amacıyla "servet beyanı" gibi bazı uygulamalar başlatılmıştır (Pınar 2006: 173). Ancak, yapılan yasal düzenlemeler karışık, belirsiz ve etkinlikten uzak olmuştur. Bir başka deyişle vergi yasalarının kaynağında vergilenen maaş ve ücretler dışında kalan gelirlere etkin bir şekilde uygulandığı söylenemez. Bu gelişmeler sonucu incelenen dönemde vergi yükü esas olarak ücret ve maaşlıların üzerinde kalmış ve ek gelir artışı, akaryakıt, dış seyahat harcamaları ve motorlu kara taşıtları üzerinden alınan vergiler gibi dolaylı vergilerle sağlanmaya çalışılmıştır. Bütün bunlar sonucunda kamu gelirlerinin ulusal gelir içindeki payı planlanan düzeyde arttırılamamıştır (Kepenek ve Yentürk 2005: 162).

İstikrarı bozulan ekonomiyi düzlüğe çıkarmak için alınan 24 Ocak 1980 Kararları'nın ilgi odağının Türk Vergi Sistemi'nin esneklik ve etkinliğinin

arttırılması için yeni vergilerin yürürlüğe konulması ve mevcut vergilerin revize edilmesi oluşturuyordu. Bu amaçla 1981 yılında ilk kez hem kişisel gelir vergisi dilimleri, hem de oranları yükseltilmiştir. Vergi yasalarındaki değişiklikleri izleyen yıllarda vergi dilimleri sabit tutulurken, vergi oranlarının düşürülmesi yoluna gidilmiştir (Yıldırım ve Yıldırım 2001: 11). Nitekim kamu gelirlerini arttırmaya yönelik tedbirler gerçekleşmemiştir. Öte yandan, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren vergi gelirleri önemli ölçüde gerilemiştir. Bu bağlamda kamu gelirleri de düşüş trendine girmiştir. 1984 yılından itibaren konsolide bütçe gelirlerinin önemli bir kısmı bütçe dışı fonlara aktarılmıştır. Bunun yanında bu gelirlerden yerel yönetimlere aktarılan pay da artırılmıştır. Yerel yönetimlere genel bütçeden ayrılan pay 1981-84 döneminde %6 iken, bu oran 1984 yılı ortalarında %8,3'e yükseltilmiştir. Bu gelişmeler doğal olarak kamu gelirlerinin düşük düzeyde seyretmesinde etkili olmuştur. 1981 yılında konsolide bütçe gelirlerinin GSMH içindeki payı %19,1 iken 1989'da %13,6'ya gerilemiştir.

1989'dan 1994'e kadar komsolide bütçe gelirlerinin GSMH içindeki payı artmakla birlikte kamu gelirlerinde etkinliği, adaleti ve verimliliği sağlayacak yönde düzenlemeler yapılmamıştır. Bütçe açıklarının, iç ve dış borçların, dış ticaret açıklarının artması ve enflasyonun aşırı yükselişi sonucunda yürürlüğe konan 5 Nisan İstikrar Programıyla gelirlerin arttırılması öngörülmüştür. Fakat bu amaca ulaşıldığını söylemek zordur. 1994-1997 döneminde konsolide bütçe gelirlerinin GSMH'ya oranı yükselmek bir yana düşmüştür.

1998 yılının Temmuz ayında IMF ile Yakın İzleme Anlaşması imzalanmıştır. Hükümetin 12 vergi yasasında yeni düzenlemeler yapan vergi değişiklikleri önerisiyle gelir vergisi tarifesi dilimleri genişletilirken, dilim sayısı azaltılmış ve vergi oranları %25-50 aralığından %15-40 aralığına çekilmiştir. Kurumlar vergisi oranı %30'a düşürülmüş, kurumların dağıtılmayan karları üzerinden alınan %20 oranındaki gelir vergisi stopajı kaldırılmıştır (Yıldırım ve Yıldırım 2001: 15). Yine, 1999'da Marmara Bölgesini yer eden ve Türkiye ekonomisine büyük zararlar yaşatan Marmara Depremi sonrası, yeni bir vergi paketi hazırlanarak ek vergi gelirleri elde

edilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda kamu gelirlerinde kısmen bir iyileşme görülmüştür. Daha sonra 2000 yılında IMF'in desteğiyle uygulamaya konan "Döviz Kuru Çıpasına Dayalı Enflasyonu Düşürme Programı" başlıklı bir istikrar programı kapsamında getirilen ek vergiler ve elde edilen özelleştirme gelirleriyle kamu gerlirlerinde artış devam etmiştir. Konsolide bütçe gelirlerinin GSMH içindeki payı 2000'de %26,6 iken 2001 yılında %29,2'ye yükselmiştir. 2001 yılından sonra da, birkaç yıldaki düşüşler hariç, bu yükseliş devam etmiştir.

2.2.2. Bütçe Giderlerinin Gelişimi

1950-2006 döneminde bütçe giderlerinin GSMH içindeki payının yıllar itibariyle gelişimi Grafik 2.2'de incelenmiştir. Bütçe gelirlerindekine benzer şekilde, 1950–60 arası ortalama %11-12'ler civarında seyreden bu payın 1961 yılında sıçrama göstererek %16,7 seviyesine ulaştığı görülmektedir. Bundan sonraki yıl tekrar %11,6 olarak gerçekleşen bütçe giderlerinin GSMH'ya oranının 1970'lerin başına kadar yavaş bir seyirde arttığı görülmektedir. 1971 yılında %18,8 düzeyine ulaştıktan sonra, tekrar azalmaya başlayan bu oran, 1980'lerin ortasına dek %17-22 gibi yüksek bir aralıkta dalgalanmaktadır. 1986-90 arası %16-17 düzeyinde seyreden bütçe giderlerinin GSMH içindeki payı, 1991'den 2001'e dek, bir kaç yıldaki ufak düşüşler hariç, sürekli artmıştır. 1991 yılında %20,8 iken 2001 yılında %45,6'ya ulaşmıştır. 2001 yılından sonra ise iniş trendine giren bütçe giderleri/GSMH oranının 2005 yılında %30 ve 2006 yılında da %31 düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir.

Grafik 2.2: Konsolide Bütçe Giderlerinin GSMH'ya Oranı

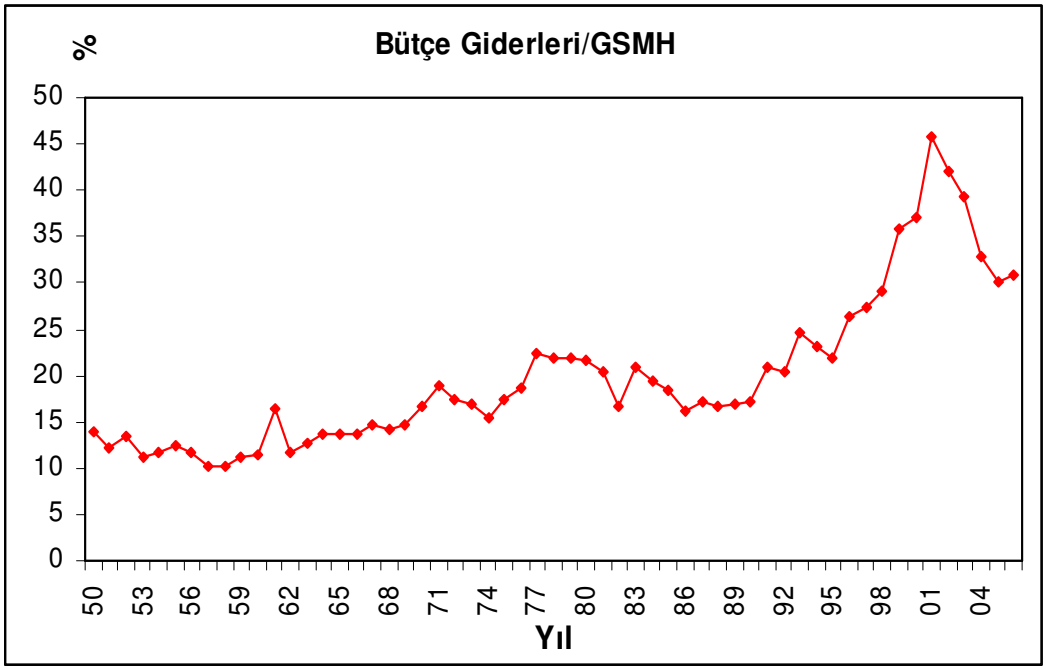

1950-1960 döneminde 1950 öncesinin muhafazakar para ve maliye politikası tamamen terk edilmiş; bunun yerini gevşek bir para ve maliye politikası almıştır. Hükümet ekonomide atılım yapmak için harcamalarını arttırmıştır. 1950'den sonra devletin altyapı yatırımları ile ilgili harcamaları, KİT'lerin işletme zararları ve tarımsal ürün destekleme alımları yükselmiştir. KİT'lerin işletme zararlarının bir kısmı devlet bütçesinden ödenmiş, bir kısmı doğrudan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB) kredileri ile karşılanmıştır. Bunun yanında hükümet, devletin ekonomideki yerini küçülteceğini vaat etmesine rağmen, bunu gerçekleştirememiştir. Aksine özel kesimin genişleyen iç talebi karşılayamaması sonucunda KİT'lerin üretimine olan ihtiyaç artmıştır. Bu dönemde yeni KİT'ler kurulmuş, mevcut KİT'lerin üretim kapasiteleri genişletilmiştir. Devletin bu yatırım harcamaları ile birlikte cari ve transfer harcamaları da yükselmiştir (Şahin 2000: 118). Dolayısı ile bu dönemde kamu harcamaları sürekli yükselme eğiliminde olmuştur.

Kamu harcamaları açısından bakıldığında 1960-1980 döneminde sürekli bir artış yaşandığı görülmektedir. Cari harcamaların ve bunun içinde de özellikle

personel harcamalarının önemli artış gösterdiği görülmektedir. Bunun bir nedeni, kamu hizmetlerinde ve personel ihtiyacındaki genişleme olmakla beraber, siyasal nedenlerle kamu kesiminin büyük bir işveren olarak hareket etmesinin de önemli payı vardır. Bunun yanında, transfer harcamaları da bu dönemde hedeflenen düzeylerinin üzerinde bir artış göstermiştir. İthal ikameci strateji yurtiçi talebe yönelik üretim yaptığından, bunun sürdürülebilmesi için yurt içi talebin yeterli olması gerekir. Bu yüzden, KİT çalışanlarına ödenen yüksek ücretler, tarımsal destekler ve sosyal güvenlik alanında iyileştirmeler yapılmıştır. Bütün bunların sonucunda kamu harcamaları artış trendine girmiştir (Pınar 2000: 318).

24 Ocak 1980 Kararları çerçevesinde kamuda çalışanların maaş ve ücret artışlarının enflasyonun gerisinde tutulması ve 1980'li yılların ilk yarısında faiz ödemelerinin konsolide bütçe üzerinde pek fazla sorun teşkil etmemesi nedeniyle konsolide bütçe harcamalarında büyük artışlar yaşanmamıştır. Ancak dönemin sonlarında kamuda çalışanların maaş ve ücretlerinde enflasyonun üzerinde veya enflasyona eşit bir artış sağlama politikasının izlenmesi ve faiz ödemelerindeki artış sonucu, kamu harcamalarının GSMH'ya oranı artış trendine girmiştir. Bunun yanında 1980'lerde GAP, telekominikasyon, baraj, köprü, otoban gibi büyük ölçekli altyapı yatırımları, artan nüfusun mal ve hizmet talebindeki artış, hızlanan köyden kente göçün beraberinde getirdiği harcama baskısı gibi nedenler de kamu harcamalarındaki artışı hızlandırmıştır (Şen, Sağbaş ve Keskin 2007: 186-187). Kamu harcamalarındaki bu artış 1994'e kadar devam etmiş, 5 Nisan 1994'te uygulamaya konan İstikrar Programıyla KİT'lere yapılan transferlerin azaltılması, tarımsal destekleme alımlarının azaltılması ve cari ve yatırım harcamalarında kısıntıya gidilmesi gibi harcamaları kısıcı önlemlerin yürürlüğe sokulması hedeflenmiştir. Ama programda yer alan bu harcama kısıcı önlemler yaşama geçirilememiştir. Bunun sonucu kamu harcamalarındaki yükseliş devam etmiştir (Şahin 2000: 222-223).

1998 yılında IMF'le yapılan Yakın İzleme Anlaşması doğrultusunda faiz dışı fazlanın arttırılacağı, kamuda çalışanların ücret ve maaşları ile tarımsal destekleme

fiyatlarının belirlenmesinde hedeflenen enflasyonun esas alınacağı ilan edilmesine karşın gelişmeler farklı yönde olmuştur. Mart 1999'da alınan erken genel seçim kararı, kamu harcamalarının kontrol altına alınmasını güçleştirmiştir. Bu olumsuz duruma yüksek faiz ödemeleri ve Ağustos 1999'da deprem felaketinin getirdiği maliyetler eklenince, kamu harcamaları hızla artmıştır (Şen, Sağbaş ve Keskin 2007: 192). Konsolide bütçe giderlerinin GSMH içindeki payı, Şubat 2001 finansal krizinde rekor düzeye ulaşarak %45,6'ya çıkmıştır. Daha sonra 2001 yılının Mayıs ayında IMF destekli Güçlü Ekonomiye Geçiş adı altında bir istikrar programı uygulamaya konulmuştur. Bu program bağlamında görev zararlarının kaldırılması, kamu harcamalarının disipline edilmesi ve bütçede faiz dışı fazlanın sağlanması hedeflenmiştir. Bunların sonucunda kamu harcamalarında azalma kendini yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştır (Pınar 2006: 335). Nihayetinde konsolide bütçe giderlerinin GSMH içindeki payı 2002'de %42'den, 2006'da %30,9'a gerilemiştir.

Kamu harcamalarındaki genişlemenin hizmet arzındaki genişlemeden değil, iç ve dış borç faizlerinin konsolide bütçe harcamaları içerisindeki payının artışından kaynaklandığı görülmektedir. Nitekim, son yıllarda faiz dışı bütçe fazlası oluşturulmuş olmasına rağmen bütçe fazlalarının hepsi faiz ödemeleri tarafından absorbe edilmiştir (Sakal 2003: 102).

2.2.3. Bütçe Açıklarının Gelişimi

Bütçe açıklarının GSMH içindeki payına bakıldığında, Grafik 2.3'e göre 1970 yılına kadar bu oranın yaklaşık %1 ve altında seyrettiği görülmektedir. 1971 yılına gelindiğinde ise hızlı bir yükselişle bu oran %2,4'e ulaşmıştır. Daha sonra 1977'ye kadar yine eski seyrine dönen bütçe açığının GSMH'ya oranı, 1977 yılında hızlı bir yükseliş göstererek %3,6'ya ulaşmıştır. Bundan sonra, 1990'lı yıllara kadar bu oranın yavaş bir seyirle arttığı görülmektedir. 1990'lı yıllarla beraber bütçe

açığının GSMH içindeki payı hızlı yükselişler göstermiştir. Özellikle 1996 yılında %8,2 ve 1999 yılında %11,6 gibi oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. 2001 yılında ise bütçe açığının GSMH içindeki payı en yüksek seviyeye ulaşarak %16,4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda ise bu pay düşüş göstererek 2006 yılında %1'in altına gerilemiştir.

Grafik 2.3: Konsolide Bütçe Açıklarının GSMH'ya Oranı

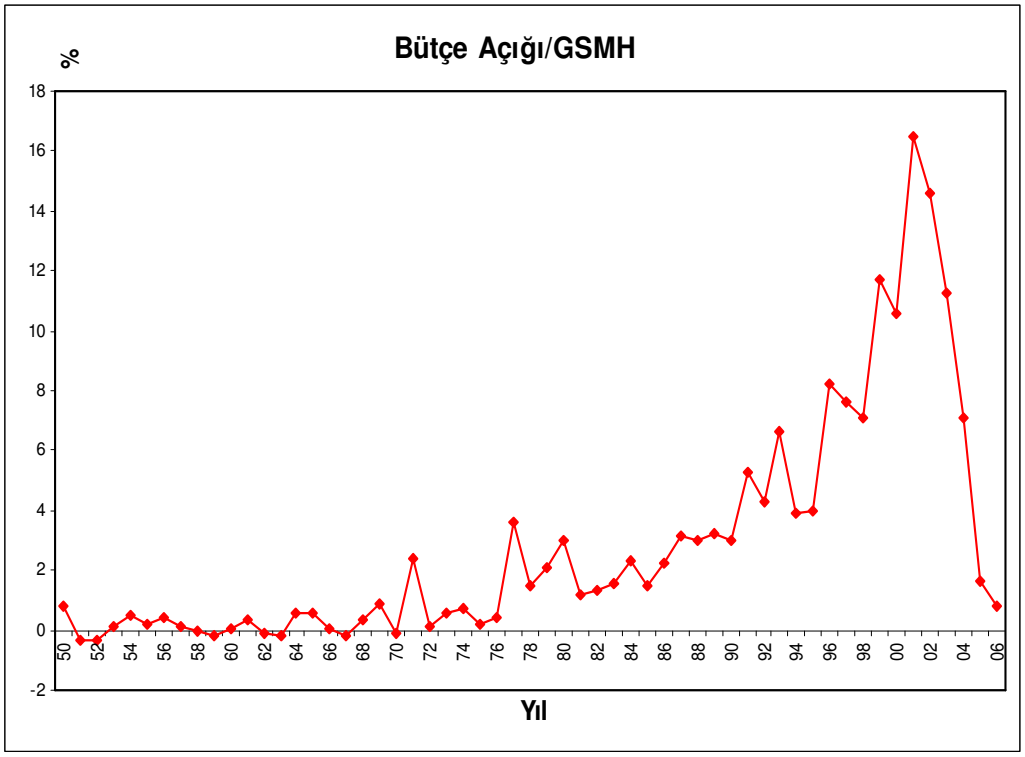

Bütçe açığının dönemler itibariyle gelişimi analiz edildiğinde; 1950-1960 döneminde denk bütçe ilkesinin terk edilerek bütçe giderlerinin bütçe gelirlerini aşmasının önemsenmediği söylenebilir. Daha önceki bölümde bahsettiğimiz nedenlere bağlı olarak kamu harcamaları özellikle 1950'lilerin ortasından itibaren artmaya başlamış fakat; kamu gelirleri artsa da kamu harcamalarındaki artışa ayak uyduramadığından bütçe açık vermeye başlamıştır. Bu dönemde konsolide bütçe gerçekleşmelerine bakacak olursak, bütçenin özellikle 1953'den sonra çoğunlukla açık verdiğini görüyoruz. 1952'de 63 milyon TL fazla veren konsolide bütçe, 1953'te

29 milyon açık vermiştir. Bununla beraber, konsolide bütçe açıklarının bu dönemdeki payı %1'in üzerine çıkmamıştır. KİT'lerin ise GSMH'nın %3,5'i oranında açık verdiğini görülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde ortalama kamu açığı konsolide bütçe açığının çok üzerinde (%4-5) civarında gerçekleşmiştir (Şen, Sağbaş ve Keskin 2007: 176).

Planlı dönem olarak ifade edilen 1960-1980 döneminde bütçe açıkları sorunu ortadan kaldırılamamıştır. Öyle ki, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı sonrasında dahi, bütçe açıkları giderek artmıştır. 1970'li yıllar diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de bütçe açıklarının arttığı ve kronik bir hal aldığı yıllar olmuştur. Bunda iç ekonomik ve politik gelişmelerin yanı sıra, Kıbrıs Sorunu ve petrol krizleri gibi dış şokların da önemli ölçüde etkisi olmuştur. Buna bir de birbirini izleyen zayıf koalisyon hükümetlerinin vergi gelirlerini arttırıcı tedbirleri zamanında alamamaları ve popülist amaçlı yatırımlar ile siyasi destek amacıyla kamu kesiminde istihdam edilenlerin sayısının arttırılması eklenince bütçe dengesi iyice bozulmuştur. Özellikle 1973 ve sonrasında konsolide bütçe açıkları kendini çok belirgin bir biçimde göstermeye başlamıştır. Bunun başlıca nedeni kamu harcamaları hızla artarken, kamu gelirlerinin bu artışa eşlik edememesidir. Konsolide bütçe açıklarının yanında KİT'lerin açıkları da eklenince 1979 yılından itibaren KKBG/GSMH oranı yükseliş trendine girmiştir (Şen, Sağbaş ve Keskin 2007: 178).

24 Ocak 1980 Kararlarıyla mali disiplindeki bozulmayı tersine çevirmek için bir takım tedbirler alınmıştır. Vergi gelirlerinin arttırılması, buna karşın kamu harcamalarının kısılması suretiyle bütçe açıklarının sürdürülebilir bir düzeye çekilmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte vergi gelirlerinden beklenen artış gerçekleştirilememiştir. Fakat ücret ve maaş artışlarının kontrol altına alınması ve taban fiyatları ile destekleme alımlarının kapsamının daraltılması sonucu kamu harcamaları azalmıştır. Bunun sonucunda bütçe açıklarında bir miktar düzelme olmuştur (Şahin 2000: 178). 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında, ilk genel seçimlere gidildiği 1983 yılından itibaren bütçe açıkları tekrar yükseliş eğilimine girmiştir. Bu dönemde mali disiplinin bozulmasında, bütçe dışı fon uygulamalarının da önemli

etkisi olmuştur. Bu bağlamda, konsolide bütçe açıklarının GSMH'ya oranı 1980'lerin sonunda %3'lerin üzerine çıkmıştır.

Bütçe açıklarındaki bu yükseliş 1990'lı yılların başında da hız kesmemiş ve artış eğilimini sürdürmüştür. Nitekim 5 Nisan Kararları doğrultusunda alınan gelir arttırıcı, harcama kısıcı önlemler sonucunda bütçe açığındaki artış bir miktar hız kesmiştir. 1993'te konsolide bütçe açığın GSMH'ya oranı %6,6'dan 1994'te %3,8'e gerilemiştir. Fakat bu düşüş kalıcı olmamış, tekrar yükseliş trendine girmiştir. Bütçe içinde personel giderleri ve faiz ödemelerinin yüksekliği nedeniyle, harcamaların azaltılamaması sonucu, bütçe açığını küçültmeyi sürdürmek mümkün olmamıştır. Bu bağlamda uygulamaya konan sıkı maliye politikası 1995'in ikinci yarısından itibaren yerinin genişletici maliye politikasına bırakınca, bütçe açıklarını kontrol altına almak iyice güçleşmiştir (Yıldırım ve Yıldırım 2001: 14).

2000'e girerken Türkiye'nin IMF'le yaptığı görüşmeler sonucunda stand-by anlaşması uygulamaya konulmuştur. Fakat IMF Programı 10 ay süresince uygulanmış ve Kasım 2000 ve Şubat 2001 tarihlerinde yaşanan finansal krizler sonrasında yürütülmeyerek bırakılmıştır. Diğer makro ekonomik göstergelerde görülen olumsuz gelişme, konsolide bütçe açıklarında da görülmüştür. Konsolide bütçe açıklarının GSMH'ya oranı 2000'de %10,5'den 2001'de %16,4'e çıkmıştır.

Şubat 2001 krizi sonrasında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı doğrultusunda mali disiplinin sağlanmasına yönelik bir takım tedbirlere yer verilmiştir. Gecikmeli de olsa bu programın öngördüğü hedefler uygulanmaya başlamıştır. Bu bağlamda konsolide bütçe açıklarının GSMH'ya oranı azalmış, 2002'de %14,5'ten 2006'da %0,8'e gerilemiştir. Bütçe açıklarındaki bu düşüş geçtiğimiz günlerde yaşanan seçimler ve küresel ekonomik krizin devlete getirdiği yük sonucunda yeniden artış eğilimine girmiştir.

2.3. DİĞER MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN GELİŞİMİ

Bu başlık altında üçüncü bölümde mali disiplinle ilişkili olduğu düşünülen ve analize tabi tutulacak olan makroekonomik değişkenlerin tarihsel süreçteki gelişimi ele alınacaktır. Bu değişkenler; büyüme hızı, enflasyon, işsizlik oranı, dış ticaret dengesi, iç borç ve dış borçlardır.

2.3.1. Büyüme Oranının Gelişimi

1950-2006 döneminde GSMH büyüme oranının yıllar itibariyle gelişimi Grafik 2.4'de incelenmiştir. 1950'den 1953'e kadar %10'un üzerine çıkan büyüme hızı, 1954'te hızlı bir düşüşle eksi %3 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bundan sonra yavaş bir yükseliş eğilimine giren büyüme hızının, 1960'lara kadar 1950'li yılların başındaki trendi yeniden yakalayamadığı ve %3-7 aralığında dalgalandığı görülmektedir. 1960'tan 1970'lerin ortasına kadar büyüme oranı dalgalı bir seyir izlemekle beraber hep artı seviyede kalmıştır. 1963 yılında %9,7, 1966 yılında %12 ve 1972 yılında %9,2 gibi yüksek seviyelere ulaşmıştır. Büyüme hızı, 1977'den 1980'e kadar hızla düşmüş, 1980'de eksi %2.8 oranında gerçekleşmiştir. Daha sonra yavaş yavaş toparlanma eğilimine giren büyüme hızının, 1990'lı yıllarla beraber ciddi iniş çıkışlar gösterdiği görülmektedir. Bazı yıllarda yaklaşık %7-8 gibi oranlara ulaşırken 1994 ve 1999 yıllarında ise eksi %6,1gibi çok yüksek düşüşler göstererek negatif büyüme gerçekleşmiştir. Bununla beraber, 1950'den günümüze dek büyüme hızındaki en büyük düşüş 2001 yılında görülmüş ve eksi %9,5 gibi bir seviyede gerçekleşmiştir. Bundan sonra 2006'ya kadar böyle büyük bir gerileme yaşanmamış ve büyüme ortalama %7'ler civarında dalgalanmıştır.

Grafik 2.4: GSMH Büyüme Oranları

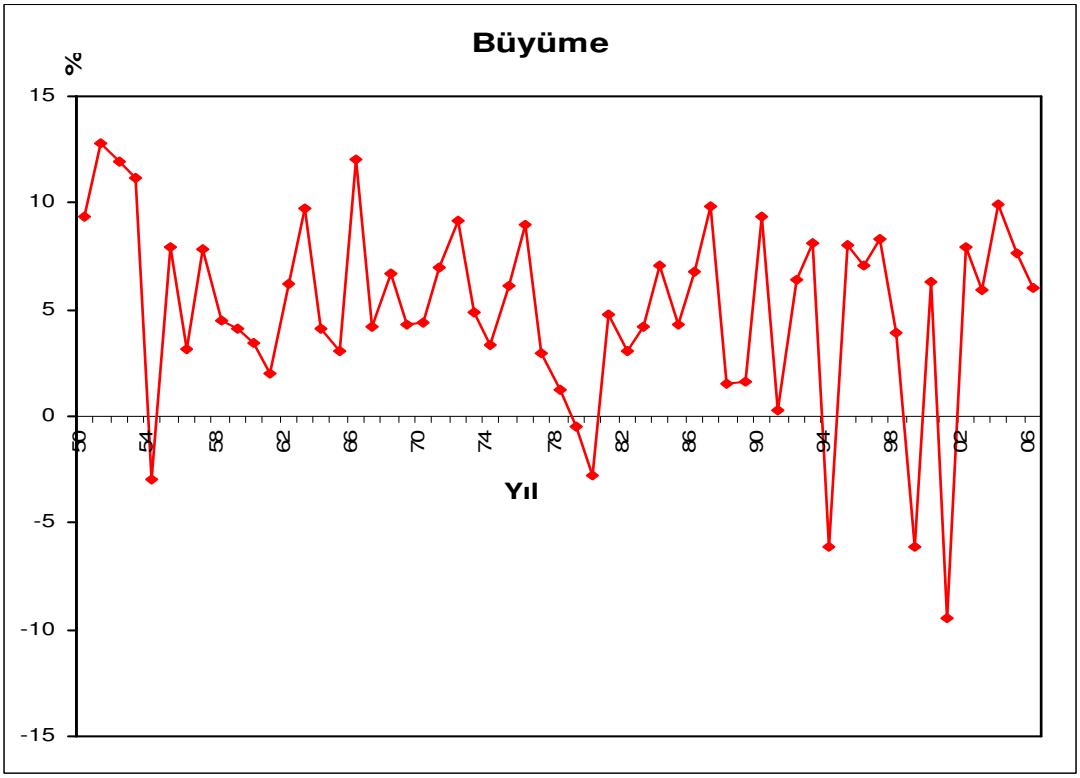

1950-60 döneminde tarım kesimi ekonomi içerisinde önemli bir yer tutmaktaydı. Ekonomi tarım ağırlıklıydı. Bunun üzerine Marshall Yardımı ile sağlanan tarımsal makineleşme ile birlikte ekili alanlar genişlemiş ve tarımsal üretim artmaya başlamıştır. 1950-53 yılları arasında tarım sektöründe sağlanan gelişme ile GSMH hızlı bir şekilde artmıştır. Bu dönemde ortalama %11 gibi hızlı büyüme sağlanmıştır. 1954 yılında şiddetli kuraklık nedeniyle tarım üretimi önemli miktarda gerilemiş ve buna bağlı olarak GSMH'nın büyüme hızı eksi %3 olmuştur. Bundan sonra tekrar böyle bir gerileme yaşanmamakla beraber, büyümede dönemin başındaki trendi de bir türlü yakalanamamıştır.

1960-80 döneminde Kalkınma Planlarında yıllık ortalama %7 büyüme oranı hedeflenmiştir. Her üç plan dönemini kapsayan 1963-77 arasında ortalama %6,5 ile büyüme oranı hedeflenen oranın biraz altında gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki

büyümenin temel kaynağı, sanayi sektöründeki olumlu gelişmeler olmuştur. Özel sektör özellikle tüketim malları sanayiinde büyük miktarda yatırım yaparak, yeni sanayi tesisleri kurmuştur. Kamu kesiminin ise ara malları sanayi sektöründe büyük miktarda yatırım yaptığı görülmektedir (Morgil 2002: 47). Buna bağlı olarak, dönem süresince tarımın GSMH'daki payı düşerken, sanayi ve hizmet sektörlerinin nispi payları yükselmiştir.

1978'den itibaren ekonomi yüksek oranlı enflasyon, ödemeler bilançosu açıkları, döviz dar boğazı, enerji kıtlığı, üretim kapasitesinin eksik kullanımı ile kendini gösteren ciddi bir bunalım dönemine girmiştir. İmalat sanayinin gereksinme duyduğu ara malların ve yatırım mallarının ithal edilememesi sanayi üretiminde önemli düşüşlere yol açmıştır (Şahin 2000: 136). Bunun sonucunda büyüme hızı süratle gerileyerek 1979'da eksi %0,5 ve 1980'de eksi %2,8'e kadar düşmüştür.

24 Ocak 1980'de uygulamaya konan İstikrar Programı sonucunda 1980-83 döneminde GSMH büyüme oranları düşük düzeyde kalmıştır. GSMH büyüme oranı bu dönemde ortalama %3,1 düzeyinde gerçekleşmiştir. Özal hükümetiyle beraber hayata geçirilen liberalleştirme ve özelleştirme uygulamaları sonucu, 1984-87 döneminde büyüme hızlanmış ve yılda ortalama %6,7 olarak gerçekleşmiştir. Ancak yüksek oranlı büyümeyi sürdürmek ve süreklilik kazandırmak bir türlü mümkün olmamıştır.

5 Nisan 1994 İstikrar programı mali piyasalarda istikrar sağlamış, fakat bu istikrarın bedeli, GSMH'da %6'lık bir daralma olmuştur. 1995-97 arası ekonominin canlandığı, büyümenin %7-8'lerde gerçekleştiği yıllar olmuştur. Fakat Türkiye ekonomisinde kötüye gidiş durmamıştır. 1999 yılında bunalımlı süreç kendini tamamen hissettirmiş, GSMH'da %6'lık bir gerileme olmuştur. Kasım 2000 ve Şubat 2001'de ki finansal krizler ile birlikte GSMH büyüme hızı %9,5 gerilemiştir. 2002 yılından itibaren büyüme hızında nispeten istikrarlı bir süreç yakalanmıştır.

2.3.2. İşsizliğin Gelişimi

Türkiye'de işsizlik oranının gelişimi Grafik 2.5'te gösterilmiştir. Grafikten de görüleceği üzere, işsizlik oranı 1950-63 arası sürekli artış göstermiş; 1950'de %4,2 iken 1963'de %10,7'ye ulaşmıştır. Daha sonra 1970'e kadar sürekli azalan işsizlik, 1970'de %5,5 iken 1971'de %6,4'e çıkmış ve bu artış 1970'lerin sonuna kadar devam etmiştir. 1980'de %10,1 olan işsizlik oranı bazı yıllardaki küçük artışlar hariç 1980'lerin ortasına kadar tekrar azalma trendine geçerek 1986 yılında %7,3'e düşmüştür. Bundan sonra 1994'e kadar işsizlik oranının %8'ler civarında dalgalandığı görülmektedir. 1994-1996 arası dönemde azalışta olan işsizlik, 2000 yılındaki azalış hariç 2003 yılına kadar sürekli artış içinde olmuştur. 2004 yılında ise 2003'teki düzeyini koruduktan sonra son iki yılda yeniden azalmış ve 2006 yılından itibaren yükselişe geçmiştir.

Grafik 2.5: İşsizlik Oranları

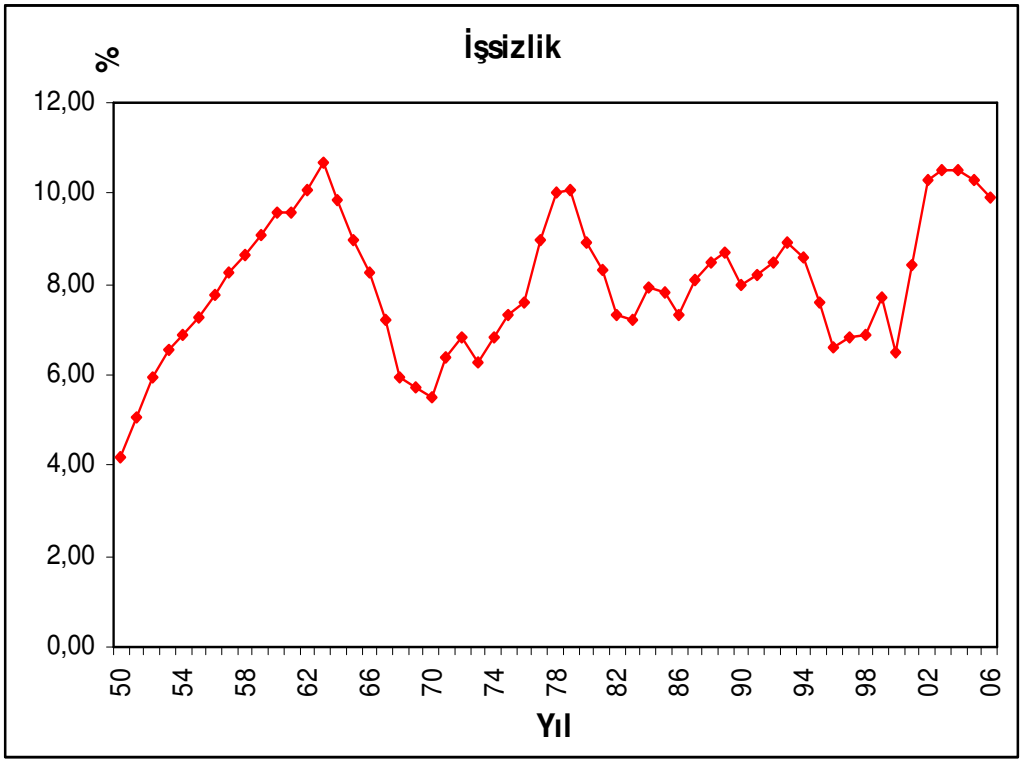

1950-1960 döneminde tarım üretimindeki hızlı artışın büyük ölçüde tarım kesimindeki teknolojik gelişme yani artan mekanizasyon ile sağlanması sonucunda, Türkiye ekonomisinde büyük bir yapısal değişim ortaya çıkmıştır. Tarımdaki gizli işsizlik açık işsizliğe dönüşmüştür. İşsizlik dönemin başında %4'lerde iken dönemin sonuna doğru %9'lara ulaşmıştır. Bunun yanında tarımsal mekanizasyon nedeniyle köyden kente göç sonucu hızlı şehirleşme ile birlikte, şehirlerde gecekondu semtleri oluşmuştur.

1960-70 arası dönemde işsizliğin düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. İlk iki plan döneminde sağlanan yüksek büyüme hızı işsizliğin azalmasını temin etmiştir. Fakat 1970'lerle beraber görülen sıkıntılı dönemde işsizlik oranının da gittikçe arttığı görülmektedir. 1950'li yıllarda köyden kente göçlerin başlaması ile ortaya çıkan açık işsizlik planlı dönemin özellikle ikinci yarısıyla beraber yeniden artışa geçmiştir. Bilindiği gibi, işsizliğin en önemli nedeni hızlı nüfus artışıdır. Ancak takip edilen ekonomi politikası da işsizliğin azaltılması yönünde etkili olmamıştır. 1970 yılında %5,5 olan işsizlik 1979'da %10,1'e ulaşmıştır.

Uygulanan politikalar sonucunda 1980-83 döneminde işsizlik bir miktar azalmıştır. İşsizlik 1980'de %8,9 iken 1983'de %7,2'ye gerilemiştir. Daha sonra büyüme hızındaki düşüşle beraber 1980'lerin sonuna doğru işsizlik de artış eğilimine girmiştir. 1994'e kadar %8'ler civarında olan işsizlik, 1994 yılında yürürlüğe giren İstikrar Programının ardından tekrardan düşmeye başlamıştır. 2001 yılında yaşanan krizle beraber üretim düşmesi ve birçok kişinin işsiz kalması sonucu işsizlik oranları %10'ların üzerine çıkmıştır. 2002 yılından itibaren istikrarlı büyümeye karşın işsizlik oranının yeterli oranda düşmemesi ise son yıllarda uygulanan iktisat politikalarının bir eksiği olarak görülebilir.

Türkiye'de işsizliğin yapısal kökleri vardır. Nüfus artış hızı, göçler, kadın işgücünün emek piyasasına katılımındaki artış, tarımın çözülüşü, sanayi sektörünün, tarımsal verimlilik farkları, tarımın ticarete açılması, tarım sektörüne yönelik politikalar, nüfus artışı vb. gibi nedenlerle köyden kopan kitleleri emebilecek

istihdam potansiyeline ulaşamaması gibi yapısal dinamiklerin etkisiyle Türkiye'de işsizlik sürekli olarak artmıştır. Ancak 1980 sonrası dönemde, borç sarmalı içinde kamu kaynaklarının sürekli olarak üretken olmayan transfer harcamalarına ayrılması nedeniyle, üretken kamu harcamaları ve yatırımlara yeterince kaynak ayrılamaması da işsizlik sorununu giderek ağırlaşmasında başlıca faktörler arasında yer almaktadır (Yılmaz ve Yılmaz 2007: 206).

2.3.3. Enflasyonun Gelişimi

Enflasyonun 1950-2006 dönemindeki gelişimi Grafik 2.6'da gösterilmektedir. 1953'ten 1959'a kadar, 1958 yılındaki azalış hariç, sürekli artış gösteren enflasyon, 1959'da %19,9 iken hızlı bir düşüşle 1960'da %3,3'e gerilemiştir. 1960'larda ise ortalama %5 gibi düşük bir düzeyde seyreden enflasyon, 1971 yılından itibaren yeniden hızlanmaya başlamıştır. Daha sonra 1977'ye kadar iniş çıkışlarla beraber yüksek bir seyirde hareket eden enflasyon 1977'den itibaren hızla artmaya başlamış ve 1980'de %89,6 gibi yüksek bir düzeye ulaşmıştır. 1980'lerde ciddi düşüş ve yükselişler göstermekle beraber temelde yükseliş trendinde olan enflasyonun, 1990'ların başında sürekli bir yükseliş eğiliminde olduğu görülmektedir. 1994 yılında %107,3 gibi rekor bir seviyeye ulaştıktan sonraysa giderek azalmış ve 2006 yılında %11,7 olmuştur.

Grafik 2.6: Enflasyon Oranları (GSMH Fiyat Deflatöründeki % Değişim)

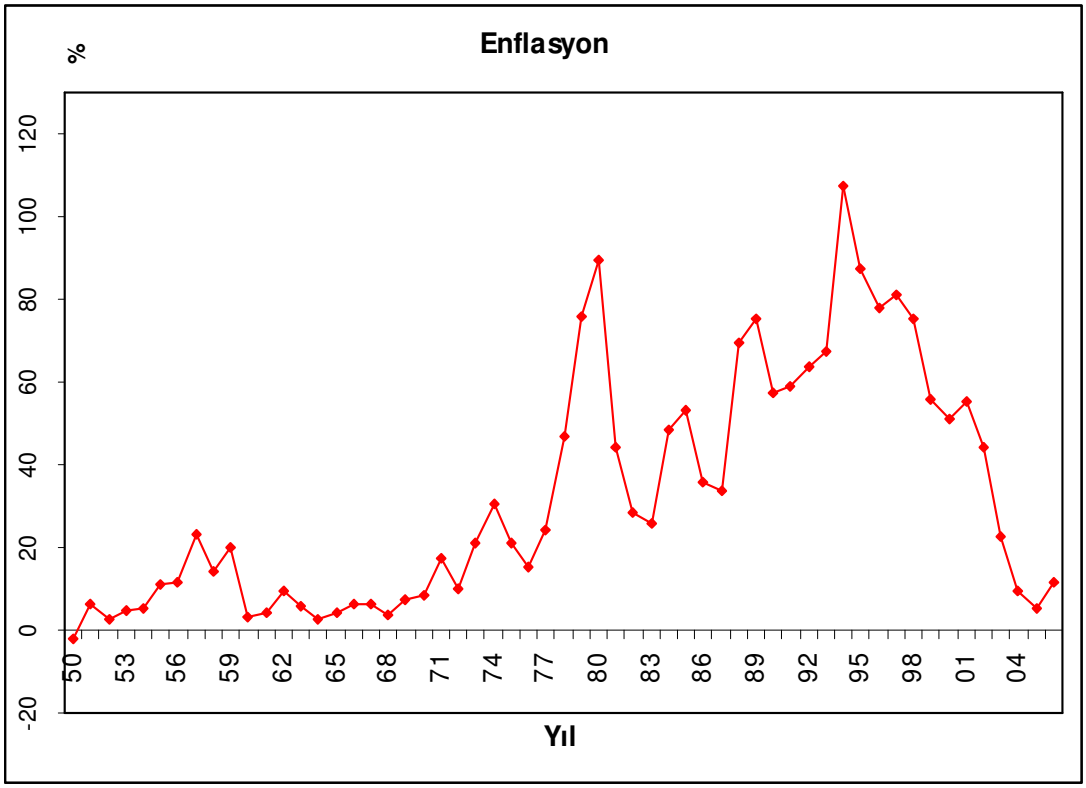

1950-1960 döneminin ilk yıllarında içeride üretim artışları ve artan ithalat sayesinde fiyat artışları makul sınırlar içerisinde kalmıştır. Yıllık %2 ile %6 arası değişen çok düşük bir enflasyon hızı görülmüştür. Fakat dönemin ikinci yarısında genişlemeci para ve maliye politikaları enflasyonist baskıları arttırmıştır. Devlet harcamaları gelirlerini aştığı için oluşan bütçe açığının önemli bir bölümü Merkez Bankası kaynaklarından karşılanmak istenmiştir. Bu durumda ekonomide para arzında genişleme görülmüştür. Emisyon hacmi, banka mevduatları ve banka kredileri 3-4 kat yükselmiştir. Ekonomideki bu parasal genişlemeye karşılık dönemin başından GSMH'de görülen hızlı büyüme 1954'ten sonra devam etmemiştir. Buna bir de ithalattaki daralma eklenince enflasyonist baskılar artmaya başlamış ve %20'lerin üstüne kadar çıkmıştır (Şahin 2000: 119-120).

1960-80 döneminde ilk beş yıllık kalkınma planın başladığı 1963 yılından 1970'e kadar Türkiye ekonomisinde yüksek büyüme hızı ile fiyat istikrarının bir arada yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde GSMH ortalama %6 civarında büyürken, ortalama enflasyon oranı %5,6 civarında kalmıştır. GSMH'nın büyümesi 1970'den sonra da devam etmiştir. Fakat, ekonominin fiyat istikrarı 1970'den sonra bozulmuştur. 1971-1977 döneminde fiyatlar genel seviyesi %10 ile %30 arasında değişen oranlarda yükselmiştir.

Türkiye'de 1970'li yıllarda enflasyonun giderek yükselmesinde birçok faktörün etkisi olduğu söylenebilir. Bu faktörlerin en önemlilerini şöylece sıralayabiliriz: Kamu harcamalarının artmasından kaynaklanan para arzı genişlemesi; Ağustos 1970'de yapılan devalüasyonun fiyatlar üzerindeki etkileri; Petrol Şokları, Dünyada yaşanan enflasyonıist süreç nedeniyle ithal malları fiyatlarının yükselmesi, Kıbrıs Barış Harekatı'nın ekonomiye getirdiği maliyetler ve yaşanan terör olaylarının ekonomiye yüklediği yüksek maliyetler.

1977'den itibaren ekonomide enflasyon kontrolden çıkmıştır. Ekonomi ağır bir bunalım dönemine girmiştir. 1980-83 döneminde ise enflasyon gerileme sürecine girmiştir. Bununla beraber, para arzının kontrol edilememesi, iç talebin sınırlandırılamaması, buna karşılık kredi faizlerinin ve ithal girdi fiyatlarının sürekli yükselmesi 1984'ten itibaren enflasyonun yeniden kontrolden çıkmasına neden olmuştur (Kepenek ve Yentürk 2005: 195-196). 1988'de enflasyon oranı %69,7, 1989'da ise %75,5 ile 1980 sonrası dönemin en yüksek düzeylerine ulaşmıştır. Bundan sonra 90'ların ortasına kadar %50-60'lar civarında dalgalanmaya devam etmiştir.

5 Nisan 1994 Programıyla gerçekleştirilmek istenen yapısal hedefler başarılı olamamıştır. 1994'te yüzde 107,3 oranında gerçekleşen enflasyon daha sonraki yıllarda biraz düşse de, yine de yüksek bir düzey olan %70-80'lerde seyretmiştir. Bununla beraber 1995'den günümüze dek enflasyon oranı sistemli bir şekilde azalarak tek haneli rakamlara gerilemiştir.

2.3.4. Dış Ticaret Açıklarının Gelişimi

Dış ticaret açıklarının GSMH içindeki payının 1950'den 2006'ya kadar gelişimi Grafik 2.7'de gösterilmektedir. 1950'den 1952'ye kadar sürekli artış gösteren dış ticaret açıklarının GSMH içindeki payı 1953 yılında %2,8'ten %1,7'ye gerilemiştir. 1955'e dek bu seviye civarında gerçekleştikten sonra düşme eğilimine girmiş ve 1959 yılında %0,5 olmuştur. 1960'larla beraber yeniden yükselme trendine giren dış ticaret açıklarının GSMH içindeki payı, 1960'ların ortasına doğru %1'ler seviyesine düşerek 1970'lere kadar bu seviyede dalgalanmıştır. 1960'larda olduğu gibi 1970'lerde de yeniden yükselişe geçen dış ticaret açıklarının GSMH'ya oranı 1973'te %2,7 iken 1974'te %5,7'ye çıkmış ve bunu 1975'te %6,9 ve 1977'te %6,5 gibi yüksek oranlar takip etmiştir. 1978-79'da %3'ler seviyesine düşen bu pay, 1980'de yeniden hızlı bir yükseliş göstererek %7,2'ye ulaşmıştır. 1980'ler boyunca iniş çıkışlar gösteren dış ticaret açıklarının GSMH içindeki payı ortalama %5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Fakat 1980'lerin sonuna doğru yükseliş trendinde olan bu oran, 1990'lar boyunca oldukça ciddi düşüş ve yükselişler göstermiştir. 1993-1995 arasındaki ciddi iniş çıkışların yanında, özellikle 1995-1997 arası üç yıllık dönemde oldukça sert iniş ve çıkışların yaşandığı görülmektedir. 1995'te %8,2'ye ulaşan dış ticaret açıklarının GSMH içindeki payı, 1996'da ciddi bir azalış göstererek %1,1 olmuştur. 1997'de ise rekor denebilecek bir yükselişle %11,5'e çıkmıştır. 1998-99'da yeniden düşüş trendinde olan bu oran, 2000'de bu kez %13,3'e yükselmiştir. 2001 yılında tekrar %7'ye düşen dış ticaret açıklarının GSMH içindeki oranının bu yıldan sonra sürekli artış göstererek 2006 yılında %13,9'a ulaştığı görülmektedir.

Grafik 2.7: Dış Ticaret Açıklarının GSMH'ya Oranı

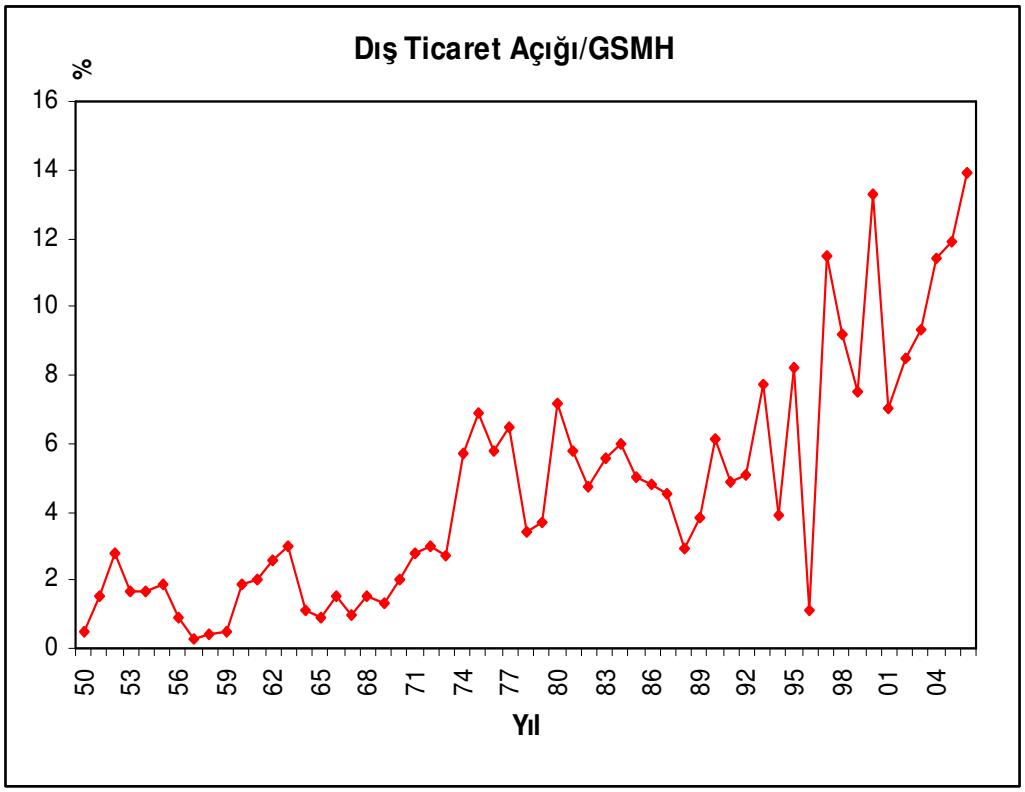

Dönemler itibariyle dış ticaret dengesindeki gelişimin nedenlerine bakacak olursak, şunları söyleyebiliriz: 1950'de başa gelen iktidarla dış ticaret serbestleştirilmiştir. Sabit kur sistemiyle beraber işleyen liberalizasyonun doğal sonucu, ithalatın patlaması olmuştur. Buna karşın ihracatın aynı hızla artmaması döviz rezervlerinin kısa zamanda tükenmesine yol açmıştır. 1950-52 arasında ithalat %100 artarken ihracat %37 artmıştır. Bu durumda dış ticaret açıkları da süratli bir biçimde artmıştır. 1950'de 23 milyon ABD dolarından 1952'de 193 milyon ABD dolarına çıkmıştır. Bu bağlamda 1952 sonbaharından itibaren liberal nitelikli dış ticaret politikaları terk edilip korumacı nitelikli bir politika benimsenmiştir. 1952 sonlarından itibaren liberalizasyon daraltılmış, 1955'te tamamen durdurulmuştur (Sönmez 2004: 82). Bu doğrultuda dış ticaret açıkları bir ölçüde azalmıştır.

Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme politikası, korumacı dış ticaret politikası ve bunları tamamlayan aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası ile birlikte, ekonomiye içe dönük üretim yapan bir sanayi yapı kazandırmıştır. Ancak, bu üretim yapısının işleyişi, sermaye malları ve ara malların ithalatına bağlı olduğundan ekonominin döviz talebi giderek artmıştır. Buna karşın, üretim içe dönük programlandığından ve iç piyasalar karlı olduğundan ihracat artmamıştır. İhracat geleneksel tarım ürünleri ile kalmaya devam etmiştir (Şahin 2000: 161). Bu bağlamda 1961'de 163 milyon ABD doları olan dış ticaret açığı, 1963'te 320 milyon ABD dolarına yükselmiştir. GSMH içindeki payı da %2'den %3'e çıkmıştır. 1963 yılından başlayarak aşırı değerlenmiş döviz kurunun etkisini azaltmak için bazı önlemler alınmıştır. Alınan bu önlemler etkisini bir miktar göstermiş, dış ticaret açıkları yine yüksek olmakla beraber 1970'lere kadar 1963'teki düzeyine tekrardan çıkmamıştır.

1970'li yıllara girilirken dış ticaret açıklarının çok yüksek olmamakla beraber devam etmesi ve dış kaynak girişleri beklenen ölçüde gerçekleşmemesi sonucu Türkiye döviz dar boğazı şeklinde ortaya çıkan bir bunalımla karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucunda hükümet 1970'de TL'nin devalüasyonunu da içeren bir ekonomik önlemler paketi uygulamaya koymuştur. Dış ticareti etkileyen miktar kısıtlamalarında değişiklik yapılmış, iç fiyatlamalarda ayarlamalara gidilmiş, faiz ve iskonto oranları yükseltilmiştir (Sönmez 2004: 125-127). Bununla beraber dış ticaret açıkları artmaya devam etmiş, özellikle 1973'te yaşanan petrol krizinin ardından petrol fiyatları hızla yükselmiş ve ithalat yüksek miktarda artarak dış ticaret açıkları daha da çok genişlemiştir. Bu durum 1978-79'a kadar devam etmiştir. Yeniden yaşanan petrol krizinin ardında ithalatta görülen daralma sonucunda dış ticaret açıkları da bu dönemde bir miktar daralmış, fakat 1980'de yeniden yükseliş eğilimine girmiştir.

24 Ocak 1980'de uygulamaya konan politikalar çerçevesinde yabancı özel sermaye yatırımlarını teşvik için yabancı sermaye mevzuatında değişiklik yapılmıştır. Bunun yanında Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun'a

bağlı olarak çıkarılan tebliğ ve yönetmelikler liberalleştirilmiştir. Buradaki amaç, başta ihracat gelirleri olmak üzere ülkeye döviz girişini arttırmaktır. Bu amaç büyük ölçüde gerçekleşirken, ithalatın öngörüldüğü şekilde tamamen serbestleştirilemediği söylenebilir (Şahin 2000: 192). Bunun sonucunda 1980-83 döneminde dış ticaret açıkları küçülmüştür. Dış ticaret açıkları 1980'de 4,6 milyon ABD dolarından 1983'de 2,9 milyon ABD dolarına düşmüştür.

Sanayinin dışa açılması ve dış alemle bütünleşmesi yönünde uygulamaya konan politikalar sonucu, ihracat artış devam etmiştir. 1983'de 5.7 milyon ABD dolarıyken, 1988'de 11.6 milyar ABD doları ve 1991'de 13.5 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bununla beraber ihracatın bileşiminde de değişim yaşanmış, tarım sektörünün payı büyük ölçüde azalırken, sanayi ve hizmetlerin payı oldukça artmıştır. 1984'ten sonra ithalatta liberalizasyon sisteminin sağlanıp büyük ölçüde serbestleştirilmesiyle beraber ithalat da hızla gelişmiş, 1983'te 9.2 milyar ABD doları iken, 1988'de 14.3 milyar ABD doları ve 1991'de 21 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. İthalattaki daha hızlı gelişme sonucu, ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüş ve dış ticaret açıkları genişlemiştir. 1989'da 4.2 milyar ABD doları, 1990'da 9.5 milyar ABD doları ve 1991'de 7.3 milyar ABD dolarına ulaşmıştır.

1993 yılı dış ticaret açığının 14 milyar ABD dolarını aştığı bir yıldır. Bu gelişmenin nedenleri arasında, TL'nin aşırı değerlenmiş hale gelmesi ve iç talepteki genişleme sayılabilir. Dış ticaretteki rekor açık, uluslararası sermaye piyasalarında Türkiye'nin kredi notunun düşürülmesi ve iç piyasada dövize olan yoğun talep, ekonomide krizin başlamasına neden olmuştur. 5 Nisan 1994 Kararlarının açıklanması ile kriz tüm sektörleri etkisi altına almıştır. Doların serbest piyasada devalüasyonu, üretimde düşmeler ve fiyatlarda yükselmeler sonucu halkın satın alma gücünün ciddi biçimde daralması, ithalat talebinin de daralmasına neden olmuştur. İthalattaki bu daralma sonucu dış ticaret açığı da azalarak 1993'te 4 milyar ABD doların inmiştir. Fakat bu iyileşme yalnızca bir yıl sürmüş ve dış ticaret açığı tekrar aynı seviyesine çıkmıştır (Şahin 2000: 323). Bununla beraber, 1997 yılındaki Asya,

1998 yılındaki Rusya krizlerinin etkisiyle dış ticaret açıkları, 1998 ve 1999'da görülen düşüşler hariç artmaya devam etmiştir.

2000'e girerken devam eden yüksek enflasyon ve aşırı değer kazanan TL sonucunda, ithalat artarken ihracat azalmış ve dış ticaret açığı artmıştır. 2000 yılında dış ticaret açığının GSMH'ya oranı %11,1'e çıkmıştır. 2000 Kasım ve 2001 Şubat'ında yaşanan finansal krizler sonrasında IMF'le 2001 yılında masaya oturularak 1999 yılında imzalanan stand-by anlaşması revize edilmiş ve daha önce de bahsettiğimiz gibi Güçlü Ekonomiye Geçiş adında yeni bir program yürürlüğe konmuştur. Bu bağlamda alınan tedbirler dış ticaret açıklarının yansımış ve 2000 yılında 22,3 milyar dolar olan dış ticaret açığı 2001 yılı sonunda 4 milyar dolara gerilemiştir. Fakat bu azalış süreklilik göstermemiş, 2002 yılından itibaren yeniden yükselişe geçmiştir.

2.3.5. İç Borç Stokunun Gelişimi

Türkiye'de 1950-2006 döneminde iç borç stokunun GSMH'ya oranı Grafik 2.8'de gösterilmektedir. İç borcun GSMH içindeki payında 1950-60 arası döneminde sürekli bir azalış olduğu; dönem başında %12,7 iken, dönem sonunda %6,3'e düştüğü görülmektedir. Ancak 1961 yılında iç borcun GSMH içindeki payında ani bir yükseliş meydana gelmiş ve tekrardan dönem başındaki seviyesine yaklaşarak %12,3 olmuştur. Bundan sonra 1983 yılına dek bu pay ortalama %11-12 civarında dalgalanarak istikrarlı bir yapı sergilemiştir. 1982 yılında bu pay %12,6 seviyesinde iken, 1983'te %23 olmuştur. 2001 yılına kadar çeşitli iniş çıkışlarla ortalama %15-29 aralığında dalgalanan iç borcun GSMH içindeki payında, 2001 yılına gelindiğinde oldukça dikkat çekici bir sapma meydana gelmiştir. 2000'de %29 iken, 2001 yılında

çok hızlı bir yükselişle %69,2'ye çıkmıştır. 2001'den sonra iç borcun GSMH içindeki payının azalmaya başladığı görülmektedir.

Grafik 2.8: İç Borçların GSMH'ya Oranı

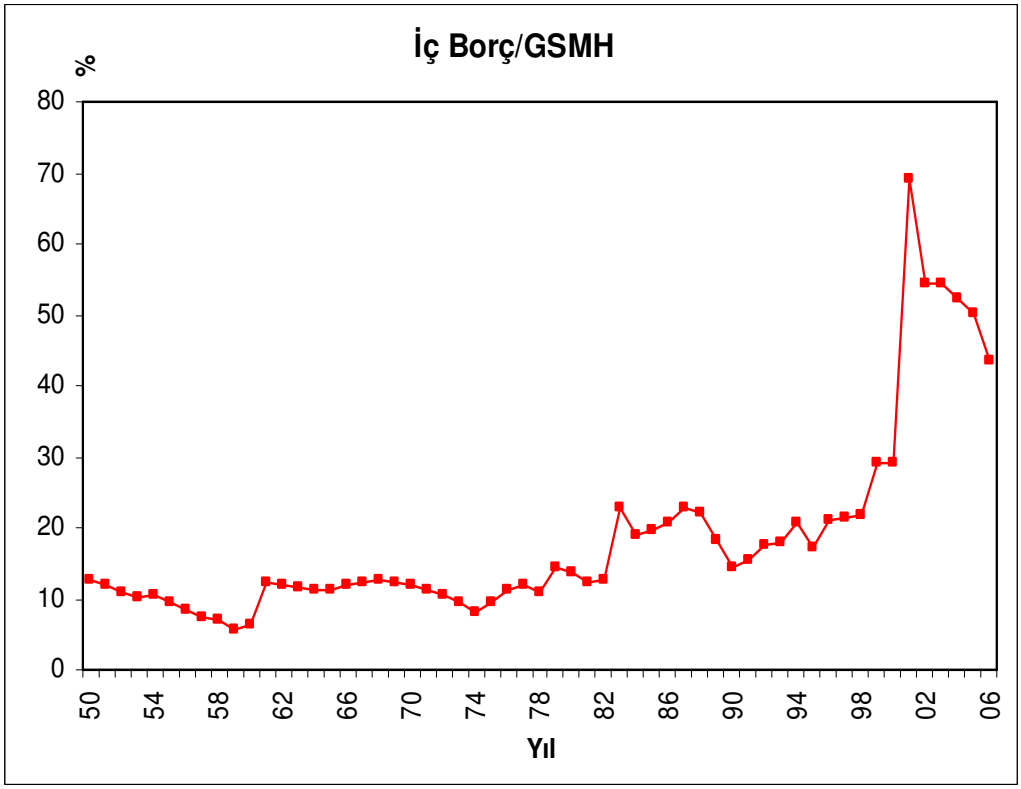

Unutmamak gerekir ki, kamu açıkları gerçekte reel bir açık olmaktan ziyade, daha önceki yılların borçlanma ile finansman tercihleri ve yüksek faiz oranları sonucunda bugüne birikimli olarak ulaşan faiz ödemelerinin yarattığı nominal bir açık durumundadır (Kirmanoğlu ve Uymaz 2006: 37). Dolayısı ile borçlanma dinamiklerinin iyi analiz edilmesi gerekir.

1950-60 döneminde KİT'lerin zararları, devletin altyapı yatırım harcamaları ve tarımsal destekleme alımları yükselirken, vergilerde yapılan reforma karşın kamu gelirlerinde beklenen artış sağlanamamıştır. Devletin harcamaları gelirlerini aşmaya başlayınca hükümet oluşan açıkları iç piyasaya borçlanarak ve TCMB gelirlerine

başvurarak karşılamıştır. O yüzden bu dönemde iç borçlarda kısmen bir artış görülmüştür (Şahin 2000: 118). Ama devlet bu açığın önemli bir bölümünü Merkez Bankası kaynaklarından karşıladığı için iç borçlardaki artış çok yüksek olmamıştır. Bu dönemde GSMH'daki artış da hızlı olduğundan iç borçların GSMH içindeki payı gittikçe azalmıştır.

1960 sonrasında ise ekonomide iki önemli değişim gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi devalüasyon, diğeri planlı döneme geçilmesidir. Planların uygulanması ve kalkınmanın finansmanı için başta gelir vergisi olmak üzere vergi reformu gereken şekilde yerine getirilememiştir. Vergi gelirlerinin yetersiz olması nedeniyle, iç borçlanma, emisyon ve dış borçlanma fazlaca kullanılmıştır (İnce 2001: 121).

1960'lar boyunca biraz daha mütevazi düzeyde kalan açıklar özellikle 1971'den sonra genişlemiş ve ek finansman ihtiyacı artmıştır. Ek finansman ihtiyacı için kaynak, iç ve dış borçlanmalarla veya Hazinenin TCMB'den aldığı kısa vadeli avanslarla karşılanmıştır. Bu bağlamda kamu kesiminin iç borçları da yükselişe geçmiştir. 1963'te 11 milyar TL olan devlet iç borç stoku, 1978'de 179 milyar TL'ye ulaşmıştır. Bunun 2/3'ü genel bütçeden 1/3'ü de belediyeler tarafından ödenecek borçlardır. 1975-78 döneminde kamu kesimi iç borçları yılda ortalama %43 oranında artmıştır (Şahin 2000: 160).

1980 sonrası süreçte iç borçlanma, 1980 öncesi döneme göre nitelik ve nicelik olarak büyük farklılıklar göstererek sürekli kullanılan bir araç haline gelmiştir. 1980 öncesi dönemde anti konjonktürel bir araç olarak kullanılmayan iç borçlanma, yapısal uyum sürecinin tamamlanmasından hemen sonra, 1985 ortasından başlayarak "açık finansman"a yönelik bir araç olarak, ancak bu kez "doğrudan finansman" aracı olarak kullanılmaya başlamıştır (Ekzen 2003: 633).

Hükümetin koymuş olduğu bir takım vergi indirimleri sonucu vergilerde meydana gelen azalmalara karşılık harcamalarda kısıntı yapmak mümkün olmamıştır. Ayrıca, konsolide bütçede biraz daralma görülmekle beraber, bütçe dışı fonlar hesaba katıldığında kamu kesiminde herhangi bir daralma olmadığı görülmektedir. Hükümet artan harcamalarını finanse etmek için yoğun şekilde iç borçlanmaya başvurmuştur. Borç ana para ve faizleri yine borçlanma ile ödenmek durumunda kaldığından borç stoku çığ gibi büyümüştür. Kamu kesimi borçlanma gereği, özellikle 1987'den itibaren çok yükselmiştir. İç borç stoku 1987 ve 1988'de GSMH'nın %22'sine ulaşmıştır. Daha sonra iç borçlanma yolunu terk eden hükümet, kısa vadeli borçları azaltarak Merkez Bankası'ndan alınan kısa vadeli avanslara ağırlık vermeye başlamıştır. Kamu sektörünün bu davranışı sonucu, özel kesim likidite sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Üretimde yaşanan daralma sonucu, enflasyon çok ciddi boyutlara ulaşmış ve TL %70'e varan bir değer kaybına uğramıştır. 1994'te ortaya çıkan krizden sonra parasal disiplini sağlamak üzere kısa vadeli avanslarla ilgili kısıtlayıcı düzenlemeler yapılmış ve devlet daha yüksek oranlarda faiz vererek tekrar iç borçlara yönelmiştir. İç borç stoku 1993'de 357 trilyon TL iken 1994'te 800 trilyon TL'ye yükselmiştir (Pınar 2006: 325-329).

1994 sonrası konsolide bütçe gelirlerinin yarısından fazlası kamu borçları faizlerine ayrılmıştır. İç borç stoku artmaya devam etmiştir. 1999 yılına gelindiğinde iç borç stokunun payı %29,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından iç borç stokları inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. İç borç stokunun GSMH'ya oranı 2000'de %29'dan 2001'de %62'ye yükselmiştir. Bundan sonra ise gittikçe azalmaya başlayan iç borç stoku, yine de yüksek düzeydeki seyrini devam ettirmiştir. 2001-2006 arası dönemde %50'ler civarında dalgalanmıştır.

2.3.6. Dış Borç Stokunun Gelişimi

1950–2006 döneminde Türkiye'de dış borçların GSMH'ya oranındaki gelişimi Grafik 2.9'da gösterilmektedir. Buna göre; dış borç stokunun GSMH içindeki payı, 1960'a kadar %5 ve altında seyretmiş; 1960 yılına gelindiğinde ise birden %2'den %7'ye çıkarak hızlı bir yükseliş sergilemiştir. Daha sonra 1970'li yıllara kadar ortalama %10 civarında seyreden bu payın 1979 yılına kadar düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak 1979 yılında dış borçların GSMH içindeki payında oldukça dikkat çekici bir sapma meydana gelmiştir. 1978 yılında %9 seviyesinde iken, 1979 yılında ani bir yükselişle %18'e çıkmıştır. Bundan sonra 1987'ye kadar dış borçların GSMH içindeki payının sürekli artış gösterdiği; 1988 yılına gelindiğinde ise bu payın tekrardan iniş trendine girdiği görülmektedir. Fakat 1990'lı yıllarla beraber yeniden hızlı ve sürekli bir yükseliş sergileyen dış borcun GSMH içindeki payı, özellikle 1994 ve 2001 yıllarında ciddi sapmalar göstererek oldukça yüksek seviyelere ulaşmıştır. Bu oran 1994'te %50 ve 2001 yılında %80 düzeyine ulaşmıştır. 2001 yılından sonra ise iniş trendine giren dış borç/GSMH oranının 2006 yılında yeniden yükselmeye başladığı görülmektedir.

Grafik 2.9: Dış Borçların GSMH'ya Oranı

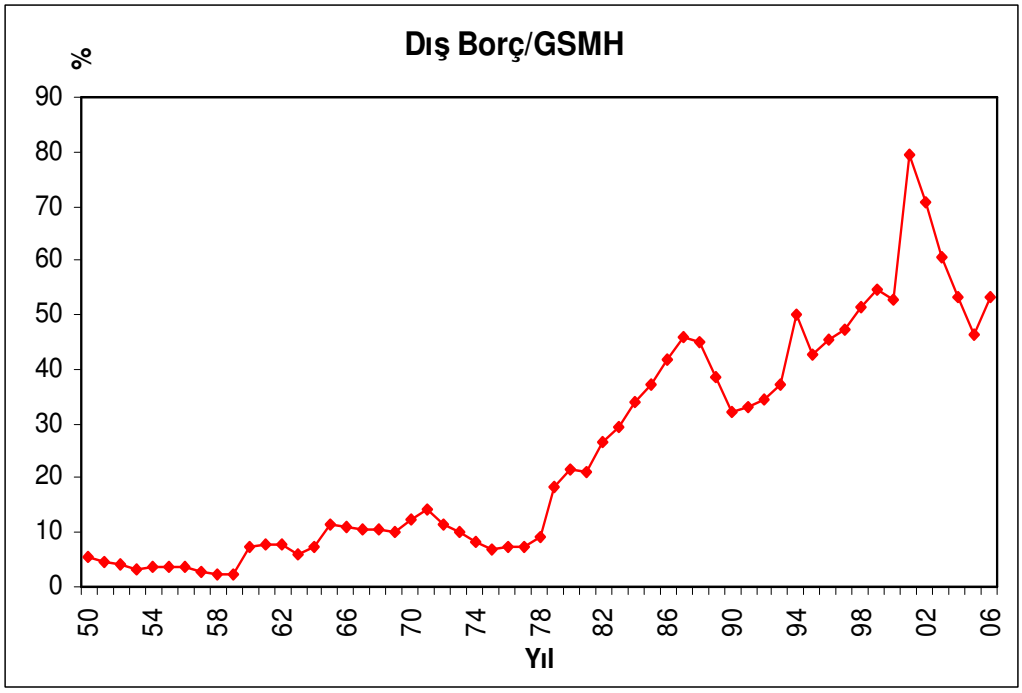

İkinci Dünya Savası'ndan sonraki dönemde dışa açık ekonomi politikalarına ve Batıya yöneliş artmış ve buna bağlı olarak dış yardım alınmaya başlanmıştır. 1950'den sonra, iktidar değişikliği ile birlikte serbest bir dış ticaret politikası izlemeye başlamıştır. Kısa zamanda, dış ticaret açıkları artış eğilimine girmiştir. Giderek ağırlaşan dış ödeme açıkları, dış borçlanmayı zorunlu bir kaynak durumuna getirmiştir. En fazla borçlanılan ülke ise ABD olmuştur. Fakat alınan borçlar, ithalatı karşılamaya yeterli gelmemiştir. Bir süre sonra, uluslararası mali çevreler de, yeni kredi açmaktan çekinmişlerdir. Bu durumda, ithalatı yapılmış fakat bedelleri ödenmemiş dış ticaretten ötürü ortaya çıkan özel nitelikteki borçlar, önemli miktara ulaşmıştır. Bu durum üzerine, 1957'de yapılan Paris görüşmelerinde, alacaklı ülkeler Türk Hükümeti'nden, ekonomik istikrara yönelik önlemler almak kaydıyla, süresi dolmuş borçları ertelemeyi ve yeni krediler açmayı kabul etmişlerdir. Böylece 4 Ağustos İstikrar Tedbirleri hazırlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Paris görüşmeleriyle, 359 milyon ABD doları yeni kredi sağlanmış, bunun önemli bir

kısmını ABD, geriye kalanı da Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü (OECD) ve IMF vermiştir (Seyidoğlu 1994:. 570).

Bu dönemde, çeşitli finansman kurumlarından ve ABD'den başlatılan alt yapı (özellikle enerji ve sulama) yatırımlarının dış finansman ihtiyacının karşılanması, milli savunma ihtiyaçları ve dış ticaret açıklarının kapatılmasında kullanılmak üzere 500 milyon ABD dolarınaa yaklaşan dış borç alınmıştır. Bunlar dışında iktisadi devlet teşekküleri yatırımlarının finansmanı için kamu kesimi kredi ithalat borçları (94 milyon ABD doları) ve 1951-53 döneminde uygulanan liberal ithalatın sonucu olarak transferleri yapılamayan özel kesim dış borçlarının devlet borcu haline gelmesi dış borç yükünü arttırmıştır (Eker ve Meriç 2000: 274). Bununla beraber dış borçların GSMH içindeki payının ise bu dönemde azaldığı görülmektedir. Bu durum GSMH artış hızının dış borçların artış hızından daha büyük olmasıyla açıklanabilir.

Planlı kalkınma döneminin olarak ifade edilen 1960'lı yılların başında, ekonominin dış kaynak gereksinimini ortadan kaldırmak ve dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla, kalkınma planları ile ithal ikameciliğe dayalı sanayileşme politikası benimsenmiştir. Yerli sanayinin kurulması ve böylece döviz tasarrufu sağlanması amaçlanmıştır. Ancak üç plan sonunda dış kaynak ihtiyacında bir azalma olmamıştır.

1960-70 döneminde nispi bir refah olmasına rağmen, dış kredi ihtiyacı sürekli artmıştır. IMF ile bu dönemde kredi anlaşmaları yapılmış ve IMF denetimi ekonomi üzerinde süreklilik kazanmıştır. 1960-69 yılları arasında Türkiye toplam olarak 2,7 milyar ABD doları dış kredi sağlamış ve bunun 1,4 milyar ABD dolarını önceki borçların ödenmesinde kullanılmıştır. Bu bağlamda dış borç ödemeleri artarak devam etmiştir. Ayrıca, bu dönemde dış borçlanma OECD içinde Türkiye'ye Yardım Konsorsiyumu aracılığı ile yapılmıştır. 1963 yılında kurulan bu konsorsiyum, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlara göre verilecek krediyi belirlemekte ve üye ülkeler arasında paylaştırmaktadır (Eker ve Meriç 2000: 275-277).

1970'li yıllarda özellikle 1973 ve 1978 yıllarında yaşanan petrol şokları, o dönemde önemli bir kısa vadeli borç yığılmasına yol amıştır. Özel kesimin finansman gereksinimi ise Dövize Çevrilebilir Mevduat (DÇM) uygulamalarıyla karşılanmaya çalışılmıştır. Türkiye, giderek artan dış borçlarını ödeyemeyecek ve Merkez Bankasındaki döviz rezervlerinin de yetersizliği nedeniyle, transferlerini de yapamaz hale gelmiştir (Berksoy 1989: 58-59).

Sonuç olarak, plan öncesi dönemde başlayan dış borçlanma süreci, planlı dönemde de genişleyerek devam etmiştir. Ödenecek dış borçların artışı, özellikle 1975 sonrası dönemde büyük boyutlara ulaşmaktadır. Bunların büyük bölümü yabancı hükümetler, Avrupa Para Piyasası ve yabancı firmalardan, bir kısmı da belli projelerin dış finansman gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir. Kalanı da dış ticaret açığının giderilmesi için kullanılmıştır (Kepenek ve Yentürk 2005: 171-172). Nitekim 1978 ve 1979 yıllarında Türkiye ödeme güçlüğüne düşerek borç ertelemelerine gitmiştir.

1980 yılı ve sonrasında alınan önlemlere, uygulanan iktisat politikalarına rağmen dış borçlanma 1984 yılı sonrasında yükselişe geçmiştir. 1980 sonrası dış borç faiz oranlarındaki artış, dış borç miktarının daha da artmasına sebep olmuştur 1984-1991 döneminde ödemeler bilançosunda en hızlı artan kalemler dış borç ödemeleri ve dış kredi kullanımı olmuştur. GSMH içindeki payı azalmakla beraber, dış borç stoku 1987-88 yıllarında 40 milyar ABD dolarından 1991 yılında 50 milyar ABD dolarına ulaşmıştır.

1989'daki finansal serbestleşme sürecinde, dış borç servisini yerine getirmek doğrultusunda, özellikle refinansman amaçlı yeni borçlanmalara başvurulmuş ve finansal serbestleşmeyle birlikte yabancı sermaye akımı ve dış borçlanma birbirine bağımlı hale gelmiş ve sermaye akımları önemli ölçüde dış borç yaratma özelliğini kazanmıştır. Bu nedenle, bu dönemde dış borçlanma uygulanan ekonomi politikalarının vazgeçilmez parametrisi haline gelmiştir (Sönmez 2003: 353).

1990'lara girerken; uygulanan yüksek faiz düşük kurla desteklenen kısa vadeli yabancı sermaye girişine dayanan borçlanma politikası, sermaye hareketlerinin tamamen serbestleştirilmesi, OECD ülkelerinde yaşanan durgunluk ve Körfez Savaşı'ından sonra Irak'a uygulanan ambargo sonucu dış talebin düşmesi ve uygulanan kambiyo kuru politikası nedeniyle ihracatta sıkıntıların ortaya çıkması sonucu Türkiye'nin dış borç yükü iyice artmıştır. 1990'lı yıllarda Türkiye, maalesef borç batağına batmıştır. Borçlarını ödemek için daha ağır şartlarda borçlanmıştır. Aşırı borçlanma, giderek daha yüksek faiz oranı ile borçlanma eğilimini ve borç faiz ödemelerini gerçekleştirebilmek için yeniden dış borç kullanma gereğini beraberinde getirmiş ve kamu dengesine ulaşmakta engel teşkil eden bir kısırdöngü ortaya çıkarmıştır (Kepenek ve Yentürk 2005: 217). Dış borç stokunun GSMH içindeki payı 1993'de %37 iken, 1999'da %54,5'e ulaşmıştır.

Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinin ardından iç ve dış borç stokları inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Dış borç stokunun GSMH'ya oranı 2000'de %52,8'den 2001'de %79,6'ya yükselmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş programıyla beraber, 2001 yılından sonra dış borçların artışında bir yavaşlama ve GSMH içindeki payında bir azalma dikkat çekmektedir. Fakat son yıllarda bu eğilim tekrar artış trendine girmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE MALİ DİSİPLİNİN MAKROEKONOMİK ETKİLERİ ÜZERİNE EKONOMETRİK ANALİZ

Bu çalışmada Türkiye ekonomisi açısından bütçe açıklarının bazı önemli makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri 1950–2006 dönemi için analiz edilmiştir. Analizde yıllık veriler kullanılarak yedi değişkenli yapısal olmayan otoregresif bir model aracılığıyla çalışılmıştır. Bütçe açıkları, büyüme, enflasyon, işsizlik, dış ticaret açıkları, iç borç ve dış borç modelde yer alan değişkenlerdir.

3.1. VERİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmada, bütçe açıklarını temsilen konsolide bütçe gelir-gider farkı tercih edilmiştir. Bu değişken GSMH'nın oranı olarak verilmiştir. Enflasyon olarak ise GSMH fiyat deflatörünün yüzde değişimi esas alınmıştır. Bu değişkenin tercih edilme nedeni tüm mal ve hizmet gruplarını kapsamasıdır. Dış açıklar için dış ticaret açıklarının GSMH'ya oranı tercih edilmiştir. Dış ticaret açıklarının seçilmesinin nedeni ise bütçe açıklarının ithalattaki artış ya da azalışı etkileyip etkilemediğini görebileceğimiz en uygun değişken olmasıdır. Büyüme için GSMH büyüme oranı tercih edilmiştir. İşsizliği ifade etmek için de toplam nüfus içindeki işsizlerin oranı esas alınmıştır. Bunun yanında, iç borç ve dış borç değişkenlerini temsilen ise iç borç stoku ve dış borç stokunun GSMH'ya oranları tercih edilmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenlerden bütçe açığı, dış ticaret açığı, iç borç stoku ve dış borç stoku GSMH'ya oranlanmıştır. Bu değişkenlerin nominal GSMH'nın oranı olarak ifade edilmesinin nedeni, nominal değerleri kullanmanın ortaya çıkaracağı enflasyonist etkileri ortadan kaldırmaktır. Aynı zamanda, bu dört değişkenin nominal GSMH'ya oranlanmasıyla, modeldeki tüm değişkenler oran cinsinden ifade edildiğinden değişkenler arasındaki ilişkinin daha belirgin ve daha sağlıklı bir şekilde analiz edilmesi sağlanabilmektedir.

Mali disiplini ifade eden konsolide gelir-gider farkı (bütçe açığı) ve dış ticaret açıkları Maliye Bakanlığı'nın Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü'nün (BÜMKO) internet sitesinden alınmıştır. Daha sonra cari yapıdaki konsolide bütçe açığı yine cari yapıda olan ve aynı kaynaktan alınan GSMH'ya tarafımızca oranlanırken; ABD doları cinsinden alınan dış ticaret açığı da yine ABD doları cinsinden ifade edilen ve aynı kaynaktan alınan GSMH'ya oranlanılarak modelde kullanılmıştır. İşsizlik oranı 1950-87 yılları için Aziz Kutlar'ın "Bilgisayarlı Uygulamalı Ekonometriye Giriş" kitabundan (Kutlar 1998: 236-237) ve 1988-2006 içinse Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) veritabanından; büyüme oranı ve enflasyon göstergesi olarak GSMH fiyat deflatöründeki yüzde değişim verileri ise yine aynı kurumun "İstatistik Göstergeler 1923-2007" (TÜİK 2008: 566-567) adlı yayınından alınmıştır. İç borç stoku ve dış borç stoku verileri de Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin çıkarmış olduğu Ekrem Pakdemirli'ye ait "Cumhuriyet Döneminin Ekonomik Büyüklükleri (1923-2002)" isimli yayından (Pakdemirli 2002: 13-14) ve TÜİK'in yukarıda ifade ettiğimiz yayınından alınmıştır. Daha sonra, cari yapıdaki iç borç stoku yine cari olan ve BÜMKO'nun yukarıda ifade ettiğimiz internet kaynağından alınan GSMH'ya tarafımızca oranlanılarak modelde verilirken; ABD doları cinsinde aldığımız dış borç stoku ise ABD doları cinsinden olan ve yine BÜMKO'nun kaynağından alınan GSMH'ya tarafımızca oranlanılarak verilmiştir.

Modelde kullanılan değişkenler aşağıdaki Tablo 3.1'de ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

Tablo 3.1.Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	**Tanım**	**Tür**
BA	Konsolide bütçe açıklarının GSMH'ya oranı	İçsel
BY	GSMH büyüme oranı	İçsel
ENF	GSMH fiyat deflatörü (% değişim)	İçsel
İSSİZ	İşsizlik Oranı	İçsel
DTA	Dış ticaret açıklarının GSMH'ya oranı	İçsel
İB	İç borç stokunun GSMH'ya oranı	İçsel
DB	Dış borç stokunun GSMH'ya oranı	İçsel

Çalışmamızda, incelenen dönemde bütçe açıklarının belirtmiş olduğumuz makroekonomik değişkenler üzerindeki etkileri araştırılırken, ekonometrik yöntem olarak zaman serisi yaklaşımı tercih edilmiştir. Bu çerçevede öncelikle, Çoğaltılmış Dickey-Fuller (ADF) testi ile çalışmada yer alan zaman serilerinin durağanlığı araştırılmıştır. Daha sonra, zamanın herhangi bir noktasında ekonomik değişkenlerin değerlerinin tahminini sağlamaya yarayan bir model olarak tanımlanan Vektör Otoregresyon (VAR) modeli yardımıyla değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler analiz edilmiştir. Bu doğrultuda değişkenler arasındaki dinamik etkileşimler, Granger Nedensellik Testi, Etki-Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırması Yöntemiyle incelenmiştir. VAR modeli yardımıyla Türkiye'de bütçe açıklarının ifade ettiğimiz makroekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin ampirik olarak araştırılmasında kullanılacak olan temel model aşağıda verilmiştir.

$$BA = \alpha + \beta_1 BY_{t-i} + \beta_2 ENF_{t-i} + \beta_3 ISSIZ_{t-i} + \beta_4 DTD_{t-i} + \beta_5 İB_{t-i} + \beta_6 DB_{t-i} + e \qquad (1)$$

3.1.1. Birim Kök Testi

Zaman serisi verileri ile düzenlenmiş ekonometrik modellerde karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi, modellerde durağan olmayan değişkenlerin sahte regresyona yol açabilmesidir. Bu durumda durağan olmayan değişkenlerin, aralarında gerçekte bir ilişki olmasa bile anlamlı bir ilişki olduğu şeklinde bir sonuç ortaya çıkabilir. Sahte regresyonlarda yüksek R^2 ve anlamlı t istatistiği değerinin söz konusu olabilmesine rağmen parametre tahmin sonuçları iktisadi olarak anlamsızdır. Bu nedenle, zaman serileriyle yapılan analizlerde sahte regresyondan kaçınmak için, değişkenlerin durağan olup olmadığına bakmak gerekir.

Durağanlık kavramı, basitçe zaman serisi verilerinin belirli bir zaman sürecinde sürekli artma veya azalma göstermediği, verilerin zaman aralığında bir yatay eksen boyunca saçılım gösterdiği biçiminde tanımlanır. Başka bir ifadeyle, zaman serisi verilerinin sabit bir ortalama etrafında dalgalanması ve dalgalanmanın varyansının zaman boyunca sabit kalmasıdır (Sevüktekin 2007: 199). Zaman serilerinin durağan olup olmadıklarının test edilmesinde çoğunlukla birim kök testleri kullanılmaktadır. Birim kök testi için kullanılan otoregresif model;

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + e_t \qquad (2)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Burada e_t ; ortalaması sıfır, varyansı (σ 2) değişmeyen, ardışık bağımlı olmayan olasılıklı hata terimini, Y_t ; Y 'nin t zamanında aldığı değeri ve Y_{t-1} ise Y 'nin t-1 zamanında aldığı değeri göstermektedir. Eğer tahmin edilen regresyonda Y_{t-1}'in katsayısı (ρ) 1'e eşitse seride birim kök sorunuyla karşı karşıya kalınmaktadır. Bu durum zaman serileri analizinde rassal yürüyüş (random walk) olarak bilinir ve serinin durağan olmadığı anlamına gelir (Ümit 2007: 160).

Yukarıdaki denklemin her iki tarafından Y_{t-1} çıkarılarak,

$$\Delta Y_t = (p-1)Y_{t-1} + e_t \quad (3)$$

ilişkisi elde edilebilir. Burada, $\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1}$ (birinci fark)dir. (ρ -1)de δ olarak ifade edilirse; ilişki,

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + e_t \quad (4)$$

olarak yazılabilir. Bu eşitlikte δ'nın 0'a eşit olup olmadığı test edilirse ρ'nun 1'e eşit olup olmadığı test edilmiş olur. $\delta = 0$ olduğunda,

$$\Delta Y_t = Y_t - Y_{t-1} = e_t \quad (5)$$

yazılır. Bu durumda $\Delta Y_t = e_t$ birinci fark dizisi durağandır. Böylece, birinci farkı alınır da bunların serisi durağan çıkarsa, orijinal seriye birinci dereceden durağan (bütünleşik) deyip bunu I(1) ile gösteririz. Benzer şekilde, seriyi durağan yapmak için iki kez farkının alınması gerekiyorsa seri 2. dereceden durağan (bütünleşiktir) deyip I(2) ile gösteririz (Gujarati 2001: 719).

Bir zaman serisinde birim kökün varlığı hipotezi ($H_0 : \rho = 1, \delta = 0$) varsayımı altında geleneksel olarak hesaplanan t istatistiği τ (tau) istatistiği olarak bilinmektedir. Bu sınama literatürde tau sınaması ya da Dickey Fuller (DF) sınaması olarak bilinmektedir. Diğer taraftan bu istatistiğin kritik eşik değerlerini gösteren tablo Mc Kinnon tarafından Monte Carlo benzetimleri genişletilerek çizelgeleştirilmiştir. Hesaplanan τ Dickey-Fuller test istatistiğinin mutlak değeri ($|\tau|$) Dickey-Fuller'ın ya da MacKinnon DF'nin mutlak eşik değerinden küçükse H_0 : $\rho = 1, \delta = 0$ hipotezi reddedilmemekte ve incelenen zaman serisinin durağan olmadığı kabul edilmektedir. Eğer hesaplanan τ test istatistiğinin mutlak değeri DF'nin ya da MacKinnon DF'nin mutlak eşik değerinden küçükse H_0 hipotezi reddedilmekte ve incelenen serinin durağan olduğu kabul edilmektedir (Ümit 2007: 161).

Dickey-Fuller testinde aşağıdaki regresyonlar uygulanmaktadır (Sevüktekin 2007: 318):

Sabitsiz ve trendsiz regresyon: $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + e_t$ (6)

Sabitli ve trendsiz regresyon: $\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + e_t$ (7)

Sabitli ve trendli regresyon: $\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 + \delta Y_{t-1} + e_t$ (8)

Dickey-Fuller sınamasında ele alınan bütün regresyonlar birinci dereceden otoregresif süreçleri AR(1) ifade etmektedir. Ancak zaman serilerinin hepsi birinci dereceden otoregresif süreç seklinde ifade edilememektedir. Bu durumda Dickey ve Fuller p. dereceden otoregresif süreçler [AR(p)] için Çoğaltılmış Dickey-Fuller (ADF) testini geliştirmişlerdir ve sınama denklemini en genel haliyle aşağıdaki biçimde ifade etmişlerdir:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 + \delta Y_{t-1} + \alpha_j \sum_{j=1}^{m} \Delta Y_{t-j+1} + e_t \quad (9)$$

Çoğaltılmış Dickey Fuller regresyonlarını da aşağıdaki gibi ifade edilmiştir(Sevüktekin 2007: 322):

Sabitsiz ve trendsiz regresyon: $\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \alpha_j \sum_{j=1}^{m} \Delta Y_{t-j+1} + e_t$ (10)

Sabitli ve tendsiz regresyon: $\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \alpha_j \sum_{j=1}^{m} \Delta Y_{t-j+1} + e_t$ (11)

Sabitli ve trendli regresyon: $\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 + \delta Y_{t-1} + \alpha_j \sum_{j=1}^{m} \Delta Y_{t-j+1} + e_t$ (12)

Yukarıda yer alan regresyonlardan da görüldüğü gibi Çoğaltılmış Dickey-Fuller regresyonlarında bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri modele dahil edilmiştir. Bu yüzden bu modellere Dickey-Fuller testini uygulamak mümkündür.

Aynı zamanda incelenen seride birim kökün varlığı hipotezi ($H_0 : \rho = 1, \delta = 0$) MacKinnon DF ve DF eşik değerleri Çoğaltılmış Dickey-Fuller sınamasında da geçerlidir.

3.1.2. Vektör Otoregresif Model (VAR)

Sims (1980) tarafından geliştirilen VAR modeli, birbirleriyle bağlantılı olan değişkenlerin birlikte nasıl hareket ettiklerini gösteren bir denklem sistemidir. İçsel ve dışsal değişken ayırımı yapılmasına gerek olmayan bu sistemde, tüm değişkenler aynı anda kendi gecikmeleri ve diğer değişkenlerin gecikmeli değerleri ile açıklanmaktadır (Uysal ve Mucuk 2009: 43). Bu sayede VAR modeli ile hem değişkenler arasında içsel dışsal ayırımının yapılmasındaki güçlük hem de ileriye dönük yapılan tahminlerde başarının düşük olmasından kaynaklanan sorunlar ortadan kaldırılabilecektir.

VAR modelleriyle iktisadi teorinin öne sürdüğü kısıtlamaların, varsayımların, model tanımını bozmasına izin verilmemekte, değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında bir ön kısıt konulamamaktadır. Bu sayede model kurma sırasında yapılmak zorunda olunan ön varsayımların olumsuz etkileri büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. VAR modelleri sayesinde makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler ile rassal şokların değişkenler sistemine olan dinamik etkisi incelenebilmektedir (Özgen ve Güloğlu 2004: 95-96).

Basit bir VAR modeli için y_t ve z_t gibi iki zaman serisi ele alınsın. y_t serisinin zaman içindeki hareketi, z_t serisinin cari ve geçmiş değerlerinden ve aynı şekilde z_t serisinin zaman içindeki hareketi de y_t serisinin şimdiki ve geçmiş değerlerinden

etkileniyor olduğu düşünüldüğünde, iki değişkenli bu basit sistem şu şekilde gösterilebilir (Enders 2004: 294);

$$y_t = b_{10} - b_{12} z_t + y_{11} y_{t-1} + y_{12} z_{t-1} + \varepsilon_{yt} \quad (13)$$

$$z_t = b_{20} - b_{21} y_t + y_{21} y_{t-1} + y_{22} z_{t-1} + \varepsilon_{zt} \quad (14)$$

Burada y_t ve z_t değişkenlerinin durağan seriler olduğu, ε_{yt} ve ε_{zt} 'nin sırasıyla σ_y ve σ_z standart sapmaya sahip, birbirleriyle korelasyon ilişkisi olmayan white noise (beyaz gürültü) hata terimleri olduğu varsayılmaktadır. Bunun yanında yukarıda yer alan denklemlerin gecikme uzunlukları bir olduğu için birinci dereceden bir VAR meydana getirmektedir. Diğer taraftan yukarıda yer alan basit iki değişkenli birinci dereceden vektör otoregresyon modeli daha yüksek dereceden ve daha çok değişkenli sistemleri açıklamak için de kullanılmaktadır. Bunun yanında, y_t ve z_t değişkenlerinin birbirlerini etkilemelerine izin verildiğinden, sistemin bu yapısı geri besleme durumunu da içermektedir. Örneğin, b_{12}, z_t'deki bir birimlik değişmenin y_t üzerindeki etkisini ve y_{21} y_{t-1}'deki bir birimlik değişmenin z_t üzerindeki etkisini göstermektedir. Bunun yanında ε_{yt} ve ε_{zt} hata terimleri sırasıyla y_t ve z_t değişkenleri üzerindeki net değişimleri veya şokları temsil eder. Eğer b_{21} sıfıra eşit değilse, ε_{yt} z_t üzerinde dolaylı bir eş zamanlı etkiye sahiptir (Enders 2004: 294-295).

Yukarıdaki denklemler sistemi matris formu kullanılarak aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\begin{bmatrix} 1 & b_{12} \\ b_{21} & 1 \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} b_{10} \\ b_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} y_{11} & y_{12} \\ y_{21} & y_{22} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt} \\ \varepsilon_{zt} \end{bmatrix} \quad (15)$$

veya

$$\mathrm{B}x_t = \Gamma_0 + \Gamma_1 x_{t-1} + \varepsilon_t \tag{16}$$

Burada;

$$B=\begin{bmatrix} 1 & b_{12} \\ b_{21} & 1 \end{bmatrix}, x_t=\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix}, \Gamma_0=\begin{bmatrix} b_{10} \\ b_{20} \end{bmatrix}, \Gamma_1=\begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix}, \varepsilon_t\begin{bmatrix} \varepsilon_{yt} \\ \varepsilon_{zt} \end{bmatrix} \tag{17}$$

Her iki tarafın B^{-1} ile çarpılmasıyla standart formdaki VAR modeline ulaşılır (Enders 2004: 295).

$$x_t = A_0 + A_1 x_{t-1} + e_t \tag{18}$$

Burada;

$$A_0 = B^{-1}\Gamma_0 \tag{19}$$

$$A_1 = B^{-1}\Gamma_1 \tag{20}$$

eşitliklerini ifade etmektedir. Notasyonal amaçlar için a_{io}, A_0 vektörünün i. elemanı, a_{ij}, A_1 matrisinin i. satır j. sütun elemanı ve e_{it}, e_t vektörünün i. elemanı olarak tanımlanabilir. Bu yeni notasyon kullanılarak (18) yeniden yazılabilir(Enders 2004: 295).

$$y_t = a_{10} - a_{11} y_{t-1} + a_{12} z_{t-1} + e_{1t} \tag{21}$$

$$z_t = a_{20} - a_{21} y_{t-1} + a_{22} z_{t-1} + e_{2t} \tag{22}$$

(13) ve (14) numaralı denklemlerin (21) ve (22) numaralı denklemlerden farkı birincisinin yapısal denklem modeli veya eski sistem; ikincisinin ise standart formda

bir VAR modeli olmasıdır. Bununla birlikte $e_t = B^{-1}\varepsilon_t$ olduğundan, burada e_{1t} ve e_{2t} hata terimlerinin ε_{yt} ve ε_{zt} şoklarının bileşenleri olduğu da not edilmelidir. Buradaki hata terimleri white noise (beyaz gürültü) sürecinde olduklarından e_{1t} ve e_{2t}'nin her ikisinin de ortalaması sıfır, varyansları sabit ve aralarında seri korelasyon ilişkisi bulunmamaktadır (Enders 2004: 295-296).

Standart VAR modelindeki e_{1t} ve e_{2t} hata terimlerinin varyans-kovaryans matrisi ise (Bozkurt 2007: 78);

$$\sum = \begin{bmatrix} \text{var}(e_{1t}) & \text{cov}(e_{1t}, e_{2t}) \\ \text{cov}(e_{1t}, e_{2t}) & \text{var}(e_{2t}) \end{bmatrix} \tag{23}$$

seklinde olmaktadır. $\sum$ simetrik olduğuna göre iki değişkenli bir gecikmeli bu VAR sistemi için dört farklı eleman hesaplanmıştır. İki değişkenli bu VAR sisteminin varyans-kovaryans matrisini şu şekilde de gösterebiliriz (Enders 2004: 296):

$$\sum = \begin{bmatrix} \sigma_1^2 & \sigma_{12} \\ \sigma_{21} & \sigma_2^2 \end{bmatrix} \tag{24}$$

Burada;

$$\text{var}(e_{it}) = \sigma^2 \tag{25}$$

$$\sigma_{12} = \sigma_{21} = \text{cov}(e_{1t}, e_{2t}) \tag{26}$$

göstermektedir.

İkiden daha fazla değişken ve birden daha fazla gecikmeler için standart VAR modeli oluşturmak mümkündür. Bu durumda *n* değişkenli *p* gecikme sayılarını

içeren standart VAR modeli matris notasyonlarıyla aşağıdaki biçimde yazılabilir (Enders 2004: 297).

$$x_t = A_0 + A_1 x_{t-1} + A_2 x_{t-2} + \ldots + A_P x_{t-p} + e_t \tag{27}$$

Burada;

x_t : VAR sistemine dahil edilen (n) değişkenden her birini içeren (n*1) boyutunda bir vektörü

A_0 : (n*1) boyutunda sabit terimler vektörünü

A_i : (n*n) boyutunda katsayılar matrisini

e_t : (n*1) boyutunda hata terimleri vektörünü

göstermektedir. Bir başka biçimde n değişkenli p. dereceden VAR modeli aşağıdaki gibi sunulabilir (Enders 2004: 301):

$$\begin{pmatrix} x_{1t} \\ x_{2t} \\ . \\ . \\ . \\ x_{nt} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} A_{10} \\ A_{20} \\ . \\ . \\ . \\ A_{n0} \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} A_{11}(L) & A_{12}(L) & \ldots & A_{1n}(L) \\ A_{21}(L) & A_{22}(L) & \ldots & A_{2n}(L) \\ . & . & . & . \\ . & . & . & . \\ . & . & . & . \\ A_{n1}(L) & A_{n2}(L) & \ldots & A_{nn}(L) \end{pmatrix} \cdot \begin{pmatrix} x_{1t-1} \\ x_{2t-1} \\ . \\ . \\ . \\ x_{nt-1} \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \\ . \\ . \\ . \\ e_{nt} \end{pmatrix} \tag{28}$$

Burada;

A_{i0} :Sabit terimleri ifade eden parametreler

A_{ij} :Gecikme işlemcisindeki çok terimlilerdir.

(27) numaralı VAR denklemindeki A_0 matrisi n tane sabit terimi içermekte ve her bir A_i matrisi n^2 tane katsayı içermekte olduğundan $n^2 + pn$ terim tahmin edilmesi gereken parametre sayısıdır (Enders 2004: 301): Bununla birlikte $\sum$ tarafından temsil

edilen ve (*n***n*) boyutunda olan beyaz gürültülü hata terimlerinin varyans kovaryans matrisi aşağıdaki biçimde gösterilmektedir.

$$\sum = \begin{bmatrix} \text{var}(e_1) & \text{cov}(e_1, e_2) & \dots & \text{cov}(e_1, e_n) \\ \text{cov}(e_2, e_1) & \text{var}(e_2) & \dots & \text{cov}(e_2, e_n) \\ . & . & . & . \\ . & . & . & . \\ . & . & . & . \\ \text{cov}(e_n, e_1) & \text{cov}(e_n, e_2) & \dots & \text{var}(e_n) \end{bmatrix} \qquad (29)$$

Sistemde yer alan tüm değişkenlerin geçmiş değerlerinin yer aldığı bir eşitlikler sistemi olan VAR modelinde, tüm değişkenlerin durağan olmaları ve durağanlığın sağlanması için verilerde gerekli dönüşümlerin yapılması gerekmektedir. Bunun yanında sistem için uygun bir ρ gecikme seviyesi belirlenmelidir. Her bir denklemde her bir değişken için farklı gecikme uzunlukları verilebilmekle beraber, denklem simetriğini korumak ve En Küçük Kareler (EKK) Yöntemini etkin kullanabilmek için denklemlerin tümünde aynı gecikme uzunluklarını kullanmak tercih edilir (Bozkurt 2007: 82; Zengin 1999: 83).

VAR analizi çerçevesinde Granger nedensellik, etki-tepki ve varyans ayrıştırması tekniklerinden yararlanırız. Bu teknikler aşağıda açıklanmıştır.

3.1.2.1. Granger Nedensellik Testi

İktisat teorisinde değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenmesi ve test edilmesi, öncelikle değişkenlerin içsel yada dışsal ayırımının yapılmasına bağlıdır. Ancak iktisadi işlemlerin karmaşıklığından dolayı sistemde yer alan değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü ve değişkenlerin içsel yada dışsal olduğu bilinmeyebilir. Bu bağlamda Granger (1969), sistemde yer alan değişkenler arasındaki nedensellik

ilişkilerinin yönünün ve gecikme yapısının belirlenebildiği Granger Nedensellik Testini geliştirmiştir (Bozkurt 2007: 91).

İki değişkenli ve p. dereceden otoregresif olan standart VAR modelinde Granger nedensellik ilişkisi şöyle ifade edilir:

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^{p} a_{1i} y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} b_{2i} x_{t-1} + e_{1t} \tag{30}$$

$$x_t = b_2 + \sum_{i=1}^{p} a_{2i} y_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} b_{2i} x_{t-1} + e_{2t} \tag{31}$$

Yukarıdaki (30) numaralı model, cari y_t değerinin kendisinin ve x değişkeninin gecikmeli değerleriyle ilişkili olduğunu, (31) numaralı model ise cari x_t değerinin kendisinin ve y değişkeninin gecikmeli değerleriyle ilişkili olduğunu öngörmektedir. (30) ve (31) numaralı modeller için Granger Nedensellik sınaması şu şekilde yapılmaktadır (Ümit 2007: 173):

$H_1 = b_{21} = b_{22} = ... = b_{2p} = 0$ (x değişkeni y değişkenin nedeni değildir.)
$H_2 = d_{21} = d_{22} = ... = d_{2p} = 0$ (y değişkeni x değişkenin nedeni değildir.)

Buradan diyebiliriz ki, her iki regresyondaki gecikmeli x ve y değişkenlerine ait katsayı kümeleri istatistiki bakımdan sıfırdan anlamlı derecede farklı değilse, yani;

$$\sum_{i=1}^{p} b_{2i} = 0 \text{ ve } \sum_{i=1}^{p} d_{1i} = 0$$

ise, H_1 ve H_2 hipotezleri reddedilmeyerek, iki değişken arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, hem x değişkeni y değişkenin, hem de y değişkeni x değişkenin nedeni değildir. Bunun yanında her iki

regresyondaki gecikmeli *x* ve *y* değişkenlerinin katsayı kümelerinin istatistiki bakımından sıfırdan anlamlı derecede farklı, yani;

$$\sum_{i=1}^{p} b_{2i} \neq 0 \quad \text{ve} \quad \sum_{i=1}^{p} d_{1i} \neq 0$$

ise H_1 ve H_2 hipotezlerinin reddedilerek değişkenler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir (Gujarati 2004: 697). Diğer bir ifadeyle hem *x* değişkeni *y* değişkenin, hem de *y* değişkeni *x* değişkenin nedenidir.

İki değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü belirlemek için yukarıda verilen hipotezler *F* sınaması yardımıyla sınanmaktadır.

$$F = \frac{(HKT_s - HKT)/r}{HKT/(n-k)} \tag{32}$$

Burada HKT_s kısıtlanmış modelin hata kareler toplamını, *HKT* kısıtlanmamış modelin hata kareler toplamını, *r* kısıt sayısını, *n* modeldeki gözlem sayısını, *k* ise modeldeki parametre sayısını göstermektedir. Her iki regresyon için hesaplanan *F* değerleri seçilmiş anlamlılık düzeyinde *F* tablo değerinden büyükse H_1 ve H_2 hipotezleri reddedilir. Bunun anlamı *x* ve *y* değişkenlerinin karşılıklı olarak birbirlerinin nedeni olduğudur. Eğer her iki regresyon için hesaplanan *F* değerleri *F* tablo değerinden küçükse, H_1 ve H_2 hipotezleri kabul edilir ve her iki değişken arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı anlamına gelir (Gujarati 2004: 698).

3.1.2.2. Etki-Tepki Analizi

VAR modelinin tahmini sonucunda elde edilen katsayıları yorumlamak oldukça güçtür. Bunun yerine, yapısal analizlerin ikinci adımını oluşturan ve denklem sistemine verilecek şoklar karsısında, buradaki değişkenlerin vereceği tepkilerin ölçüldüğü Etki-Tepki (Impulse-Response) Analizinin yorumlanmasına geçilir.

Etki-Tepki Analizi; sistem içinde yer alan her bir değişkene sıra ile verilecek şoklar (hata payı) karşısında hem ilgili değişkenin hem de diğer değişkenlerin tepkilerinin ölçüldüğü bir analizdir. Bu bakımdan Etki-Tepki Analizi ekonomik politikalara yön vermede önemli bir işlev görmektedir. Diğer taraftan sistemde yer alan değişkenlerin durağan bir yapıda olması önemlidir. Çünkü durağan yapıda değillerse verilecek şokun etkisi sürekli devam edecek ve şoka verilecek tepki sağlıklı ölçülmeyecektir (Bozkurt 2007: 94).

$x_i = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} A_1^i e_{t-i}$ olarak ifade edilen vektör otoregresyon modeli hareketli ortalama vektörü Sims (1980) yönteminin temel bir özelliğidir. Bu yöntem VAR sisteminde bulunan değişkenler üzerindeki etkilerinin zaman yolunun çizilmesine imkan vermektedir. Bunun için iki değişkenli birinci dereceden VAR matris formunda aşağıdaki şekilde yazılabilir (Enders 2004: 305).

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} a_{10} \\ a_{20} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} \\ a_{21} & a_{22} \end{bmatrix} \cdot \begin{bmatrix} y_{t-1} \\ z_{t-1} \end{bmatrix} + \begin{bmatrix} e_{1t} \\ e_{2t} \end{bmatrix} \qquad (33)$$

Bu denklemin hareketli ortalama sunumu ise ε_{yt} ve ε_{zt} serilerini içerecek şekilde aşağıdaki gibi yazılır (Bozkurt 2007: 98):

$$\begin{bmatrix} y_t \\ z_t \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} \bar{y} \\ \bar{z} \end{bmatrix} + \sum_{i=0}^{\infty} \begin{bmatrix} \Phi_{11}(i) & \Phi_{12}(i) \\ \Phi_{21}(i) & \Phi_{22}(i) \end{bmatrix} \begin{bmatrix} \varepsilon_{yt-i} \\ \varepsilon_{zt-i} \end{bmatrix} \qquad (34)$$

veya daha özet formu,

$$x_i = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i \varepsilon_{t-i} \qquad (35)$$

şeklinde ifade edilir. Bu hareketli ortalama sunumu, özellikle y_t ve z_t serileri arasında karşılıklı ilişkileri i ncelemek için yararlı bir araçtır. Φi 'nin katsayıları ε_{yt} ve ε_{zt} şoklarının y_t ve z_t serilerinin zaman yolu üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmak için kullanılmaktadır. Burada $\Phi_{jk}(0)$ dört elemanlı etki çarpanıdır. Örneğin $\Phi_{12}(0)$ ε_{zt}'deki bir birimlik bir değişmenin y_t üzerindeki etkisini göstermektedir. Aynı şekilde $\Phi_{11}(1)$ ve $\Phi_{12}(1)$ katsayıları sırasıyla ε_{yt-1} ve ε_{zt-1}'nin y_t üzerindeki bir dönemlik etkisidir. Sonuç olarak, dört terimden oluşan $\Phi_{11}(i)$, $\Phi_{12}(i)$, $\Phi_{21}(i)$ ve $\Phi_{22}(i)$ katsayılar kümesi etki tepki fonksiyonları olarak adlandırılır. Etki-Tepki fonksiyonun grafiksel gösterimi ($\Phi_{jk}(i)$ 'nin katsayılarının i 'ye karşı grafiksel gösterimi) y_t ve z_t serilerinin çeşitli şoklar karşısındaki tepkileri şeklinde çizilmektedir (Enders 2004: 306).

3.1.2.3. Varyans Ayrıştırması

VAR modelinde artıkların (hata payı) analizinde kullanılan bir diğer teknik, Varyans Ayrıştırmasıdır. Bu teknik sayesinde, istatistikî şokların değişkenler üzerindeki sayısal etkileri görülmüş olacaktır.

Varyans Ayrıştırması, bir değişkene ilişkin öngörü hata varyansının diğer değişkenler tarafından açıklanma oranıdır. Eğer bir şok, bir değişkene ilişkin ileriye yönelik tahmini hata varyansını açıklayabiliyorsa, o değişken içsel olarak kabul edilecektir (Bozkurt 2007: 99). Bu tanımlama temelinde $x_t = A_0 + A_1 x_{t-1} + e_t$ denklemi $x_{t+1} = A_0 + A_1 x_t + e_{t+1}$ şeklinde bir dönem güncelleştirilerek ve x_{t+1}'in şartlı beklentisi alınarak değişkenlerin içselliğinin nasıl görüleceği aşağıdaki biçimde açıklanabilir (Enders 2004: 310):

$$E_t x_{t+1} = A_0 + A_1 x_t \tag{36}$$

(t+1) dönemi için tahmin hatasının $e_{t+1} = x_{t+1} - E_t x_{t+1}$ olduğu gözden kaçırılmamalıdır. İki dönem sonrası için (t+2);

$$x_{t+2} = A_0 + A_1 x_{t+1} + e_{t+2} = A_0 + A_1 \left(A_0 + A_1 x_t + e_{t+1} \right) + e_{t+2} \tag{37}$$

eşitliğinden iki dönem sonrası için şartlı beklenen değer;

$$E_t x_{t+2} = \left(1 + A_1\right) A_0 + A_1^2 x_t \tag{38}$$

olarak elde edilir. Bu dönem için ileriye yönelik tahmin hatası (x_{t+2} 'nin gerçekleşmesi ve tahmini arasındaki fark) $e_{t+2} + A_1 e_{t+1}$ olacaktır (Enders 2004: 310). Bununla birlikte n dönem sonrası için tahmin hatası ise;

$$E_t x_{t+n} = \left(1 + A_1 + A_1^2 + ... + A_1^{n-1}\right)A_0 + A_1^n x_t \quad (39)$$

biçiminde elde edilir. Birleşik tahmin hatası ise $e_{t+n} + A_1 e_{t+n-1} + A_1^2 e_{t+n+2} + ... + A_1^{n-1} e_{t+1}$ biçiminde formüle edilir. Bu tahmin hatasının hareketli ortalama gösterimiyle ifade edildiğinde değişkenin n dönem sonrası için değeri aşağıdaki gibi elde edilirken;

$$x_{t+n} = \mu + \sum_{i=0}^{\infty} \Phi_i \varepsilon_{t+n-i} \quad (40)$$

n dönemi için tahmin hatası ise $e_{t+1} = x_{t+1} - E_t x_{t+1} = n-1\sum_{i=0}^{n-1} \Phi \varepsilon_{t+n-i}$ şeklinde elde edilmektedir (Bozkurt 2007: 100). Bunun yanında y_t serisi için n dönem sonrasına yönelik tahmin hatası;

$$y_{t+n} - E_t y_{t+n} = \Phi_{11}(0)\varepsilon_{yt+n} + \Phi_{11}(1)\varepsilon_{yt+n-1} + ... + \Phi_{11}(n-1)\varepsilon_{yt+1} + \Phi_{12}(0) + \Phi_{12}(0)\varepsilon_{zt+n} + \Phi_{12}(1)\varepsilon_{zt+n-1} + \Phi_{12}(n-1)\varepsilon_{zt+n-1} \quad (41)$$

şeklinde olacaktır. Öte yandan y_{t+n} 'nin n dönem sonrası için ileriye yönelik tahmini hata varyansının $\sigma_y(n)^2$ şeklinde temsil edilmesi durumunda,

$$\sigma_y(n)^2 = \sigma_y^2\left[\Phi_{11}(0)^2 + \Phi_{11}(1)^2 + ..\Phi_{11}(n-1)^2\right] + \sigma_z^2\left[\Phi_{12}(0)^2 + \Phi_{12}(1)^2 + ..\Phi_{12}(n-1)^2\right] \quad (42)$$

şeklinde olacaktır. $\sigma_{jk}(i)^2$ 'nin tüm değerleri pozitif olacağından tahmin dönemi arttıkça tahmin hata teriminin varyansı da artacaktır. Bunun yanında burada her bir şokun meydana getirdiği n dönem sonraki ileriye dönük tahmini hata teriminin varyansı ayrıştırılabilir. Bu bağlamda ε_{yt} ve ε_{zt} hata terimlerinin neden olduğu şokların $\sigma_y(n)^2$ 'ye oranları şu şekildedir (Enders 2004: 311):

$$\frac{\sigma_y^2\left[\Phi_{11}(0)^2+\Phi_{11}(1)^2+...\Phi_{11}(n-1)^2\right]}{\sigma_y(n)^2} \tag{43}$$

$$\frac{\sigma_z^2\left[\Phi_{12}(0)^2+\Phi_{12}(1)^2+...\Phi_{12}(n-1)^2\right]}{\sigma_y(n)^2} \tag{44}$$

Tahmini hata varyans ayrıştırması, belirli bir dönemde diğer değişkenlerdeki şoklara karşı kendisinde meydana gelen şokun yarattığı değişim oranını göstermektedir. Şayet ε_{zt} şokları incelenen dönemde y_t serisinin tahmini hata varyansını açıklamıyorsa y_t serisi z_t ve dolaysıyla ε_{zt} şoklarından bağımsız hareket ediyor demektir; yani y_t serisi dışsal bir değişkendir. Uygulamada genellikle bir değişkenin kısa dönemde tahmini hata varyansının hemen hemen tamamını açıklamakta, uzun dönemde ise daha küçük bir oranını açıklamaktadır (Kutlar 2000: 202-203).

3.2. ANALİZ SONUÇLARI

Bu bölümde, Türkiye'de 1950-2006 dönemi için bütçe açıklarının büyüme, enflasyon, işsizlik, dış ticaret açığı, iç borç stoku ve dış borç stoku üzerindeki etkilerini analiz etmek amacıyla yapmış olduğumuz durağanlık testi sonuçları ve VAR analizi çerçevesinde Granger nedensellik testi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması sonuçları verilmiştir. Bu analizlerin tamamı E-views 4.0 ekonometrik paket programı kullanılarak yapılmıştır.

3.2.1. Birim Kök Test Sonuçları

Çalışmada kullanılan değişkenlerin durağanlığını sınamak için Çoğaltımış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testinden yararlanılmıştır. Test sonuçları Tablo 3.2'de gösterilmektedir.

Tablo 3.2: ADF Birim Kök Test Sonuçları

		Sabitli ve Trendsiz	*Sabitli ve Trendli*	*Sabitsiz ve Trendsiz*
BA	**Düzey**	-1.829233 (0)	-3.699872** (0)	-1.466865 (0)
	1.Fark	-7.712825* (0)	-7.698845* (0)	-7.784307* (0)
BY	**Düzey**	-5.163813* (3)	-5.182084* (3)	-0.993902 (4)
	1.Fark	-6.319048* (3)	-6.251639* (3)	-6.397355* (3)
ENF	**Düzey**	-1.690340 (2)	-2.426035 (1)	-0.927916 (2)
	1.Fark	-6.683648* (1)	-6.800201* (1)	-6.746872* (1)
İSSİZ	**Düzey**	-3.234942** (1)	-3.259388*** (1)	-0.022346 (1)
	1.Fark	-5.000655* (0)	-4.958829* (0)	-5.017067* (0)
DTA	**Düzey**	-0.549700 (2)	-5.904489* (0)	0.687520 82)
	1.Fark	-7.932997* (1)	-7.969090* (1)	-7.843394* (1)
İB	**Düzey**	-0.559488 (1)	-2.717589 (0)	0.436755 (1)
	1.Fark	-9.806729* (0)	-9.863402* (0)	-9.772450* (0)
DB	**Düzey**	-0.715763 (0)	-2.834085 (0)	0.434733 (0)
	1.Fark	-7.412414* (0)	-7.354239* (0)	-7.285963* (0)

*Optimal gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiş ve maksimum gecikme 5 olarak alınmıştır. Buna göre en küçük AIC değerini veren gecikme en uygun gecikme olarak belirlenmiştir.
* (*), (**), (***) sırasıyla %1, %5, %10 seviyesinde durağan olduğunu göstermektedir.

Yapılan birim kök testi sonucunda bütçe açığı (BA) ve dış ticaret dengesi (DTD) değişkenlerinin sabitli ve trendli olmak üzere düzey değerinde sırasıyla %5 ve %1 seviyesinde durağan olduğu; büyüme (BY) değişkenin hem sabitli ve trendsiz hem de sabitli ve trendli olmak üzere düzey değerinde %1 seviyesinde ve işsizlik (İSSİZ) değişkenin de benzer şekilde hem sabitli ve trendsiz hem de sabitli ve trendli olmak üzere düzey değerinde sırasıyla %5 ve %10 seviyesinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Enflasyon (ENF), iç borç stoku (İB) ve dış borç stoku (DB) değişkenlerinin ise seviye itibariyle durağan olmadığı görülmüştür. Buna karşılık, tüm değişkenlerin birinci derece farkında her üç durumda %1 seviyesinde durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Serilerinin tümünün durağan olmasından dolayı modelde kullanılabileceklerine karar verilmiştir.

3.2.2. VAR Modeli Sonuçları

Çalışmada VAR modeli tahmin edilmeden önce model için uygun gecikmenin belirlenmesi gerekmektedir. Bu amaçla yapılan testin sonucu aşağıda verilen Tablo 3.3'de gösterilmektedir.

Tablo 3.3: VAR için Uygun Gecikme Uzunluğunu Belirleme Kriterleri

Gecikme	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	7531043.	35.69965	35.95988*	35.79972*
1	86.14485	7170683.	35.63438	37.71620	36.43495
2	97.16147*	3884876.*	34.92655	38.82996	36.42762
3	60.34762	4578857.	34.82891*	40.55391	37.03047

*LR (Sequential Modified LR test statistic); Ardısık modifie edilmis LR test istatistigini, FPE (Final Prediction Error); Son Tahmin Hata Kriterini, AIC (Akaike Information Criterion); Akaike Bilgi Kriterini, SC (Schwarz Information Criterion); Schwarz Kriterini, HQ (Hannan Quin Information Criterion); Hannan-Quin Bilgi Kriterini göstermektedir.

Tablo 3.3 incelendiğinde LR ve FPE değerlerinin aynı yönde olduğu ve 2 gecikme için FPE kriterinin minimum değer verdiği, LR kriterinin ise maksimum değer verdiği görülmektedir. Bunun yanında, AIC kriteri 3 gecikmede minimum değeri vermektedir. SC ve HQ değerleri ise 1 gecikme için minimum değeri vermektedir. Bu kriterlerden AIC ortalama hata karesinin minimizasyonunu alan ve ileriye dönük tahminler için kullanılan kriterlerden biri olduğundan VAR modeli için uygun gecikme AIC kriteri için minimum değeri veren 3 gecikme olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede oluşturulan VAR modelinin tahmin sonuçları Tablo 3.4'de gösterilmektedir.

Tablo 3.4: VAR Modeli Tahmin Sonuçları

	D(BA)	D(BY)	D(ENF)	D(İSSİZ)	D(DTA)	D(İB)	D(DB)
D(BA(-1))	0.152518 [0.74704]	-0.993079 [-1.42695]	1.412424 [0.77282]	0.046110 [0.50626]	0.403738 **[1.78482]***	0.772156 [1.47602]	0.881574 [1.33236]
D(BA(-2))	0.186372 [1.06487]	-0.420675 [-0.70512]	1.418712 [0.90552]	0.108341 [1.38761]	0.536603 **[2.76720]***	1.453811 **[3.24180]***	0.902821 [1.59168]
D(BA(-3))	0.144232 [0.76738]	-1.059824 [-1.65416]	0.197306 [0.11727]	0.100884 [1.20315]	0.377593 **[1.81317]***	0.745877 [1.54872]	0.102275 [0.16790]
D(BY(-1))	0.054647 [0.87532]	-0.841099 [-3.95226]	0.843261 [1.50885]	0.000716 [0.07362]	0.145797 [2.10773]	-0.000643 [-0.00402]	0.199013 [0.98359]
D(BY(-2))	-0.142348 **[-2.14916]***	-0.387222 [-1.71506]	0.478194 [0.80651]	-0.020889 [-2.34610]	0.105743 [1.44092]	-0.393471 [-2.31842]	-0.161906 [-0.75426]
D(BY(-3))	-0.111803 **[-2.00112]***	-0.066404 [-0.34867]	-1.035224 [-2.06985]	-0.002438 [-0.18890]	-0.036544 [-0.59034]	-0.341566 [-2.38592]	-0.299537 [-1.65427]
D(ENF(-1))	-0.004887 [-0.22420]	0.003133 [0.04216]	0.065757 [0.33700]	0.007489 [0.26890]	-0.031103 [-1.28787]	-0.082889 [-1.48410]	-0.069610 [-0.98540]
D(ENF(-2))	0.014569 [0.72997]	0.085434 [1.25577]	-0.263079 [-1.47249]	-0.019364 [-0.65536]	-0.013859 [-0.62672]	-0.192221 [-3.75873]	-0.085420 [-1.32062]
D(ENF(-3))	0.037251 [1.28768]	0.097249 [0.98618]	-0.423018 [-1.63349]	-0.008736 [-0.35051]	-0.062267 [-1.94266]	-0.135669 [-1.83027]	-0.168270 [-1.79481]
D(İSSİZ(-1))	-1.544576 **[-3.09123]***	1.399987 [0.82195]	2.210116 [0.49411]	0.252540 [1.13294]	-0.738344 [-1.33368]	4.175601 [3.26138]	3.757305 [2.32025]
D(İSSİZ (-2))	1.524433 **[3.03407]***	-3.549249 [-2.07231]	2.967083 [0.65968]	0.176394 [0.78696]	0.333272 [0.59867]	4.279532 [3.32410]	3.168122 [1.94561]
D(İSSİZ (-3))	-1.127950 **[-2.41218]***	0.706203 [0.44305]	0.191626 [0.04578]	-0.005262 [-0.02522]	0.643069 [1.24122]	-0.181034 [-0.15109]	-0.318391 [-0.21010]
D(DTA(-1))	0.020216 [0.09656]	0.348907 [0.48888]	2.220210 [1.18461]	-0.118843 [-1.27240]	0.480691 [2.07219]	1.765319 [3.29062]	1.071994 [1.77988]
D(DTA(-2))	-0.218716 [-0.93299]	0.945615 [1.88335]	3.292436 [1.56892]	-0.075615 [-0.72304]	0.566789 [2.18218]	-1.044879 [-1.73951]	0.953959 [1.75564]
D(DTA(-3))	-0.418699 **[-1.97345]***	-0.430709 [-0.59554]	0.348438 [0.18346]	0.023277 [0.24592]	0.109739 [0.46682]	-0.893187 [-1.64296]	0.336146 [0.48887]
D(İB(-1))	0.035353 [0.40447]	0.473264 [1.58841]	-0.354677 [-0.45329]	0.040848 [1.04757]	-0.146578 [-1.51355]	-0.388217 [-1.73338]	-0.341938 [-1.20710]
D(İB(-2))	-0.145137 **[-2.05839]***	0.259451 [1.07946]	-1.326703 [-2.10189]	0.015813 [0.50270]	-0.057699 [-0.73856]	-0.125312 [-0.69359]	-0.278439 [-1.21848]
D(İB(-3))	-0.077602 [-1.05768]	0.212170 [0.84834]	-1.385416 [-2.10936]	-0.027282 [-0.83352]	-0.040447 [-0.49755]	-0.225636 [-1.20020]	-0.044052 [-0.18526]
D(DB(-1))	0.052142 [0.59924]	-0.176327 [-0.59448]	-0.187308 [-0.24047]	-0.002318 [-0.05972]	0.092432 [0.95876]	0.566139 [2.53923]	0.546305 [1.93727]
D(DB(-2))	-0.019329 [-0.21155]	-0.127636 [-0.40980]	-0.223384 [-0.27311]	-0.029634 [-0.72701]	0.149564 [1.47739]	-0.107722 [-0.46011]	0.004446 [0.01501]
D(DB(-3))	0.058647 [0.64514]	0.386121 [1.24603]	0.086516 [0.10631]	0.005586 [0.13774]	-0.136289 [-1.35312]	0.307217 [1.31889]	-0.191509 [-0.65002]
C	0.061157 [0.24202]	-0.527781 [-0.61272]	2.873960 [1.27050]	-0.028120 [-0.24945]	-0.331719 [-1.18481]	-0.310313 [-0.47926]	0.855387 [1.04450]

***** "[ ]" parantez içindeki değerler t-istatistik değerleridir. "*" bütçe açığının diğer makro ekonomik değişkenlerle ilişkisine ait anlamlı olan t-istatistik değerlerini göstermektedir.

VAR Analizi sonuçlarına göre; bütçe açıkları (BA) ile dış ticaret açıkları (DTA) arasında pozitif bir ilişki (t-istatistik değeri katsayıların pozitif olmasından dolayı) bulunduğu, yani bütçe açıklarında bir artış görüldüğünde dış ticaret açıklarında da bir artış meydana geldiği görülmektedir. Aynı şekilde, bütçe açıklarında bir artış meydana geldiğinde, t-istatistik değeri katsayılarının pozitif olmasına bağlı olarak iç borçlarda (İB) da bir artış meydana gelmektedir. Bununla beraber, iç borçlarda bir artış olduğunda ise bütçe açıklarında bir azalış olduğu görülmektedir. Bunun yanında bütçe açıkları ile büyüme (BY) ve işsizlik (İSSİZ) değişkenleri arasında da istatistiksel olarak ilişki olduğu analiz sonucunda bulunmuştur. T-istatistik değerlerinin katsayılarının negatif olmasından dolayı büyümede veya işsizlikte bir azalış gerçekleştiği takdirde bütçe açıklarında bir artış görülmektedir. Bütçe açıklarının enflasyon ve dış borçlarla ilişkisine baktığımızda ise bütçe açıklarının bu değişkenlerle istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

VAR modelinin tahmin edilmesinin ardından hata terimlerine ait testlerin yapılması ve tahmin edilen modelin durağan bir yapı gösterip göstermediğinin test edilmesi gerekmektedir. Modelin durağanlığı ise katsayı matrisinin özdeğerlerine bağlı bulunmaktadır. Eğer katsayı matrisinin özdeğerleri, birim çemberin içerinde ise sistem durağan ya da istikrarlı, özdeğerlerin en az bir tanesi birim çemberin üzerinde veya dışarısında ise sistemin durağan olmadığı ya da istikrarsız olduğu kabul edilmektedir (Batmaz ve Tunca 2007: 218).

Grafik 3.1: VAR Modeli Durağanlık Grafiği

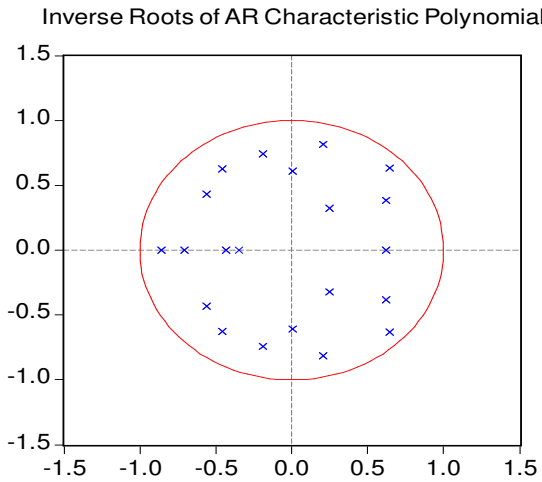

Grafik 3.1. AR Karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumları modelin durağan olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde Tablo 3.5'de köklerin tamamının birim çember içerisinde olduğu ve VAR modelinin durağanlık koşulunu sağladığı görülmektedir.

Tablo 3.5: VAR Modeli Durağanlık Tablosu

Kök	Birim Çemberdeki Konum
0.647471 + 0.630702i	0.903883
0.647471 - 0.630702i	0.903883
-0.859258	0.859258
0.207120 + 0.815364i	0.841259
0.207120 - 0.815364i	0.841259
-0.458086 - 0.627903i	0.777242
-0.458086 + 0.627903i	0.777242
-0.189166 + 0.740944i	0.764710
-0.189166 - 0.740944i	0.764710
0.618352 - 0.385881i	0.728878
0.618352 + 0.385881i	0.728878
-0.560106 + 0.433698i	0.708387
-0.560106 - 0.433698i	0.708387
-0.706699	0.706699
0.618367	0.618367
0.004011 - 0.609162i	0.609175
0.004011 + 0.609162i	0.609175
-0.429845	0.429845
0.246580 + 0.323614i	0.406851
0.246580 - 0.323614i	0.406851
-0.347804	0.347804

VAR modelinin yapısal anlamda bir sorun içerip içermediğini tespit edebilmek üzere ayrıca Otokorelasyon-LM ve White Değişen Varyans testleri de yapılmıştır. Otokorelasyon testine ilişkin sonuçlar Tablo 3.6'da gösterilmektedir.

Tablo 3.6: Otokorelasyon LM Testi

Gecikme	LM-İstatistiği	*Olasılık*
1	60.06355	*0.1337*
2	47.10314	*0.5503*
3	43.38980	*0.6991*
4	50.95829	*0.3965*
5	*33.37270*	*0.9570*

Tahmin edilen VAR modelindeki hata terimlerinin birbirleri ile ilişkili olup olmadıklarını belirlemek amacıyla yapılan bu testte, 5 gecikme düzeyinde modelde otokorelasyona rastlanmamıştır. Hata terimlerinin varyansının bütün örneklem için zamana göre sabit olup olmadığını tespit etmek için yapılan White Değişen Varyans Testi sonuçları ise Tablo 3.7'de gösterilmektedir.

Tablo 3.7: White Değişen Varyans Testi

Ki-Kare	df	Olasılık
1184.498	1176	0.4252

Ki-kare değeri tahmin edilen modelde değişen varyans sorunu olmadığını, başka bir ifadeyle hata teriminin varyansının tüm gözlemler için aynı olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2.2.1.Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Modelde yer alan değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin yönünü belirlemek amacıyla 3 gecikme kullanılarak Granger Nedensellik Testi yapılmış ve ulaşılan sonuçlar Tablo 3.8'de verilmiştir.

Tablo 3.8: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Değişkenler	**Olasılık Değerleri**	**Nedensellik**
Büyüme-Bütçe Açığı	0.06836 / 0.98258	→
Enflasyon-Bütçe Açığı	0.71233 / 0.74088	**Yok**
İşsizlik-Bütçe Açığı	0.00267 / 0.53782	→
Dış Ticaret Açığı-Bütçe Açığı	0.37560 / 0.00817	←
İç Borç-Bütçe Açığı	0.05985 / 0.07372	↔
Dış Borç-Bütçe Açığı	0.83900 / 0.58046	**Yok**
Enflasyon-Büyüme	0.35878 / 0.21974	**Yok**
İşsizlik-Büyüme	0.29743 / 0.04092	←
Dış Ticaret Açığı-Büyüme	0.53952 / 0.17933	**Yok**
İç Borç-Büyüme	0.16909 / 0.08001	←
Dış Borç Büyüme	0.30631 / 0.03834	←
İşsizlik-Enflasyon	0.92948 / 0.82138	**Yok**
Dış Ticaret Açığı-Enflasyon	0.93357 / 0.88361	**Yok**
İç Borç-Enflasyon	0.36742 / 0.24094	**Yok**
Dış Borç-Enflasyon	0.71261 / 0.81638	**Yok**
Dış Ticaret Açığı-İşsizlik	0.45346 / 0.46079	**Yok**
İç Borç-İşsizlik	0.20551 / 0.00774	←
Dış Borç-İşsizlik	0.48380 / 0.02600	←
İç Borç-Dış Ticaret Açığı	0.22247 / 0.05302	←
Dış Borç-Dış Ticaret Açığı	0.08470 / 0.00295	↔
Dış Borç-İç Borç	0.46461 / 0.54151	**Yok**

Tablo 3.8'de ikinci sütunda yer alan değerlerden birincisi ilk değişkenden ikinci değişkene doğru nedensellik ilişkisi olup olmadığını gösteren olasılık değerini ifade ederken; ikincisi ikinci değişkenden birinci değişkene doğru nedensellik ilişkisi olup olmadığını gösteren olasılık değerini ifade etmektedir. Eğer söz konusu değişkenler arasındaki olasılık değeri yüzde ondan küçükse yani; $\rho < 0.10$ ise, bu değişkenler arasında nedensellik varlığından bahsedilir. Üçüncü sütunda yer alan oklar ise söz konusu değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü göstermektedir.

Elde edilen sonuçlara göre, bütçe açıklarıyla iç borçlar arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu; bunun dışında büyümeden ve işsizlikten bütçe açıklarına, bütçe açıklarından ise dış ticaret açıklarına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu görülmektedir. Bunun yanında, enflasyon ve dış borçlarla bütçe açıkları arasında bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır.

Granger nedensellik testi sonucunda bütçe açıkları dışındaki değişkenlerin kendi aralarında da bir takım nedensellik ilişkilerine rastlanmıştır. Büyümeden iç borçlara ve dış borçlara doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülürken; benzer şekilde işsizlikten de iç borçlara ve dış borçlara doğru bir nedensellik olduğu görülmektedir. Bunun yanında dış ticaret açıkları ile dış borçlar arasında çift yönlü bir nedenselliğe ulaşılırken; yine dış ticaret açıklarından iç borçlara doğru tek yönlü ve büyümeden işsizliğe doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri bulunmuştur.

Şekil 3.1'de ulaştığımız nedensellik ilişkileri daha açık olarak görülmektedir. Buradan görüldüğü üzere, büyümenin temel belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Büyümeden iç borçlara, dış borçlara, bütçe açıklarına ve işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu bağlamda denebilir ki büyüme, modeldeki değişkenlerin tmelde nedenini oluşturmaktadır. Büyümeden sonra işsizlik değişkeninin önemli bir beirleyici olduğu görülmektedir. İşsizlikten iç borçlara, dış borçlara ve bütçe açıklarına doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bunun yanında, bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına ve dış ticaret açıklarından iç borçlara doğru

tek yönlü; bütçe açıkları ile iç borçlar ve dış ticaret açıkları ile dış borçlar arasında karşılıklı nedensellik ilişkileri olduğu da görülmektedir.

Şekil 3.1: Değişkenler Arası Nedensellik İlişkileri

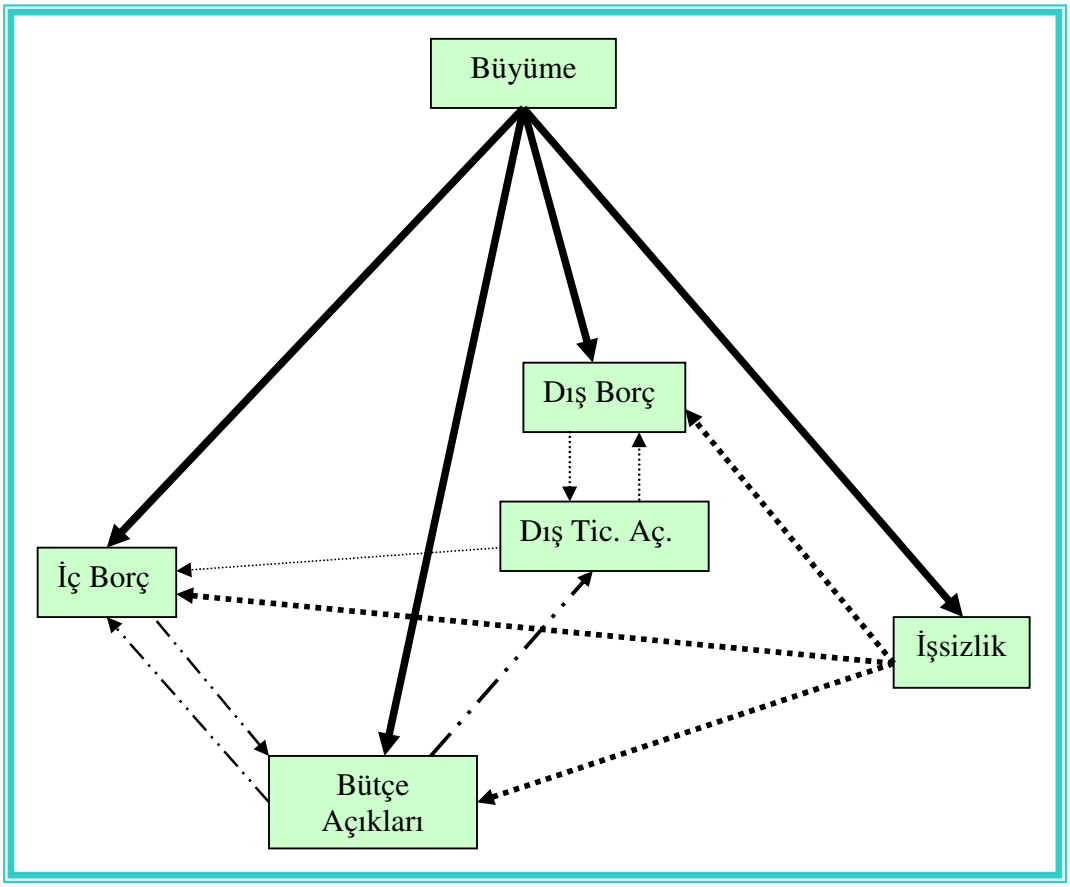

Elde edilen nedensellik testi sonuçları VAR analizi bulgularıyla örtüşmektedir. VAR analizinde elde edilen bulgular çerçevesinde anlamlı t-istatistikleri ve Granger nedensellikteki olasılık değerleri göz önüne alınarak bu nedensellik ilişkilerini değerlendirirsek; VAR analizdeki katsayıların negatif olmasına bağlı olarak büyümeden bütçe açıklarına doğru görülen nedensellik ilişkisi büyüme azaldıkça (arttıkça) bütçe açığının GSMH'ya oranının arttığı (azaldığı) yönündedir. İşsizlikten bütçe açıklarına doğru görülen nedensellik ilişkisi de benzer

şekilde katsayıların negatif olmasına dayalı olarak işsizlik arttıkça (azaldıkça) bütçe açığının GSMH'ya oranının azaldığı (arttığı) şeklindedir. Bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru bulunan nedensellik ilişkisi de VAR analizindeki katsayıların pozitif olmasına bağlı olarak bütçe açıklarının GSMH'ya oranının artmasının dış ticaret açıklarının GSMH'ya oranını arttırdığı şeklinde ifade edilmektedir. Bunun yanında bütçe açıkları ile iç borçlar arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi VAR analizinde bütçe açıklarından iç borçlara doğru olan katsayıların pozitif olmasından dolayı bütçe açıklarının GSMH'ya oranındaki artışın iç borçların GSMH'ya oranını arttırdığı; iç borçlardan bütçe açıklarına doğru olan katsayıların negatif olmasından dolayı iç borçların GSMH'ya oranındaki artışın (azalışın) bütçe açıklarının GSMH'ya oranını azalttığı (arttırdığı) yönündedir.

Bütçe açığı dışındaki diğer değişkenler arasında görülen bir takım nedensellik ilişkilerini VAR analizi sonuçları paralelinde inceleyecek olursak; VAR analizdeki katsayıların negatif olmasına bağlı olarak büyümeden iç borçlara ve dış borçlara doğru görülen nedensellik ilişkisi büyüme azaldıkça (arttıkça) iç borçların ve dış borçların GSMH'ya oranı arttığı (azaldığı) şeklindedir. İşsizlikten iç borçlara ve dış borçlara doğru görülen nedensellik ilişkilerinde ise katsayıların pozitif olmasına dayalı olarak işsizlik arttıkça iç borçların ve dış borçların GSMH'ya oranının arttğı şeklindedir. Dış ticaret açıklarından iç borçlara doğru bulunan nedensellik ilişkisi de benzer şekilde VAR analizindeki katsayıların pozitif olmasına bağlı olarak dış ticaret açıklarının GSMH'ya oranının artmasının iç borçların GSMH'ya oranını arttırdığı şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca dış ticaret açıkları ile dış borçlar arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisi VAR analizinde dış ticaret açıklarından dış borçlara doğru olan katsayıların pozitif olmasından dolayı dış ticaret açıklarının GSMH'ya oranındaki artışın dış borçların GSMH'ya oranını arttırdığı şeklindedir. Bununla beraber, dış borçlardan dış ticaret açıklarına doğru olan katsayıların VAR analizinde istatistiki olarak anlamlı olmamasından dolayı korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan korelasyon analizinde çıkan katsayının negatif olmasından dolayı dış borçların GSMH'ya oranındaki artışın (azalışın) dış ticaret açıklarının GSMH'ya oranını azalttığı (arttırdığı) söylenebilir.

3.2.2.2. Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Etki-tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birindeki bir standart hatalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini yansıtır. VAR analizinde, incelenen değişkenler arasındaki dinamik etkileşimi belirlemede önemli olan etki-tepki fonksiyonlarıyla bir değişken üzerinde etkili bulunan başka bir değişkenin politika aracı olarak kullanılabilir olup olmadığı belirlenir (Özgen ve Güloğlu 2004: 98).

Çoğunlukla grafiksel gösterimi tercih edilen etki-tepki fonksiyonlarında genel kabul gören görüş ise, şokların anlamlılığını gösteren güven aralığı sınırlarının da grafiğe yansıtılması şeklindedir. Bu amaçla standart hatalar, analitik yöntem ile hesaplanmış ve standart hata sınırları (± 2 standart sapma) da etki-tepki sonuçlarının gösterildiği grafiğe dahil edilmiştir. Grafiklerdeki sürekli çizgiler, modelin hata terimlerinde meydana gelen 1 standart hatalık şoka karşı bağımlı değişkenin zaman içerisinde verdiği tepkiyi gösterirken; kesikli çizgiler ± 2 standart hata için elde edilen güven aralıklarını göstermektedir. Bu, istatistiki olarak bir standartlık hataya (s.e.) ± 2 aralığında tepki olarak da tanımlanabilir. Kesikli çizgiler belirli bir süreye kadar aynı anda pozitif veya negatif alanda ise tepkinin istatistiki olarak anlamlı olduğu ifade edilebilirken; kesikli çizgilerin biri pozitif diğeri negatif alanda ise sonuçların güvenilir olmadığı ifade edilmektedir (Erkılıç 2006: 79). Bu bağlamda her bir değişkenin modelde yer alan değişkenlerdeki şoklar karşısında verdikleri tepkiler incelenmiştir.

Grafik 3.2: Bütçe Açığının Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler

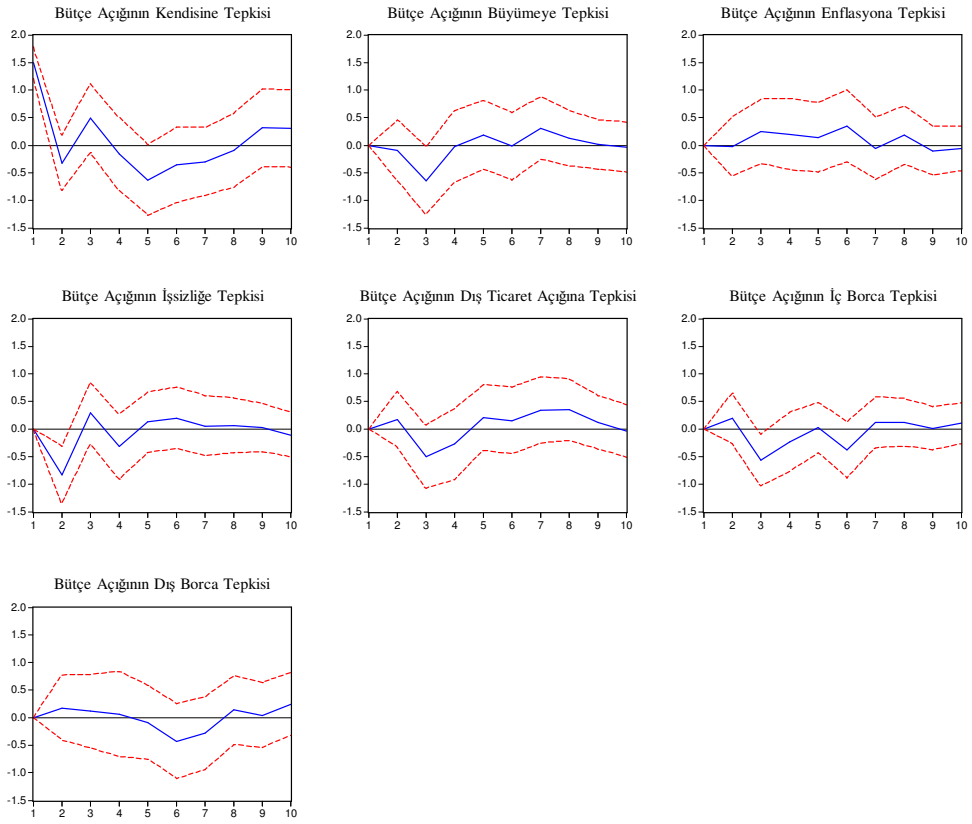

Bütçe açıklarının istatistiki olarak anlamlı tepkileri kendisi, büyüme, işsizlik ve iç borç değişkenlerinde meydana gelen belirli dönemlerdeki şoklara verdikleri görülmektedir. Bütçe açığı, kendisinde görülen bir standart hatalık şok karşısında yaklaşık ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif tepki vermektedir. Bunun yanında büyümeye ile işsizliğe üçüncü dönemde ve işsizliğe ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı ve negatif tepki vermektedir. Görülmekte olan diğer tepkiler istatistiki olarak anlam teşkil etmemektedir.

Grafik 3.3: Büyümenin Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler

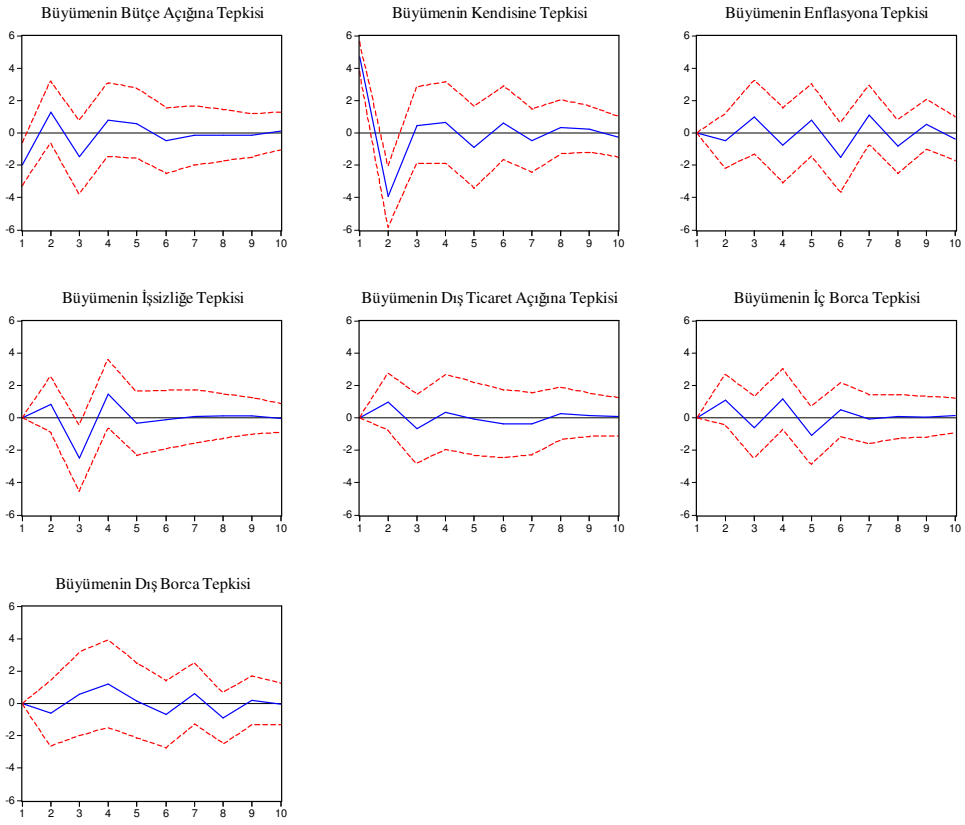

Büyümenin istatistiki olarak anlamlı tepkileri kendisi, bütçe açıkları ve işsizlik değişkenlerinde meydana gelen şoklara verdiği görülmektedir. Büyüme, kendisinde görülen bir standart hatalık şok karşısında ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı ve ilk dönem pozitif, ikinci dönem negatif tepki vermektedir. Bunun yanında bütçe açığına birinci dönemde ve işsizliğe üçüncü dönemde istatistiki olarak anlamlı ve negatif tepki vermektedir.

Grafik 3.4: Enflasyonun Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler

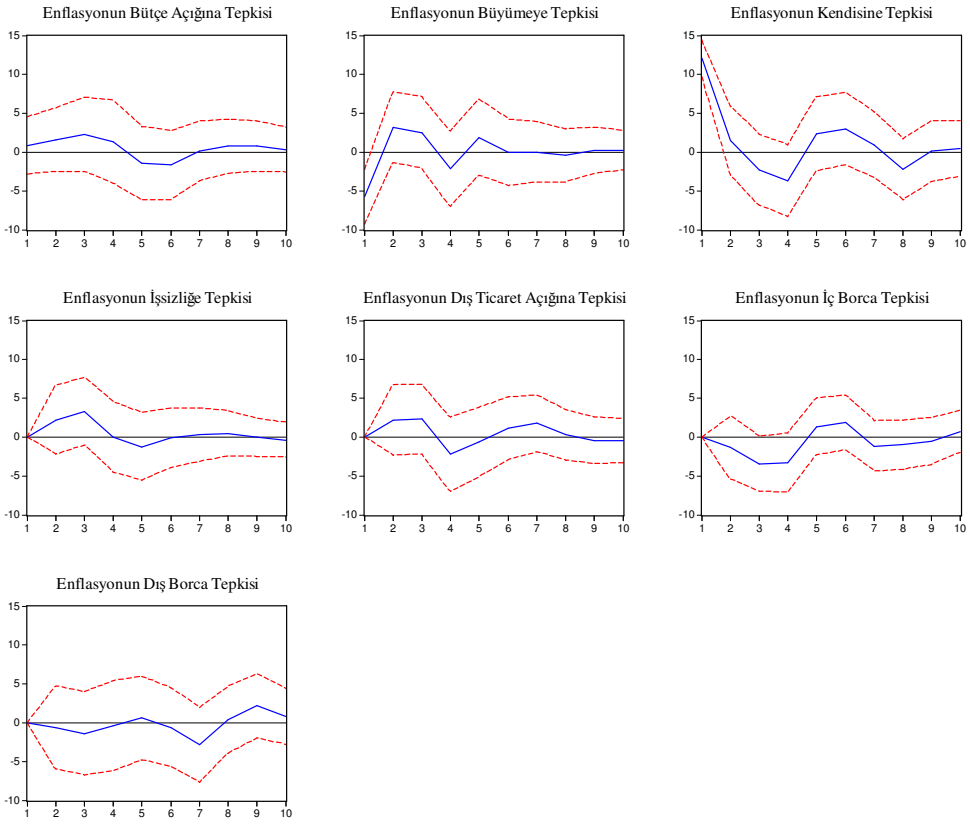

Enflasyonun istatistiki olarak anlamlı tepkileri kendisi ve büyüme değişkenlerinde meydana gelen şoklara verdiği görülmektedir. Enflasyon, kendisinde görülen bir standart hatalık şok karşısında yaklaşık iki dönemde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif tepki vermektedir. Bunun yanında büyümeye birinci dönemde istatistiki olarak anlamlı ve negatif tepki vermektedir.

Grafik 3.5: İşsizliğin Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler

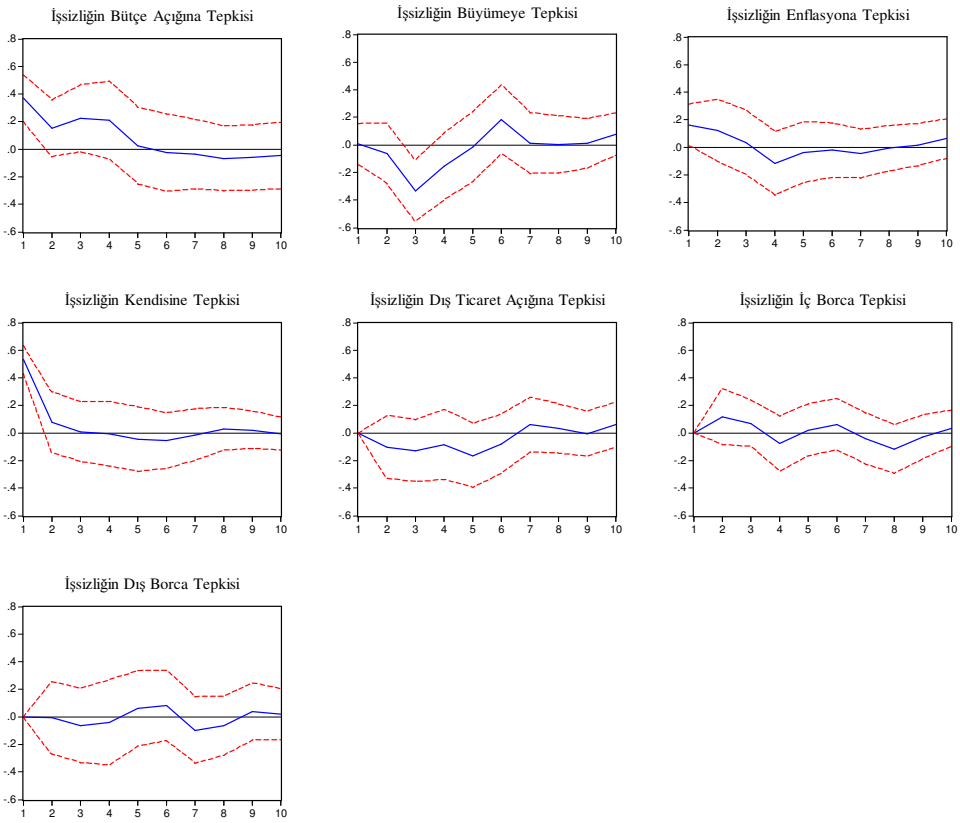

İşsizliğin istatistiki olarak anlamlı tepkileri kendisi, bütçe açığı, büyüme ve enflasyon değişkenlerinde meydana gelen şoklara verdiği görülmektedir. İşsizlik, kendisinde görülen bir standart hatalık şok karşısında yaklaşık ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif tepki vermektedir. Bunun yanında bütçe açığına ilk iki ve enflasyona birinci dönemde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif tepki vermektedir. Büyümeye ise üçüncü dönemde istatistiki olarak anlamlı ve negatif tepki vermektedir.

Grafik 3.6: Dış Ticaret Açığının Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler

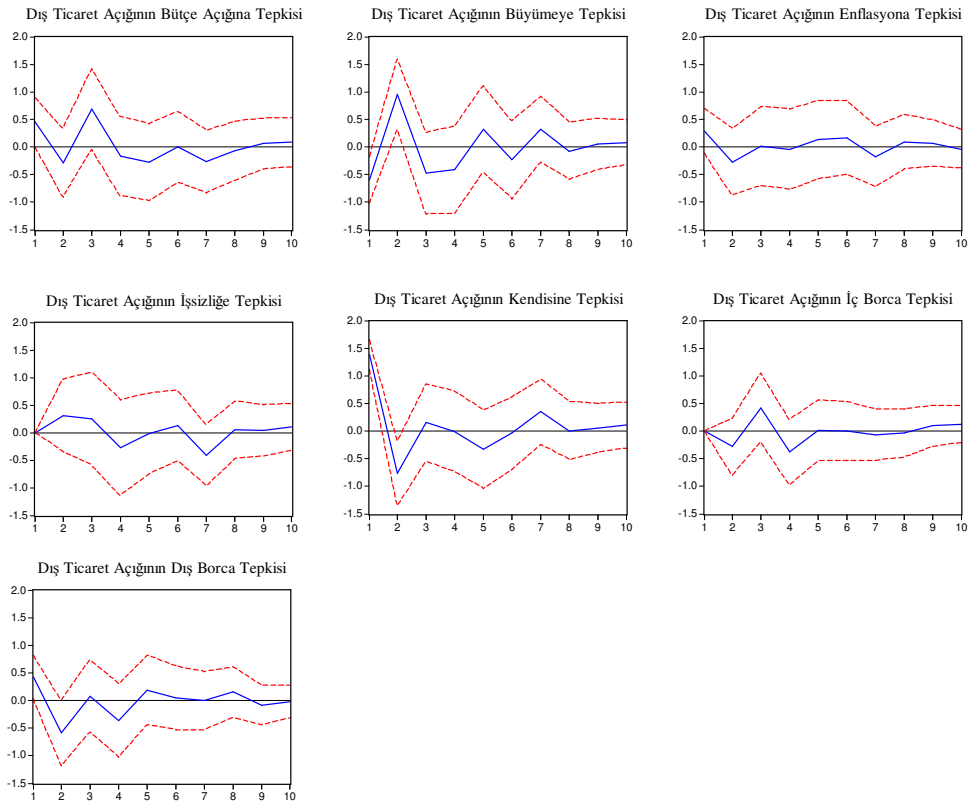

Dış ticaret açığının istatistiki olarak anlamlı tepkileri kendisi, bütçe açığı ve büyüme değişkenlerinde meydana gelen şoklara verdiği görülmektedir. Dış ticaret açığı, kendisinde görülen bir standart hatalık şok karşısında yaklaşık ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı ve ilk dönem pozitif, ikinci dönem negatif tepki vermektedir. Bunun yanında büyümeye birinci dönemde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif tepki verirken; büyümeye ilk dönem negatif, ikinci dönem pozitif olmak üzere istatistiki olarak anlamlı tepki vermektedir.

Grafik 3.7: İç Borcun Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler

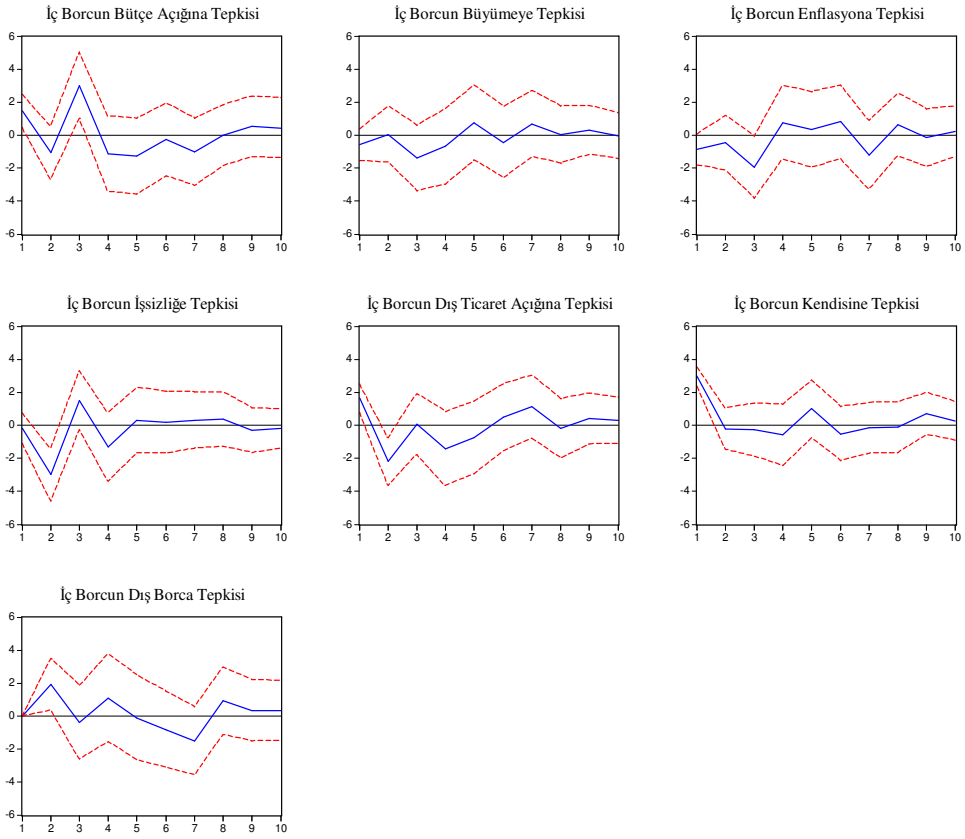

İç borcun istatistiki olarak anlamlı tepkileri kendisi, bütçe açığı, enflasyon, işsizlik, dış ticaret açığı ve dış borçta meydana gelen şoklara verdiği görülmektedir. İç borç, kendisinde görülen bir standart hatalık şok karşısında yaklaşık ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif tepki vermektedir. Bunun yanında bütçe açığına bir ile üçüncü dönemde ve dış borca ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif tepki verirken; enflasyona bir ile üçüncü dönemde ve işsizliğe ikinci dönemde istatistiki olarak anlamlı ve negatif tepki vermektedir. Dış ticaret açığına ise ilk dönem pozitif, ikinci dönem negatif olmak üzere istatistiki olarak anlamlı tepki vermektedir.

Grafik 3.8: Dış Borcun Kendisi ve Diğer Değişkenlere Verdiği Tepkiler

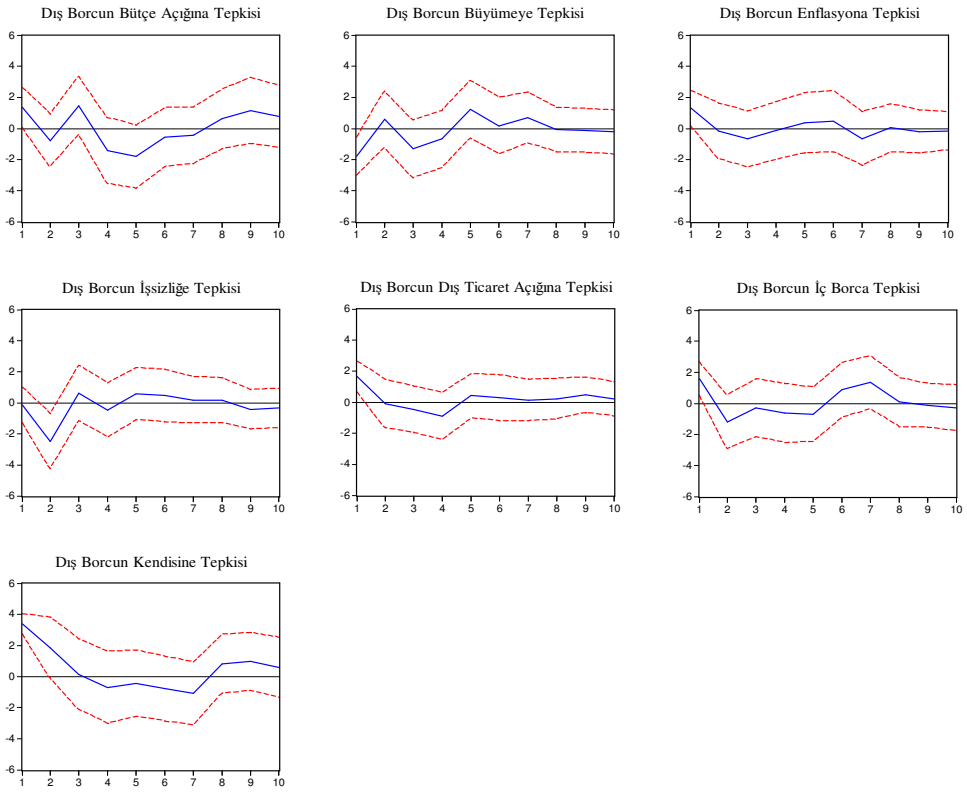

Dış borcun istatistiki olarak anlamlı tepkileri kendisi, büyüme, enflasyon, işsizlik, dış ticaret açığı ve iç borçta meydana gelen şoklara verdiği görülmektedir. Dış borç, kendisinde görülen bir standart hatalık şok karşısında yaklaşık ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif tepki vermektedir. Bunun yanında büyümeye birinci dönemde ve işsizliğe üçüncü dönemde istatistiki olarak anlamlı ve negatif tepki verirken; enflasyona, dış ticaret açığına ve dış borca birinci dönemde istatistiki olarak anlamlı ve pozitif tepki vermektedir.

3.2.2.3. Varyans Ayrıştırma Sonuçları

Modelde yer alan değişkenlerde meydana gelecek bir değişmenin yüzde kaçının kendisinden ve diğer değişkenlerden kaynaklandığını gösteren varyans ayrıştırma sonuçları aşağıda verilen tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 3.9: Bütçe Açığının Varyans Ayrıştırması

Dönem	Bütçe Açığı	Büyüme	Enflasyon	İşsizlik	Dış Ticaret Açığı	İç Borç	Dış Borç
1	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	74.80138	0.259563	0.017070	21.85018	0.909708	1.161227	1.000871
3	57.20436	9.317066	1.374122	17.01568	6.250395	7.850945	0.987430
4	54.20061	8.751932	2.097128	18.03919	7.406276	8.494177	1.010693
5	56.44734	8.549048	2.241411	16.56723	7.465906	7.673010	1.056059
6	52.47280	7.633933	4.074407	15.42168	7.038169	9.273423	4.085584
7	50.56556	8.645331	3.876598	14.49233	8.436571	8.895930	5.087682
8	49.04797	8.598406	4.266968	14.07467	9.975690	8.825430	5.210865
9	49.58684	8.440195	4.347407	13.81905	10.00416	8.660857	5.141489
10	49.61013	8.242777	4.286271	13.63493	9.768013	8.586380	5.871498
Ortalama	**58.39370**	**6.843825**	**2.658138**	**16.10166**	**5.825114**	**7.713487**	**2.845130**

Bütçe açığının varyans ayrıştırma sonuçlarını gösteren Tablo 3.9 incelendiğinde, bütçe açığındaki değişimin kendisi dışında sırasıyla işsizlik, iç borç, büyüme, dış ticaret açığı, dış borç ve enflasyon değişkenlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Makro ekonomik değişkenlerdeki şoklara karşı bütçe açığının verdiği tepkileri gösteren etki tepki analizinde istatistiki olarak anlam teşkil eden sonuçların aynı dönemde bütçe açığını ne kadar etkilediği, yani bütçe açığındaki değişimin yüzde kaçını açıkladığına bakacak olursak; ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı tepki veren kendisinin sırasıyla kendisindeki değişimin %100 ve %74'ünü açıkladığını görmekteyiz. Bunun yanında, ikinci dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren işsizlik bütçe açığındaki değişimin %17'sini, üçüncü dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren büyüme %9'unu ve üçüncü dönemde istatistiki olarak

anlamlı etki veren iç borç yaklaşık %8'ini açıklamaktadır. Bütçe açığındaki değişimin 10 dönemde ortalama olarak yaklaşık %58'i kendisinden %16'sı işsizlikten, %8'i iç borçtan, %7'si büyümeden, %6'sı dış ticaret açığından, %3'ü dış borçtan ve %2'si enflasyondan kaynaklanmaktadır

Tablo 3.10: Büyümenin Varyans Ayrıştırması

Dönem	Büyüme	Bütçe Açığı	Enflasyon	İşsizlik	Dış Ticaret Açığı	İç Borç	Dış Borç
1	85.54353	14.45647	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	80.89699	11.58851	0.514863	1.508829	2.090976	2.630210	0.769623
3	66.30373	13.30035	2.054039	11.86118	2.536534	2.741106	1.203059
4	59.99206	12.93058	2.737235	14.00350	2.470307	4.569696	3.296622
5	58.42652	12.82401	3.564226	13.54030	2.364514	6.100139	3.180287
6	55.88630	12.48415	6.563338	12.84168	2.434129	6.137519	3.652887
7	54.67199	12.17700	8.046220	12.49830	2.563797	5.980588	4.062099
8	53.53380	11.92156	8.795976	12.21281	2.587174	5.846874	5.101806
9	53.29740	11.88620	9.107073	12.16446	2.605810	5.817243	5.121809
10	53.21028	11.86259	9.271626	12.12269	2.603186	5.823057	5.106578
Ortalama	**62.17626**	**12.54314**	**5.065459**	**10.27537**	**2.472936**	**5.071826**	**3.090210**

Büyümenin varyans ayrıştırma sonuçlarını gösteren Tablo 3.10 incelendiğinde, büyümedeki değişimin kendisi dışında sırasıyla bütçe açığı, işsizlik, iç borç, enflasyon, dış borç ve dış ticaret açığı değişkenlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Makro ekonomik değişkenlerdeki şoklara karşı büyümenin verdiği tepkileri gösteren etki tepki analizinde istatistiki olarak anlam teşkil eden sonuçların aynı dönemde büyümeyi ne kadar etkilediği, yani büyümedeki değişimin yüzde kaçını açıkladığına bakacak olursak; ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı tepki veren kendisinin sırasıyla kendisindeki değişimin %85 ve %81'ini açıkladığını görmekteyiz. Bunun yanında, birinci dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren bütçe açığı büyümedeki değişimin %14'ünü ve üçüncü dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren işsizlik yaklaşık %12'sini açıklamaktadır. Büyümedeki değişimin 10 dönemde ortalama olarak yaklaşık %62'i kendisinden %13'ü bütçe açığından,

%10'u işsizlikten, %5'i iç borçtan, %5'i enflasyondan, %3'ü dış borçtan ve %2'si dış ticaret açığından kaynaklanmaktadır.

Tablo 3.11: Enflasyonun Varyans Ayrıştırması

Dönem	Enflasyon	Bütçe Açığı	Büyüme	İşsizlik	Dış Ticaret Açığı	İç Borç	Dış Borç
1	81.35894	0.412449	18.22861	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
2	71.87129	1.563001	20.76413	2.364055	2.348230	0.893302	0.195987
3	60.65582	3.271302	19.37705	6.274973	4.058809	5.421817	0.940232
4	57.77218	3.480745	18.56105	5.494974	5.275466	8.527750	0.887830
5	56.65562	3.985948	18.83285	5.712668	5.151171	8.698771	0.962968
6	56.47482	4.639210	17.84279	5.413207	5.277535	9.328404	1.024033
7	54.43587	4.456938	17.11984	5.221919	6.008145	9.348726	3.408561
8	54.74304	4.531954	16.82245	5.170981	5.910788	9.437071	3.383712
9	53.82323	4.611975	16.55134	5.084165	5.873556	9.366181	4.689554
10	53.59559	4.611650	16.47407	5.094613	5.902881	9.468330	4.852868
Ortalama	**60.13864**	**3.556517**	**18.05742**	**5.092395**	**5.089620**	**7.049035**	**2.034574**

Enflasyonun varyans ayrıştırma sonuçlarını gösteren Tablo 3.11 incelendiğinde, enflasyondaki değişimin kendisi dışında sırasıyla büyüme, iç borç, dış ticaret açığı, işsizlik, bütçe açığı ve dış borçtan kaynaklandığı görülmektedir. Makro ekonomik değişkenlerdeki şoklara karşı enflasyonun verdiği tepkileri gösteren etki tepki analizinde istatistiki olarak anlam teşkil eden sonuçların aynı dönemde enflasyonu ne kadar etkilediği, yani enflasyondaki değişimin yüzde kaçını açıkladığına bakacak olursak; ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı tepki veren kendisinin sırasıyla kendisindeki değişimin %81 ve %72'sini açıkladığını görmekteyiz. Bunun yanında, birinci dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren büyüme enflasyondaki değişimin yaklaşık %21'ini açıklamaktadır. Enflasyondaki değişimin 10 dönemde ortalama olarak yaklaşık %60'ı kendisinden %18'i enflasyondan, %7'si iç borçtan, %5'i dış ticaret açığından, %5'i işsizlikten, yine %3'ü bütçe açığından ve diğer %2'si dış borçtan kaynaklanmaktadır.

Tablo 3.12: İşsizliğin Varyans Ayrıştırması

Dönem	İşsizlik	Bütçe Açığı	Büyüme	Enflasyon	Dış Ticaret Açığı	İç Borç	Dış Borç
1	63.63281	30.48610	0.006049	5.875044	0.000000	0.000000	0.000000
2	55.93722	30.68027	0.763259	7.989499	1.980275	2.637509	0.011965
3	41.14323	29.60538	16.16708	6.032424	3.887133	2.601869	0.562895
4	36.14426	31.56360	17.24835	6.989563	4.306845	3.046043	0.701335
5	34.87774	30.31274	16.54470	6.846898	7.347543	2.974655	1.095723
6	33.05883	28.48473	19.36880	6.467695	7.615901	3.218850	1.785190
7	32.40700	28.05223	18.99368	6.569259	7.850044	3.331773	2.796005
8	31.66697	27.80306	18.50304	6.405564	7.764965	4.696223	3.160170
9	31.50156	27.98941	18.38489	6.392102	7.714711	4.739888	3.277449
10	30.92834	27.70663	18.67728	6.703050	7.953565	4.776697	3.254438
Ortalama	**39.12980**	**28.26842**	**15.15809**	**6.627110**	**6.268998**	**3.558167**	**1.664517**

İşsizliğin varyans ayrıştırma sonuçlarını gösteren Tablo 3.12 incelendiğinde, işsizlikteki değişimin kendisi dışında sırasıyla bütçe açığı, büyüme, enflasyon, dış ticaret açığı, iç borç ve dış borç değişkenlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Makro ekonomik değişkenlerdeki şoklara karşı işsizliğin verdiği tepkileri gösteren etki tepki analizinde istatistiki olarak anlam teşkil eden sonuçların aynı dönemde işsizliği ne kadar etkilediği, yani işsizlikteki değişimin yüzde kaçını açıkladığına bakacak olursak; ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı tepki veren kendisinin sırasıyla kendisindeki değişimin %63 ve %56'sını açıkladığını görmekteyiz. Bunun yanında, ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren bütçe açığı işsizlikteki değişimin yaklaşık %31'ini, üçüncü dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren büyüme %16'sını ve birinci dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren enflasyon yaklaşık %6'sını açıklamaktadır. İşsizlikteki değişimin 10 dönemde ortalama olarak yaklaşık %39'u kendisinden %28'i bütçe açığından, %15'i büyümeden, %7'si enflasyondan, %6'sı dış ticaret açığından, %3'ü iç borç ve %2'si dış borçtan kaynaklanmaktadır.

Tablo 3.13: Dış Ticaret Açığının Varyans Ayrıştırması

Dönem	Dış Ticaret Açığı	Bütçe Açığı	Büyüme	Enflasyon	İşsizlik	İç Borç	Dış Borç
1	70.10374	7.377026	12.83731	3.081998	0.000000	0.000000	6.599930
2	51.09496	5.778348	25.60113	3.241655	2.004809	1.598505	10.68059
3	43.00873	12.85692	25.19542	2.708914	2.788739	4.427454	9.013818
4	39.35301	12.18473	25.71048	2.502270	3.672225	6.270753	10.30654
5	38.97174	12.72017	25.91456	2.651736	3.486603	5.954857	10.30033
6	38.40927	12.53000	26.31680	3.013255	3.693760	5.865818	10.17109
7	37.51170	12.63772	25.94445	3.215644	5.661338	5.535909	9.493238
8	37.27413	12.62093	25.85037	3.315583	5.669321	5.518501	9.751167
9	37.14744	12.61337	25.77082	3.366237	5.669592	5.614668	9.817875
10	37.03533	12.62188	25.66968	3.361574	5.779425	5.780668	9.751438
Ortalama	**42.99101**	**11,39410**	**24.48110**	**3.045887**	**4.269535**	**5.174126**	**9.588601**

Dış ticaret açığının varyans ayrıştırma sonuçlarını gösteren Tablo 3.13 incelendiğinde, dış ticaret açığındaki değişimin kendisi dışında sırasıyla büyüme, bütçe açığı, dış borç, iç borç, işsizlik ve enflasyon değişkenlerinden kaynaklandığı görülmektedir. Makro ekonomik değişkenlerdeki şoklara karşı dış ticaret açığının verdiği tepkileri gösteren etki tepki analizinde istatistiki olarak anlam teşkil eden sonuçların aynı dönemde dış ticaret açığını ne kadar etkilediği, yani dış ticaret açığındaki değişimin yüzde kaçını açıkladığına bakacak olursak; ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı tepki veren kendisinin sırasıyla kendisindeki değişimin %70 ve %50'sini açıkladığını görmekteyiz. Bunun yanında, ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren büyüme dış ticaret açığındaki değişimin ilk dönemde %12, ikinci dönemde %25'ini ve üçüncü dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren bütçe açığı yaklaşık %13'ünü açıklamaktadır. Dış ticaret açığındaki değişimin 10 dönemde ortalama olarak yaklaşık %43'ü kendisinden, %24'ü büyümeden, %11'i bütçe açığından, %10'u dış borçtan, %5'i iç borçtan, %4'ü işsizlikten ve %3'ü enflasyondan kaynaklanmaktadır.

Tablo 3.14: İç Borcun Varyans Ayrıştırması

Dönem	İç Borç	Bütçe Açığı	Büyüme	Enflasyon	İşsizlik	Dış Ticaret Açığı	Dış Borç
1	59.36520	14.65336	2.284583	4.985865	0.195369	18.51562	0.000000
2	26.16796	9.752154	1.010639	2.825325	26.70855	22.51674	11.01864
3	17.35799	24.34806	4.470690	9.332466	22.10455	14.83016	7.556085
4	15.66492	23.36766	4.702093	9.119434	22.15243	16.33444	8.659029
5	16.24618	24.51567	5.322085	8.734871	20.89089	16.16939	8.120913
6	16.12081	23.82427	5.449801	9.471958	20.25493	16.00561	8.872627
7	14.67298	23.05938	5.629503	10.58492	18.53351	16.32232	11.19739
8	14.39685	22.59717	5.519421	10.93175	18.34406	16.04813	12.16262
9	14.82598	22.57457	5.558331	10.77734	18.14289	16.01149	12.10939
10	14.80978	22.65795	5.518560	10.76689	18.06650	16.00998	12.17034
Ortalama	**20.96287**	**21.135024**	**4.546571**	**8.453081**	**20.67759**	**16.47639**	**9.186703**

İç borcun varyans ayrıştırma sonuçlarını gösteren Tablo 3.14 incelendiğinde, iç borçtaki değişimin kendisi dışında sırasıyla bütçe açığı, işsizlik, dış ticaret açığı, dış borç, enflasyon ve büyümeden kaynaklandığı görülmektedir. Makro ekonomik değişkenlerdeki şoklara karşı iç borcun verdiği tepkileri gösteren etki tepki analizinde istatistiki olarak anlam teşkil eden sonuçların aynı dönemde iç borcu ne kadar etkilediği, yani içborçtaki değişimin yüzde kaçını açıkladığına bakacak olursak; ilk dönemde istatistiki olarak anlamlı tepki veren kendisinin kendisindeki değişimin %59'unu açıkladığını görmekteyiz. Bunun yanında, bir ve üçüncü dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren bütçe açığı iç borçtaki değişimin ilk dönemde %15, ikinci dönemde %24'ünü; yine bir ve üçüncü dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren enflasyon ilk dönemde %5, ikinci dönemde %9'unu ve ikinci dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren işsizlik yaklaşık %27'sini açıklamaktadır. Ayrıca ikinci ve üçüncü dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren dış borç sırasıyla %11 ve %7'sini ve ilk dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren dış ticaret açığı sırasıyla %18 ve %22'sini açıklamaktadır. İç borçtaki değişimin 10 dönemde ortalama olarak yaklaşık %21'i kendisinden %21'i bütçe açığından, %21'i işsizlikten, %16'sı dış ticaret açığından, %9'u dış borçtan, %8'i enflasyon ve %4'ü büyümeden kaynaklanmaktadır.

Tablo 3.15: Dış Borcun Varyans Ayrıştırması

Dönem	Dış Borç	Bütçe Açığı	Büyüme	Enflasyon	İşsizlik	Dış Ticaret Açığı	İç Borç
1	49.00053	7.714520	13.66760	7.302392	0.080131	10.60908	11.62574
2	42.20638	6.748097	10.03042	4.919924	17.32345	11.02743	7.744295
3	37.02338	11.25765	13.00128	5.436873	16.12025	9.860032	7.300549
4	34.50954	14.62260	12.76693	4.945569	15.05638	9.744979	8.354000
5	30.72733	19.32035	14.20397	4.605239	13.91237	9.527510	7.703225
6	30.59474	19.07183	13.65987	4.829492	13.73465	10.57099	7.538431
7	30.47552	18.01015	13.55948	5.214194	12.79451	12.92502	7.021129
8	31.02799	18.29704	13.30472	5.117746	12.59526	12.68498	6.972266
9	31.16572	19.67505	12.73575	4.946658	12.31747	12.14235	7.017000
10	31.10876	20.21555	12.56382	4.901384	12.24703	12.02342	6.940032
Ortalama	**34.78399**	**15.49328**	**12.94938**	**5.221947**	**12.61815**	**11.11572**	**7.82166**

Dış borcun varyans ayrıştırma sonuçlarını gösteren Tablo 3.14 incelendiğinde, dış borçtaki değişimin kendisi dışında sırasıyla bütçe açığı, işsizlik, büyüme, dış ticaret açığı, iç borç ve enflasyondan kaynaklandığı görülmektedir. Makro ekonomik değişkenlerdeki şoklara karşı dış borcun verdiği tepkileri gösteren etki tepki analizinde istatistiki olarak anlam teşkil eden sonuçların aynı dönemde dış borcu ne kadar etkilediği, yani dış borçtaki değişimin yüzde kaçını açıkladığına bakacak olursak; ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı tepki veren kendisinin sırasıyla kendisindeki değişimin %49 ve %42'sini açıkladığını görmekteyiz. Bunun yanında, ilk iki dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren büyüme, enflasyon, dış ticaret açığı ve iç borç dış borçtaki değişimin sırasıyla %14'ünü, %7'sini, %11'ini ve %12'sini açıklamaktadır. Ayrıca ikinci dönemde istatistiki olarak anlamlı etki veren işsizlik dış borçtaki değişimin %17'sini açıklamaktadır. Dış borçtaki değişimin 10 dönemde ortalama olarak yaklaşık %35'i kendisinden %16'sı bütçe açığından, %13'ü işsizlikten, %13'ü büyümeden, %11'i dış ticaret açığından, %9'u iç borçtan ve %5'i enflasyondan kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Mali disiplinin tesisi, sürdürülebilirliği ve makroekonomik etkileri konusunda iktisatçılar arasında uzun süredir ciddi tartışmalar yaşanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, sosyal devlet anlayışının benimsenmesi ile birlikte tüm ülkelerde kamu harcamaları sürekli artmıştır. Buna karşın kamu gelirleri ise kamu harcamalarındaki bu artışa uyum sağlayamamıştır. Harcama cephesinde Keynesyen görüşlerin, gelir cephesinde ise Arz Yönlü İktisat Yaklaşımının etkili olduğu söylenebilir. Yani Keynesyen görüşler nedeniyle kamu harcamaları artmış; fakat harcamalar daha sonra eski seviyelerine inmemiştir. Aynı şekilde özellikle 1980'li yıllardan itibaren, Arz Yönlü İktisat görüşleri nedeniyle vergi oranlarında yapılan indirimler, beklenilenin aksine vergi gelirlerini yeterince arttıramamıştır.

Kamu gelir ve giderlerinde görülen bu genel eğilim sonucunda, ülkeler ciddi kamu açıklarıyla karşı karşıya kalmışlardır. Tüm bu gelişmelerle birlikte özellikle 1980'li yıllardan itibaren mali disiplinin tesisi ve sürdürülebilirliği gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından önemli bir sorun teşkil etmiştir. Çünkü sürekli ve yüksek kamu açıklarının beraberinde enflasyon, yüksek iç ve dış borç, uzun dönemde işsizlik oranlarının artarak büyüme hızlarının düşmesi gibi birçok makroekonomik sorun eşanlı olarak yaşanmaya başlanmıştır.

Ekonomilerde ortaya çıkan bu durum, mali disiplin ve diğer makroekonomik değişkenler arası etkileşimi anlamak bağlamında önem taşır. Mali disiplinsizlik diğer makroekonomik değişkenleri olumsuz etkileyebildiği gibi, başka makroekonomik sorunlar da mali disiplinsizliğin ortaya çıkması ve devamını tetikleyebilir. Ya da karşılıklı bir neden-sonuç ilişkisinden bahsedilebilir.

İşte bu etkileşim mekanizmalarıyla ilgili literatürde birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmalarda farklı farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Elbette bu farklılıklarda, analiz yapılan ülkelerin öznel koşullarının farklılığı, ele alınan

dönemin özel koşulları, analiz yönteminden kaynaklanan farklılıklar da etkili olmuş olabilir.

Bu çalışmada, Türkiye'de mali disiplin (ya da disiplinsizliğin) uzun dönem makro ekonomik etkileri analiz edilmiştir. Bu amaçla, birbirini destekleyen farklı ekonometrik analiz araçları kullanılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar anlamlılık göstermekte, Türkiye ekonomisini anlama ve iktisat politikaları oluşturulurken dikkat edilmesi gereken hususları ortaya koymaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki; Türkiye'de uzun dönem makroekonomik performansın temel belirleyicisi, büyüme olmaktadır. Büyüme mali disiplin, işsizlik, iç borç ve dış borcun temel belirleyicisidir. Aynı şekilde işsizlik de mali disiplin, iç borç ve dış borç üzerinde etkili olmaktadır. Dış ticaret açıkları ve dış borçlar ise karşılıklı bir neden sonuç ilişkisi içindedirler.

Mali disiplin konusunda ise şunlar söylenebilir: Bütçe açıklarıyla iç borçlar arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcut olup; bunun dışında büyümeden ve işsizlikten bütçe açıklarına, bütçe açıklarından ise dış ticaret açıklarına doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu görülmektedir. Enflasyon ve dış borçlarla bütçe açıkları arasında ise bir nedensellik ilişkisine ulaşılamamıştır. Enflasyonla diğer değişkenler arasında doğrudan bir nedensellik ilişkisi kurulamamış olması, modelde para arzı gibi, enflasyonist sürecin temel belirleyicisi olan bir değişkene yer verilmemiş olması olabilir. Çünkü daha önce yapılan çalışmaların bir kısmında da bu sonucu destekleyen bir sonuç çıkmıştır. Enflasyonla modelde yer alan diğer değişkenler arasındaki etkileşim ancak bir parasal aktarım mekanizmasıyla anlamlı hale gelebilir.

Ortaya çıkan sonuçları kısaca belirtmek gerekirse;

1. Büyüme azaldıkça bütçe açığının GSMH'ya oranı artmaktadır.
2. İşsizlik arttıkça bütçe açığının GSMH'ya oranı azalmaktadır.
3. Bütçe açıklarının GSMH'ya oranı arttıkça, dış ticaret açıklarının GSMH'ya oranı da artmaktadır.
4. Bütçe açıklarının GSMH'ya oranındaki artış, iç borçların GSMH'ya oranını arttırmaktadır.

Nedensellik analizi sonrası yapılan, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırma Analizi de nedensellik ilişkilerini destekler sonuçlar ortaya koymuştur. Bütçe açıkları büyüme, işsizlik ve iç borç değişkenlerinde meydana gelen şoklara istatistiki olarak anlamlı tepkiler vermektedir. Aynı şekilde, bütçe açığındaki değişimin en önemli belirleyicileri işsizlik, iç borç ve büyümedir.

Dolayısı ile yapılan farklı analizler şunu göstermektedir ki; Türkiye'de mali disiplini belirleyen en önemli etmenler, büyüme, işsizlik ve iç borçlardır. Aynı şekilde mali disiplinin kendisi de büyüme, işsizlik, iç borç ve dış ticaret açıkları üzerinde uzun dönemde önemli etkilerde bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

ABELL, John D.

1990 "Twin Deficits During the 1980's: An Emprical Investigation" **Journal of Macroeconomics**, XII, 1: 81-96.

ADAM, C. S. ve D. L. BEVAN

2005 "Fiscal Deficits and Growth in Developing Countries" **Journal of Public Economics**, LXXXIX, 4, April: 571-597.

AKBOSTANCI, E. ve G. P. TUNÇ

2002 "Turkish Twin Deficits: An Error Correction Model of Trade Balance" **Economic Research Center Working Papers No:01/06**, Ankara: Middle East Technical University.

AKÇAY, C., C. E. ALPER ve S. ÖZMUCUR

2001 "Budget Deficit, Inflation and Debt Sustainability: Evidence From Turkey (1970-2000)", **Bogazici University Department of Economics Working Papers No:12**, http://www.econ.boun.edu.tr/content/wp/ISS_EC_01_12.pdf Erişim Tarihi: 14.10.2008.

AKSU, H. ve S. BAŞAR

2005 "İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Açısından Araştırılması", **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** XX, 234, Eylül: 109-114.

AKTAN, C. C., U. UTKULU ve S. TOGAY

1998 **Nasıl Bir Para Sistemi? Parasal Disiplin ve Parasal İstikrar için Alternatif Öneriler.** İstanbul: İMKB Yayını.

AKTAN, H. Okan

2002 "Dış Ekonomik İlişkiler"**.** B. YEDIYILDIZ (Ed.), **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnklap Tarihi Enstitüsü: 53-72.

AKTAN, Coşkun Can

2004 **Yeni İktisat Okulları**. Birinci Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi,

AKTAN, Coşkun Can

2007, "Devletin Büyümesi ve Devletin Başarısızlığının Anatomisi", C. C. AKTAN ve D. DİLEYİCİ, **Modern Politik İktisat Kamu Tercihi**. Birinci Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.

AKTAN, Coşkun Can

2009 "Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi", http://www.canaktan.org/ekonomi/anayasal_iktisat/monetarizm/aktan-monetarizm.htm, Erişim: 16.04.2009.

ALESINA, A. ve R. PEROTTI

1994 "The Political Economy of Budget Deficit" **NBER Working Paper Series**, Working Paper No:4637, http://www.nber.org/papers/w4637.pdf Erişim Tarihi: 17.04.2009

AL-KHEDAIR, Saud

1996 The Impact of the Budget Deficits on Key Macroeconomic Variables in the Major Industrial Countries (Unpublished PhD Dissertion), Florida: Florida Atlantic University.

ALKSWANI, Mamdouh Alkhatib

2000 "The Twin Deficits Phenomenon in Petroleum Economy: Evidence from Saudi Arabia" **Presented at the Seventh Annual Conference, Economic Research Forum (ERF)**, 26-29 October, Amman, Jordan.

ANORUO, E. ve S. RAMCHANDER

1998 "Current Account and Fiscal Deficits: Evidence from Five Developing Economies of Asia" **Journal of Asian Economics**, IX, 3: 487-501.

AQEEL, A. ve M. NISHAT

2000 "The Twin Deficits Phenomenon: Evidence from Pakistan" **The Pakistan Development Review***,* XXXIX, 4, Part II: 535–550.

ARORA, H. K. ve P. DUA

1995 "Long-Run Equilibrium Between Budget Deficits and Long-Term Interest Rates" **International Advances in Economic Research**, I, 1: 23-31.

ASLAN, M. Hanifi

1997 **Enflasyonist Finansman Politikası**. Bursa: Ak-Bil Yayıncılık.

ATAÇ, B., İ. ÖNDER ve S. TURHAN

1997 **Maliye Politikası**. Üçüncü Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.

AY, A., Z. KARAÇOR, M. MUCUK ve S. ERDOĞAN

2004 "Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1992-2003)" **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 12: 75-82.

BARIŞIK, S. ve F. KESİKOĞLU

2006 "Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması)" **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** LXI, 4: 59-82.

BARRO, Robert J.

1989 "The Ricardian Approach to Budget Deficits" **The Journal of Economic Perspectives**, III, 2: 37-54.

BATMAZ, N. ve H. TUNCA

2007 "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Belirleyiciler Üzerine Bir Eş Bütünleşme Analizi (1992-2003)" **Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi**, 1: 199-224.

BERKSOY, Turgay

1989 "Türkiye'nin Dış Borçlanması" **V. Türkiye Maliye Eğitimi Sempozyumu (Bildiri Kitabı)**, 22-24 Mayıs, Aydın, Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü: 55-73

BERNHEIM, B. Douglas

1989 "A Neo-Classical Perspective on Budget Deficits" **The Journal of Economic Perspectives**, III, 2: 55-72.

BISWAS, B., G. TRIBEDY ve P. SAUNDERS

1992 "Further Analysis of the Twin Deficits" **Contemporary Policy**, X, 1, January: 104–107.

BİLGİLİ, E. ve F. BİLGİLİ

1998 "Bütçe Açıklarının Cari İşlem Dengesi Üzerindeki Etkileri: Teori ve Uygulama**" İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, XIII, 146, Mayıs-Ek: 4-16.

BİLGİLİ, Faik

1999 "Türkiye'de Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Sonuçları" **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** 15: 153-171.

BLEJER, M. I.ve A. CHEASTY

1991 "The Measurement of Fiscal Deficits: Analytical and Methodological Issues" **Journal of Economic Literature**, XXIV, December: 1644-1678.

BLEJER, M. I. ve A. CHEASTY

1992 "How to Measure the Fiscal Deficit" **Finance & Development**, XXIX, 3, September.

BOZKURT, Hilal

2007 **Zaman Serileri Analizi**. Bursa: Ekin Kitabevi.

BURDEKIN, R. C. K. ve M. E. WOHAR

1990 "Deficit Monetisation, Output and Inflation in the United States, 1923-1982" **Journal of Economic Studies**, XVII, 6: 50-63.

CHOUDHARY, M. A. S. ve A. K. PARAI

1991 "Budget Deficit and Inflation: the Peruvian Experience" **Applied Economics**, XXIII, 6: 1117-1121.

CHRISTOPOULAOS, K. D. ve G. T. EFTHYMAS

2003 "Testing The Buchanan Wagner Hypothesis: European Evidence From Panel Unit Root and Cointegration Tests" **Public Choice**, 115: 439-453.

CUTHBERTSON, Keith

2000 **İktisat Politikası.** (Çev. Prof. Dr. Nazım Engin), İkinci Baskı, İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi,

ÇELEN, Mustafa

1999 Ekonominin Genel Dengesi ve Kamu Kesimi Finansman Açıkları (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi.

ÇELİK, S., P. DENİZ ve S. EKEN

2008 "Eş-Bütünleşme Analiziyle Altı Gelişmekte Olan Ülke için İkiz Açıklar Hipotezi" **2. Ulusal iktisat Kongresi (Bildiri Kitabı),** 20-22 Şubat 2008, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü.

ÇETİNTAŞ, Hakan

2005 "Türkiye'de Bütçe Açıkları Enflasyonun Nedeni midir?" **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, XX, 229, Nisan: 115-127.

DARRAT, Ali F.

1985 "Inflation and Federal Budget Deficits: Some Empirical Results" **Public Finance Quarterly,** XIII, 2:.206-215.

DARRAT, Ali F.

1988 "Have Large Budget Deficits Caused Rising Trade Deficits?" **Southern Economic Journal,** LIV, 4, April: 879-887.

DARRAT, Ali F.

2000 "Are Budget Deficits Inflationary? A Reconsideration The Evidence", **Applied Economics**, VII, 10: 633-636.

DEMİRGIL, Demir

1983 "Keynesci Ekonomi" **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi,** XX, 8: 28-34.

DEWALD, W. G. ve M. ULAN

1990 "The Twin-Deficit Illusion" **Cato Journal,** X, 3: 689–707.

DICKEY, D. A. ve W. A. FULLER

1981 "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root" **Econometrica**, XLIX, 4, July: 1057-1072.

DİLEYİCİ, D. ve Ö. ÖZKIVRAK

2005 "Bütçe Anlayışındaki Değişim Süreci: Denk Bütçe İlkesinin Erozyonu ve Açık Bütçe Politikası", D. DİLEYİCİ, **Anayasal İktisat Perspektifinden Para ve Maliye Politikaları**. 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, IV. Bölüm.

DİREKÇİ, Tuba

2006 Kamu Açıklarının Makro Ekonomik Etkileri: Türkiye Çalışması (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi.

DPT

2002 **Sayılarla Türkiye Ekonomisi: Gelişmeler (1980-2001)-Tahminler (2002-2005)**, Ağustos 2002, http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tarih/tr/1980-01.pdf, Erişim Tarihi: 11.06.2009.

DOMENECH, R., D. TAGUAS ve J. VARELA

2000 "The Effects of Budget Deficits on National Saving in the OECD" **Economic Letters,** LXIX, 3: 377-383.

DUODU, Bernice Serwah

2006 "Long-run Effects of Fiscal Deficit on Economic Growth in Ghana, 1970–2000" **Awarded Theses 2006**. Washington: World Bank Institute, Washington, DC, 17-37, ,http://siteresources.worldbank.org/INTWBISFP/Resources/5514911179509464944/Awarded_Thesis_2006.pdf Erişim Tarihi: 27.09.2008.

DWYER, G. P.

1982 "Inflation and Government Deficits" **Economic Inquiry**, XX, 3, July: 315-329.

EGWAIKHIDE, Festus O.

1999 "Effects of Budget Deficit on Trade Balance in Nigeria: A Simulation Exercise" **African Development Review**, XI, 2, December: 265-289.

EKER A. ve M. MERİÇ

2000 **Devlet Borçları (Kamu Kredisi)**, Üçüncü. Baskı, İzmir: Anadolu Matbaası.

EKZEN, Nazif

2003 "Cumhuriyetin Ortaçağı: Kamu Kesiminde Finansman Politikası Aracı Olarak İç Borçlanma (1984-1999)", A. H. KÖSE, F. ŞENSES ve F. YELDAN (Der.), **İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar,** Oktar Türel'e Armağan, İstanbul: İletişim Yayınları: 631-665.

EMSEN, Ö. S., H. AKSU ve S. BAŞAR

2001 "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Enflasyon İlişkileri" **Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, XVI, 3-4:17-26.

ENDERS, W. ve B. S. LEE

1990 "Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins?" **The Review of Economics and Statistics,** LXXII, 3, August: 373-381.

ENDERS, Walter

2004 **Applied Econometric Time Series**. 2nd Edition, Hoobeken: John Wiley&Sons Inc.

ERGÜL, Yaşar Tamer

1999 Türkiye'de Bütçe Açıklarının Makro Ekonomik Dengeler Üzerindeki Etkileri (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

ERKILIÇ, Serdar

2006 Türkiye'de Cari Açığın Belirleyicileri (Uzmanlık Yeterlilik Tezi), Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü.

EROĞLU, Ahmet Sabri

1998 "Bütçe Açığı-Cari İşlemler Açığı İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme" **DPT Uzmanlık Tezi No:2489**, Ankara: Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

ERTEL, N. ve A. İNSEL

1993 "Türkiye'de Kronik Enflasyon Süreci ve Anti-Enflasyonist Politikaların Etkinliği" **ODTÜ Gelişme Dergisi**, XX, 3: .299-312.

GÖK, B. ve O. ALTAY

2007 "Türkiye'de İkiz Açıklar Hipotezi: 1989-2005" **TİSK Akademi Dergisi**, II, 3: 186-197.

GUESS, G. ve K. KOFORD

1984 "Inflation, Recession and the Federal Budget Deficits (or, Blaming Economic Problems on a Statistical Mirage)" **Policy Sciences**, XVII, 4, December: 385-402.

GUJARATI, Damodar N.

2001 Temel Ekonometri. (Çev. Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen), İkinci Baskı, İstanbul: Literatür Yayıncılık.

GUJARATI, Damodar N.

2004 **Basic Econometrics**. 4th Edition, India: Tata McGraw-Hill Companies.

GÜNAY, Ayşe

2007 **Mali Disiplinin Sağlanmasında Anayasal Denk Bütçe Yaklaşımı ve Türkiye'de Uygulanabilirliği**, Ankara: T.C. MALİYE BAKANLIĞI Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No:2007/375.

GÜNAYDIN, İhsan

2001 "Türkiye'de Kamu Kesimi Açıkları ve Enflasyon" **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, XVI, 181, Nisan: 63-77.

GÜNAYDIN, İhsan

2004 "Bütçe ve Ticaret Açıkları Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması" **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, XV, 52-53: 143-160.

HAMBURGER, M. J. ve B. ZWICK

1981 "Deficits, Money and Inflation" **Journal of Monetary Economics,** VII,1: 141-150.

HASHİM, Asmavi Bin Haji

2003 The Impact of Budget Deficits on National Saving in Malaysia (Unpublished Master Thesis), Malaysia: Universiti Utara Departmant of Economics, http://eprints.uum.edu.my/1200/1/ASMAWI_B._HAJI_HASHIM.pdf Erişim Tarihi: 27.09.2008.

HEMMING, Richard

2003 "Policies to Promote Fiscal Discipline" **Workshop on Internationalization and Policy Transfer**, 11–12 April 2003, Tulane University, http://www.tulane.edu/~dnelson/PolTransConv/Hemming.pdf, Erişim: 10.03.2008.

HONDROYIANNIS, G. ve E. PAPAPETROU

1994 "Cointegration, Causality and Government Budget-Inflation Relationship in Greece" **Applied Economic Letters**, I, 11: 204-206

İNCE, Macit

2001 **Devlet Borçları ve Turkiye**. Birinci Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

İSLAM, M. Faizul

1998 "Brazil's Twin Deficits: An Empirical Examination" **Atlantic Economic Journal**, XXVI, 2: 121-128.

JACOBS D. , N. SCHOEMAN, J. ve V. HEERDEN

2002 "Alternative Definitions of the Budget Deficit and its Impact on the Sustainability of Fiscal Policy in South Africa" **The South African Journal of Economics** LXX, 2, March, http://www.essa.org.za/download/papers/006.pdf, Erişim: 14.06.2005.

KANTARCI, Hasan Bülent

2005 "Yeni Türk Lirasının Mali Disiplin Bakımından Değerlendirilmesi" **Finans Politik&Ekonomik Yorumlar Dergisi**, 490: 59-62.

KARRAS, Georgios

1994 "Macroeconomic Effects of Budget Deficits; Further International Evidence" **Journal of International Money and Finance**, 13, 2, April: 190-210.

KASA, Kenneth

1994 "Finite Horizons and the Twin Deficits" **Economic Review**, 3: 19-28.

KAUFMANN, S., J. SCHARLER ve G. WINCKLER

2002 "The Austrian Current Account Deficit: Driven by Deficits or by Intertemporal Expenditure Allocation?" **Empirical Economics**, XXVII, 3: 529-542.

KEARNEY, C. ve M. MONADJEMI

1990 "Fiscal Policy and Current Account Performance: International Evidence on the Twin Deficits" **Journal of Macroeconomics**, XII, 2: 197-220.

KEPENEK Y. ve N. YENTÜRK

2005 **Türkiye Ekonomisi.** Onyedinci Baskı, Ankara: Remzi Kitabevi.

KESBİÇ, C. Y., E. BALDEMİR ve E. BAKIMLI

2004 "Bütçe Açıkları ile Parasal Büyüme ve Enflasyon arasındaki İlişki: Türkiye İçin Bir Model Denemesi" **Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, XI, 2: 27-39.

KHALID, A. M. ve T. W. GUAN

1999 "Causality Tests of Budget and Current Account Deficits: Cross-country Comparisons" **Empirical Economics**, XXIV, 3: 389-402.

KİRMANOĞLU, H. ve B. UYMAZ

2006 Türkiye'de Cari Açıklar, Dış Borç, Kamu Açıklarının Seyri Konusunda Genel Bir Değerlendirme" **İktisat Dergisi**, 470-471: 35-40.

KOUASSI, E., M. MOUGOUE ve K. O. KYMN

2004 "Causality Tests of the Relationship Between the Twin Deficits" **Empirical Economics**, XXIX, 3, September: 503–525.

KRUGMAN, Paul

2001 **Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah.** (Çev: Neşenur Domaniç), Birinci Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları.

KULKARNI, K. G. ve E. E. LEE

2001 "Twin Deficit Revisited: Evidence from India, Pakistan and Mexico" **Journal of Applied Business Research**, XVII, 2: 87-100.

KUŞTEPELİ, Yeşim Rabia

2001 "An Empirical Investigation of the Feldstein Chain for Turkey" **Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi**, II, 1: 99-108.

KUTLAR, Aziz

1998 **Bilgisayar Uygulamalı Ekonometriye Giriş**. Sivas: Beta Yayınevi.

KUTLAR, Aziz

2000 **Ekonometrik Zaman Serileri**. Ankara: Gazi Kitabevi.

MADDALA, Gangadharrao Soundalyarao

1992 **Introduction to Econometrics**. Newyork: Macmillon Publishing Company.

MARASHDEH, H ve A. S. SALEH

2006 "Revisiting Budget and Trade Deficits in Lebanon: A Critique" **University of Wollongong, Economics Working Paper Series 06-07**, http://www.uow.edu.au/content/groups/public/@web/@commerce/@econ/documents/doc/uow012220.pdf, Erişim Tarihi: 08.11.2008.

METİN, Kıvılcım

1995 "An Integrated Analysis of Turkish Inflation" **Oxford Bulletin of Economics and Statistics,** LVII, 4: 513-533.

MORGIL, Orhan

2002 "Büyüme ve Sanayileşme Politikaları"**.** B. YEDIYILDIZ (Ed.), **Atatürk'ten Günümüze Türkiye Ekonomisi**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnklap Tarihi Enstitüsü, 41-52.

MUSAYEV, Garay

2007 Geçis Ekonomilerinde Mali Disiplinin Saglanmasındauluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası'nın Rolü:Azerbaycan Örnegi (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

NELSON, M. A. ve R. D. SINGH

1994 "The Deficit-Growth Connection: Some Recent Evidence from Developing Countries" **Economic Development and Cultural Change**, XL, 1, October: 167-191.

NEYAPTI, Bilin

2003 “Budget Deficits and Inflation: The Roles of Central Bank Independence and Financial Market Development” **Contemporary Economic Policy** XXI,4: 169-190.

OSKOOEE, Mohsen Bahmani

1989 "Effects of the U.S. Government Budget on Its Current Account: An Empirical Inquiry" **Quarterly Review of Economics and Business**, XXIX, 4: 76-91.

OSKOOEE, Mohsen Bahmani

1999 “Do Federal Budget Deficits Crowd Out or Crowd In Private Investment?” **Journal of Policy Modelling**, XXI, 5: 633-640.

OSKOOEE, M. B. ve C. ECONOMIDOU

2006 "Do Budget Beficits Browd in or Browd out Private Investment: Evidence from Europe" **International Journal of Public Policy**, I, 3, January: 223-232.

ÖNDER, İ. ve H. KİRMANOĞLU

1996 “Kamu Açıklarının Tanımlanması, Ölçümü ve Etkileri”, **Kamu Kesimi Açıkları, X. Türkiye Maliye Sempozyumu (Bildiri Kitabı),** 14-18 Mayıs 1994, Kemer-Antalya, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü Yayını: 33-58.

ÖNİŞ, Z. ve S. ÖZMUCUR

1990 “Exchange Rates, Money Supply and Inflation in Turkey” **Journal of Development Economies,** XXXII, 1: 133-154.

ÖZGEN, F. B. ve B. GÜLOĞLU

2004 “Türkiye’de İç Borçların İktisadi Etkilerinin VAR Tekniği ile Analizi” **METU Studies in Development**, 31: 93-114.

ÖZGÜN, Didem Bahar

2000 "An Empirical Approach to Fiscal Deficits and Inflation: Evidence From Turkey", **The Undersecretariat of Treasury General Directorate of Economic Research, Working Papers,** http://www.treasury.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Hazine%20Web/Arastirma%20Yayin/Ara%c5%9ft%c4%b1rma%20%20Uzmanl%c4%b1k%20Tezleri/Ara%c5%9ft%c4%b1rma%20%c4%b0nceleme%20Dizisi/25%20%20An%20Empirical%20Approach%20To%20Fiscal%20Deficits%20And%20Inflation%20%3a%20Evidence%20From%20Turkey.pdf Erişim Tarihi: 20.10.2008.

ÖZTÜRK, Nazım

2007 **Piyasa Başarısızlığından Kamu Ekonomisinin Başarısızlığına Ekonomide Devletin Değişen Rolü**. Ankara: Palme Yayıncılık.

PAKDEMİRLİ, Ekrem

2002 **Cumhuriyet Döneminin Ekonomik Büyüklükleri (1923-2002).** Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği.

PATTICHIS, Charalambos

2004 "Budget and Trade Deficits in Lebanon" **Applied Economics Letters**, XI, 2, February: 105-108.

PINAR, Abuzer

2006 **Maliye Politikası**. Birinci Baskı, Ankara: Naturel Yayınları.

PIERSANTI, Giovanni

2000 "Current Account Dynamics and Expected Future Budget Deficits: Some International Evidence" **Journal of International Money and Finance**, XIX, 2: 255–271.

PRADHAN, G ve K. P. UPADHYAYA

2001 "The Impact of Budget Deficits on National Saving in the USA" **Applied Economics**, XXXIII, 13: 1745-1750.

SAKAL, Mustafa

2003 **Türkiye'de Mali Disiplin Sorunu: Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği (1988-2000 Dönem Analizi)**. Ankara: Gazi Kitabevi.

SALEH, A. S., M. NAIR ve T. AGALEWATTE

2005 "The Twin Deficits Problem in Sri Lanka" **South Asia Economic Journal**, VI, 2: 221-239.

SARAÇOĞLU, Bedriye

1999, "Türkiye'de Kamu Açıkları ve Enflasyon" **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi,** XIV: 154, Ocak: 49-61.

SAUNDERS, Peter J.

1989 "Federal Budget Deficits, Interest Rates and Inflation: Their Implication for Growth" **Eastern Economic Journal**, XV, 3, July-September: 213-219.

SAVAŞ, Vural

1984 **Keynesyen İktisat Yıkılırken**. İstanbul: İstanbul Yayınevi.

SAVAŞ, Vural

2007 **İktisatın Tarihi**. 5.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.

SEVER, E. ve M. DEMİR

2007 "Türkiye'de Bütçe Açığı ile Cari Açık Arasındaki İlişkilerin VAR Analizi ile İncelenmesi" **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, II, 1, Nisan: 47-63.

SEVÜKTEKIN, M. ve M. NARGELEÇEKENLER

2007 **Ekonometrik Zaman Serileri Analizi Eviews Uygulamalı.** Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

SEYİDOĞLU, Halil

1994 **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**. Onuncu Baskı, İstanbul: Güzem Yayınları.

SOLOMON, M. ve W. A. De WET

2004 "The Effect of a Budget Deficit on Inflation: The Case of Tanzania" **Sajems Ns**, VII, 1: 100-116.

SÖNMEZ, Sinan

1994 "Bütçe Açığının Finansmanı ve Enflasyon" **ODTÜ Gelişme Dergisi**, IV, 21: 579-603.

SÖNMEZ, Sinan

2003 "Türk İktisat Politikalarındaki Çıpa: Dış Borçlanma", A. H. KÖSE, F. ŞENSES ve F. YELDAN (Der.), **İktisat Üzerine Yazılar II, İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar.** Oktar Türel'e Armağan, İstanbul: İletişim Yayınları: 305-361.

SÖNMEZ, Mustafa

2004 **Türkiye Ekonomisinin 80 Yılı**. Yayın No: 2004-28, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, , İstanbul.

ŞAHİN, Hüseyin

2000 **Türkiye Ekonomisi.** Altıncı Baskı, Bursa: Ezgi Kitabevi.

ŞAHİN, Mehmet

2003 "Washington Konsensusu'ndan Yeni Washington Konsesu'na: IMF ve Dünya Bankası Değişiyor mu?", İ. Y. HACISALIHOĞLU ve S. KARABAĞ (Eds), **ODTÜ Uluslarararası İlişkiler Konferansı (Bildiri Kitabı),** 3-5 Temmuz 2002, ODTÜ, Ankara: Çantay Kitabevi: 205-230.

ŞEN, H., İ. SAĞBAŞ ve A. KESKİN

2007 **Bütçe Açıkları ve Açık Finansman Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması**. İkinci Baskı, Ankara: Orion Yayınevi.

ŞİMŞEK, Muammer

2005 "Türkiye'deki Bütçe Açıklarının Ulusal Tasarruflara Etkileri" **Cumhuriyet Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, VI, 2:, 126-146.

TEKİN-KORU, Ayça ve E. ÖZMEN

2003 "Budget Deficits, Money .Growth and Inflation: The Turkish Evidence" **Applied Economics,** XXXV, 5, March: 591-596.

TELATAR Funda

2004 **Politik İktisat Politikası.** Ankara: İmaj Yayınevi.

TUNAY, K. Batu

2007 **Makro Ekonomi: Teori ve Politika**. Denizli : Arıkan Yayınevi.

TÜİK

2008 İstatistik Göstergeler 1923-2007. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

ÜLENGİN, Burç

1995 "Bütçe Açığı, Parasal Büyüme, Enflasyon, Döviz Kuru ve Üretim Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama" **ODTÜ Gelişme Dergisi**, XXII,1:101-106.

UTKULU, Utku

2003 "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz mi? Koentegrasyon ve Nedensellik Bulguları" **Dokuz Eylül Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XVIII, 1: 45-61.

UYSAL, D. ve M. MUCUK

2009 "Türkiye Ekonomisinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, XLVI, 527, Ocak: 39-48.

ÜMİT, A. Öznur

2007 Türkiye'de Bütçe Açıgı İle Cari İşlemler Arasındaki İlişkilerin Zaman Serisi Analizi. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

ÜNSAL, Erdal

2007 **Mikro İktisat**. Ankara: İmaj Yayınevi.

VIEIRA, Carlos

2000 "Are Fiscal Deficits Inflationary? Evidence for the EU" **Loughborough University Economic Research Paper No.00/7,** U.K.. http://www.lboro.ac.uk/departments/ec/Research/Discussion%20Papers%202000/Research%20Papers%202000/erp00-7.PDF Erişim Tarhi: 21.09.2008.

YALDIZ, Elmas

2006 "İkiz Açıklar Hipotezi ve Türkiye" **İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Bilimsel Çalışma Raporları Serisi No:2006/01**, http://ikam.ieu.edu.tr/reports/BCR%202006_01.pdf Erişim Tarihi: 27.09.2008.

YELLEN, Janet L.

1989 "Symposioum on The Budget Deficits" **The Journal of Economic Perspectives**, III, 2: 17-23.

YILDIRIM, E. ve R. YILDIRIM

2001 "1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri" **XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu (Bildiri Kitabı)**, 28-31 Mayıs, Antalya Celal Bayar Üniversitesi.İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Yayını: 1-16.

YILMAZ, Alper

1993 İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Örneğine Uygulanması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Bilkent Üniversitesi.

YÜCEL, F. ve A.Y. ATA

2003 "Eş-Bütünleşme ve Nedensellik Testleri Altında İkiz Açıklar Hipotezi: Türkiye Uygulaması" **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XII, 12: 97-110.

VAMVOUKAS, George A.

1999 "The Twin Deficits Phenomenon: Evidence from Greece" **Applied Economics**, XXXI, 9, September: 1093-1100.

VYSHNYAK, Olga

2000 "Twin Deficit Hypothesis: The Case of Ukraine", http://eerc.kiev.ua/research/matheses/2000/Vyshnyak_Olga/body.pdf Erişim:04.11.2008.

YILMAZ, G. A. ve A. YILMAZ

2007 **Türkiye'de Borç Sarmalı ve Makro Ekonomik İstikrar.** İstanbul: Arıkan Basın Yayın Dağıtım.

ZAMAN, N. L. ve M. N. DACOSTA

1990 "The Budget Deficit and The Trade Deficit: Insights Into This Relationship" **Eastern Economic Journal,** XVI, 4, December: 349-354.

ZENGİN, Ahmet

1999 İkiz Açıklar Hipotezi (Türkiye Uygulaması). (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi

ZENGİN, Ahmet

2000 "İkiz Açıklar Hipotezi (Türkiye Uygulaması)" **Ekonomik Yaklaşım**, XI, 39: 37-67.

ZIETZ, J. ve D. K. PEMBERTON

1990 "The U. S. Budget and Trade Deficits: A Simultaneous Equation Model" **Southern Economic Journal**, LVII, 1, July: 23-34. http://www.bumko.gov.tr/TR//Tempdosyalar/V.51i.xls